

ВІСНИК 2/97

НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

- Фундамент повноцінної інвестиційної інфраструктури — інвестиційні комерційні банки, яких досі не створено в Україні. Вакуум заповнюють іноземні фінансово-кредитні установи

- Перші 100 тисяч "електронних гарантів" для жителів країни буде виготовлено до кінця року
- Лізинг: незамінний фінансовий інструмент для перехідного періоду, який переживає Україна

RISO

**RISO — ідеальні
цифрові системи друку,
спрямовані в майбутнє**

**50th
ANNIVERSARY**

Висока швидкість
Низька собівартість
Невибагливість щодо паперу
Двосторонній комп'ютерний інтерфейс:
сканування та друк
Багатокольоровий друк
Формат паперу А6 — А3
Низьке енергоспоживання
Висока надійність
Абсолютна екологічна чистота
Вражаюча простота в обслуговуванні

Наші партнери в Україні:

Київ (044) 216-81-56, 268-73-74,
244-58-62, 264-94-57,
269-20-10, 295-52-18.

Харків (0572) 12-80-44

Полтава (0532) 18-31-81

Сімферополь (0652) 29-24-44

Дніпропетровськ (0562) 70-02-13

Представництво RISO (Deutschland) GmbH в Україні

(офіс та демонстраційний зал)

м. Київ, вул. Дмитрівська, 30, тел./факс: (044) 211-45-64, 216-42-98

EnterEX'97

17-22 лютого

PublishEX'97

Редакційна колегія:

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ О.О.
(голова)

ВОРОНОВА Л.В.

ГЕТЬМАН В.П.

ГРЕБЕНІК Н.І.

КАНДИБКА О.М.

КИРЕЄВ О.І.

КРАВЕЦЬ В.М.

КРОТЮК В.Л.

МАТВИЄНКО В.П.

ПАТРИКАЦЬ Л.М.

(зав. редакцією — головний редактор)

РАЄВСЬКИЙ К.Є.

СТЕПАНЕНКО А.І.

ЧЕРНІК І.П.

ШАРОВ О.М.

Номер підготовлено
редакцією періодичних видань НБУ

Головний редактор
ПАТРИКАЦЬ Л.М.

Заступник головного редактора
КРОХМАЛЮК Д.І.

Відділ економіки, законодавчого забезпечення,
банківського нагляду та комерційних банків

Редактор відділу СОЛОМОНЕНКО С.К.

Відділ монетарної політики
Редактор відділу ПАПУША А.В.

Відділ бухгалтерського обліку, розрахунків та інформаційно-програмного забезпечення

Редактор відділу КОМПАНИЄЦЬ С.О.

Відділ валютного регулювання та міжнародних банківських зв'язків

Літературне редагування і коректура
ЧЕРКАЩЕНКО Н.І., ЛЕОНТЬЄВА Л.І.

Комп'ютерний набір
ЛИТВИНОВА Н.В., СОЛДАТЕНКО Г.В.

Фотокореспондент
НЕГРЕБЕЦЬКИЙ В.С.

Адреса редакції:

254070, Київ-70, вул. Андріївська, 1
тел./факс (044) 462-53-47
тел.: (044) 462-53-48

Реєстраційне свідоцтво КВ №691

Передплатний індекс 74132

Дизайн, кольороподіл і друк

Поліграфічного центру АТ
"Видавництво "Бліц-Інформ"
тел.: (044) 441-89-64
(044) 441-87-05

Художній редактор
КОЗИЦЬКА С.Г.

Комп'ютерна верстка
ПАЛЬЧЕВСЬКИЙ Д.А., СЕРЬОДКІН В.К.

Технічний редактор
ПОНОМАРЕНКО Н.І.

Умовн.-друк. арк. 8.0
Підписано до друку 24. 01. 1997

При передруку матеріалів, опублікованих у журналі, посилання на "Вісник Національного банку України" обов'язкове.

Редакція може публікувати матеріали в порядку обговорення, не поділяючи думку автора.
Відповідальність за точність викладених фактів несе автор.

Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних матеріалів.

© Вісник Національного банку України,
1997

ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Щомісячний журнал Національного банку України

Видається з березня 1995 року

№2

лютий

1997

ЗМІСТ

ГОЛОВНА ТЕМА

- 3 О.Веселовський**
Удосконалення нагляду
за діяльністю
комерційних банків

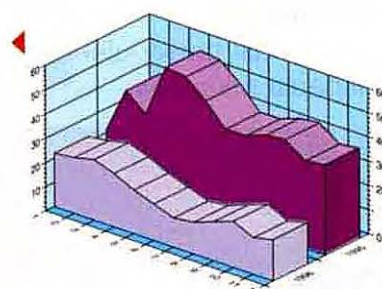
ІНВЕСТИЦІЇ

- 8 Р. Шпек**
Змінити інвестиційний
клімат на "ясно"

- 13 О.Андрійчук,
С.Поліщук**

Національний
інвестиційний банк
і залучення в Україну іно-
земних капіталів

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ

- 16 В.Жабровець**

Національна система
масових електронних
платежів за товари
та послуги

ВАЛЮТНИЙ РИНОК

- 22 Т.Важесівська**

Функціонування рахунків
"ЛОРО" банків-нерези-
дентів в українській
валюті

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

- 24 Україна опановує
лізинг**

(В.Кравець, І.Покотило,
О.Тимченко, І.Яковенко,
Б.Маринченко, Дж.Грім-
метт, К.Візінгер, А.Бог-
дан, Є.Брайківський,
В.Тідеман, В.Махно)

- 34 А.Паламарчук**
Проблемні питання
страхування вкладів
населення в Україні

▶ СЛОВО — РЕГОНАМ

- 36 М.Сніжко**
Автоматизація
взаємовідносин банку
і казначейства

▶ ФОНДОВИЙ РИНОК

- 38 А.Мороз**
Банки на ринку держав-
них цінних паперів
- 40 В.Лінніков**
Концепція ринку цінних
паперів в Україні

▶ ТОЧКА ЗОРУ НАУКОВЦЯ

- 42 О.Дзюблюк**
“Банкір уряду” повинен
бути незалежним

▶ СВІТОВИЙ ДОСВІД

- 46 О.Петрик**
Корейське
“економічне чудо”

▶ АНАЛІТИЧНІ РОЗДУМИ

- 50 В.Науменко**
Інфляція. У пошуку
взаємозв'язків

▶ ДОВІДКОВЕ БЮРО

- 52 В.Рябець**
Запитання — відповідь

▶ ХРОНІКА

- 55 Д.Рікберг**
Офіційний візит
в Україну Голови
Правління Народного
банку Польщі

▶ МУЗЕЙ НУМІЗМАТИКИ І БОНІСТИКИ

- 58 М.Котляр**
Античні монети — свідки
історії і шедеври мистец-
тва

▶ ІМЕНА В ІСТОРІЇ

- 63 Г.Хілінський**
Середньовічний матема-
тик Лука Пачолі — упер-
ше про бухгалтерський
облік

▶ НА ТЕРЕЗАХ — ВАЛЮТА

- 64** Інформація
за результатами торгів
німецькими марками,
доларами США,
російськими рублями,
білоруськими рублями,
італійськими лірами,
французькими франками,
англійськими фунтами
стерлінгів
на Українській міжбан-
ківській валютній біржі
(з 15 грудня 1996 року
по 15 січня 1997 року)

▶ НОВИНКИ БАНКІВСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 56 О.Щербакова**
Перше вітчизняне
дослідження проблеми
конвертованості
національної грошової
одиниці

Олександр Веселовський,
заступник Голови
Національного банку України,
заслужений економіст України.

Народився 1950 року на Хмельниччині. У 1971 році закінчив Одеський інститут народного господарства. Почав трудову діяльність із посади економіста у Тернопільській обласній конторі Держбанку колишнього СРСР. Працював старшим економістом у Вінницькій обласній конторі, а з 1980 року — керуючим Чорнобильським відділенням Будбанку СРСР. Був головою виконкому Прип'ятьської міської Ради народних депутатів (із травня 1986 року по серпень 1987 року). Працював на керівних посадах в Укрпромбудбанку. Із 1993 по 1995 рік — перший заступник Голови Правління НБУ, із 1995 по 1996 рік — заступник Голови Правління НБУ — начальник управління Національного банку по м. Києву і Київській області.

ПІДСУМКИ, ПРОПОЗИЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Удосконалення нагляду за діяльністю комерційних банків

ТРОХИ СТАТИСТИКИ

За станом на 01.01.1997 р. до Книги реєстрації НБУ занесено 231 банк. Із них 176 — акціонерні товариства (у тому числі 124 — відкриті, 52 — закриті), 55 банків створені як товариства з обмеженою відповідальністю, 13 банків — із залученням іноземного капіталу. На сьогодні функціонує 195 банків, 22 перебувають у процесі ліквідації, 9 — оголошено банкрутами, щодо 5-ти прийнято рішення про припинення діяльності. 28 комерційних банків працюють у режимі фінансового оздоровлення.

На 01.01.1997 р. загальна сума сплачених статутних фондів діючих комерційних банків становила 1033 млн. гривень, загальна сума власних коштів — 2745 млн. гривень, загальна сума валютних балансів — 34389 млн. гривень, отримані прибутки — 1048 млн. гривень.

Аналіз якості активів комерційних банків України свідчить, що за станом на 01.01.1997 р. у загальній сумі активів високоліквідні та ліквідні активи становили лише 21,2 %, низьколіквідні — 7,1 %, недоходні — 5,4 %, квазіактиви — 62,2 %. Питома вага кредитного портфеля в загальній сумі активів становить 13,2 % (4,4 млрд. грн.). На 01.01.1997 р. вона становила 28,1 %.

У загальній сумі кредитної заборгованості найбільшу частку займають кредити, надані під заставу майна — 44,2 % (2182 млн. грн.); кредити під страхування, гарантію та поручительство станов-

лять 12,4 % (613 млн. грн.); кредити під гарантію уряду — 2,7 % (134 млн. грн.); кредити, гарантовані іншими банками, — 5,2 % (257 млн. грн.).

Якщо розглядати динаміку простроченої та пролонгованої заборгованості за станом на 01.01.1997 р. порівняно з 01.01.1996 р., то слід відзначити їхнє значне зростання (див. табл.).

ресурсів і неможливість їх рентабельного розміщення.

Через неможливість отримувати євродні прибутки інфляційного характеру комерційні банки зіштовхнулися із проблемою якості своїх кредитних портфельів. Загальна сума збитків за оперативними даними становить 78 млн. гривень. На 01.01.1997 р. шість КБ повністю втра-

Таблиця. Динаміка простроченої та пролонгованої заборгованості

Види кредитів	За станом на 01.01.1996 р.	За станом на 01.01.1997 р.	Відхилення (+, -)
Прострочені	554	731	+177
Пролонговані	579	833	+254

Аналіз прибутків комерційних банків свідчить про те, що найбільшу частку в структурі прибутків становлять прибутки від валютної діяльності та доходи і комісійні за надані послуги. Основних збитків комерційним банкам завдає безпосередньо кредитна діяльність за рахунок залучення надто дорогих кредитних

тили власні кошти із загальною сумою нестачі 354 млн. гривень (із них лише АБ "ІНКО" та КБ "КІБ" мають розрахункову нестачу власних коштів 350 млн. грн., або 99,8 % від загальної суми).

Контроль за дотриманням комерційними банками щоденних економічних нормативів, який здійснюється на підставі балансів, свідчить про незадовільне ставлення банків до вимог щодо дотримання щоденних нормативів. Аналіз показує, що із загальної кількості КБ за станом на 01.11.1996 р. порушив щоденні економічні нормативи 141 банк (ліквідність та достатність капіталу), що становить 72,3 % від загальної кількості банків. За станом на 01.10.1996 р. допустили порушення економічних нормативів 17 банків, або 8,7 % від їхньої за-

Найчастіше комерційні банки зазнають збитків через залучення занадто дорогих кредитних ресурсів та через їх нерентабельне розміщення

гальної кількості. Порівняно з 01.01.1996 р. кількість банків, які порушують місячні нормативи, зменшилась у чотири рази. По одному нормативу порушили 13 банків, у тому числі 2 банки не дотрималися показника поточної ліквідності (відношення зобов'язань банку до запитання і строком виконання протягом місяця до активів з відповідним строком погашення); 11 банків — показника максимального розміру ризику на одного позичальника.

Одночасно два показники порушили 3 банки, а один банк — навіть три показники одночасно.

ПОСИЛЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ ФУНКЦІЙ НБУ

З метою посилення контрольних функцій НБУ за діяльністю комерційних банків та забезпечення фінансової надійності банків і захисту інтересів вкладників 30 грудня 1996 року Правлінням Національного банку затверджено Інструкцію "Про порядок регулювання діяльності комерційних банків". У цьому документі передбачено:

- контроль за дотриманням обов'язкових нормативів та оцінних показників регулювання діяльності комерційних банків;
- реагування на ранніх стадіях;
- упереджувальні заходи;

Забезпечити фінансову надійність банків покликана нова Інструкція "Про порядок регулювання діяльності комерційних банків"

— застосування штрафних санкцій за порушення обов'язкових нормативів та засобів впливу в разі порушення оцінних показників;

— економічний аналіз діяльності КБ. Контроль за дотриманням комерційними банками встановлених економічних нормативів буде здійснюватися щоденно.

До обов'язкових нормативів належать:

1. Мінімальний розмір статутного фонду.
2. Норматив платоспроможності.
3. Нормативи ліквідності (миттєва, загальна і ресурсна).
4. Максимальний розмір великих кредитних ризиків.

5. Норматив інвестування.

До оцінних показників діяльності належать:

1. Мінімальний розмір власних коштів.
2. Достатність капіталу.
3. Покриття прогнозних збитків власними коштами банку.
4. Максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам.
5. Максимальний розмір залучення грошових вкладів (депозитів) фізичних осіб.
6. Максимальний розмір наданих міжбанківських позик.
7. Показник максимального розміру рефінансування.

Всім комерційних банків у минулому році змушені були припинити свою діяльність через порушення вимоги щодо збільшення розмірів статутних фондів

Одна з найгостріших проблем — банки, які не виконують вимогу постанови Верховної Ради України, прийнятої в лютому 1996 р., щодо збільшення на відповідні дати розмірів статутних фондів. У жовтні 1996 року Національний банк України змушений був призупинити діяльність восьми комерційних банків.

До 01.01.1997 р. існуючі комерційні банки повинні були сплатити і переєструвати статутні фонди в сумі, еквівалентній 500 тис. ЕКЮ. У зв'язку із цим Національний банк надіслав листа всім КБ, в якому йшлося про необхідність одного з таких заходів:

- 1) збільшення статутного фонду банку до необхідного мінімального розміру;
- 2) реорганізація банку;
- 3) прийняття рішення щодо добровільної ліквідації банку.

НБУ зобов'язав усі комерційні банки, які ще не мають необхідного мінімального розміру статутного фонду, подати конкретний план його збільшення.

Минулого року Верховна Рада України внесла зміни до Закону України "Про банки і банківську діяльність" у частині запровадження механізму ліцензування банківських операцій. На їх підставі Національний банк України провів ліцензування всіх діючих комерційних банків. У його ході виявлено проблеми, над усуненням яких необхідно буде працювати протягом нинішнього

року. Зокрема потрібно посилити вимоги та внести зміни до процедури ліцензування банків і чіткіше визначити умови ліцензування, а саме:

1. Для новостворюваних банків необхідно збільшити термін, на який розробляється бізнес-план. Як свідчить світовий досвід, він має бути не меншим трьох років. Це відповідає вимогам Світового банку та Міжнародного валютного фонду.

2. Діючі банки, подаючи пакет документів на розширення ліцензії, мають подавати також бізнес-план на наступні 3 роки.

3. Слід ввести в дію вимогу, згідно з якою кількість дозволених банківських операцій залежатиме від розміру власних коштів КБ, а також встановити співвідношення між розмірами статутного фонду і власними коштами банку (за допомогою коефіцієнтів).

4. Доопрацювати механізм ліцензування банківських установ.

5. Заходи щодо ліцензування КБ необхідно доповнити, включивши чітко визначені процедури відмови у наданні їм ліцензій, а також процедури відмови або відкликання ліцензій у банків, які не виконали вимоги НБУ щодо мінімального рівня капіталу.

6. Зобов'язати керівництво КБ звернути особливу увагу на підготовку документів для отримання ліцензій на здійснення банківських операцій.

ОБ'ЄКТИВНІ І СУБ'ЄКТИВНІ ПРИЧИНИ НЕГАРАЗДІВ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ

Варто зупинитись і на проблемах у діяльності комерційних банків, що пов'язані з об'єктивними причинами фінансових негараздів у банківській системі. Вони випливають із загального стану економіки держави, відсутності належного досвіду і відповідно підготовлених кадрів для функціонування банків в умовах ринкових перетворень. Поряд із цим фінансові проблеми багатьох КБ значною мірою пов'язані також із суб'єктивними факторами. Це, зокрема, занадто ризикова кредитна політика їхніх керівників, зумовлена гонитвою за високими прибутками, невиважені витрати на розвиток мережі філій без урахування їхньої потенційної доходності тощо.

У державі, економіка якої в кризовому стані, не може бути абсолютно здоровою банківською системою.

Ключовим фактором надійності і конкурентоспроможності банківської системи в ринковій економіці є достатність власного капіталу. Саме банки, статутні фонди яких повністю формуються в гро-

**Достатність
власного капіталу —
головний фактор надійності
банківської системи
в умовах ринкової економіки**

шовій формі, зазнають найбільших втрат від знецінення національної валюти. Так, у період масового створення нових комерційних банків (1992—1993 роки) сумарний статутний капітал банківської системи України номінально зріс майже в 350 разів, тоді як у доларовому обчисленні (за ринковим курсом) за ці два роки він фактично зменшився: 42 млн. доларів — на початок 1992 року; 75 млн. доларів — на кінець 1992 року; 36,5 млн. доларів — на кінець 1993 року. Лише наприкінці 1994 року цей показник досяг рівня початку 1993 року, а за останніх півтора року статутні фонди комерційних банків у доларовому обчисленні зросли в 5,4 раза, у тому числі за шість місяців 1996 року більш як на 150 млн. доларів. Як свідчить аналіз, на період найбільшої інфляції припадає значна втрата банківського капіталу і поступове його відновлення та значний приріст у процесі стабілізації національної грошової одиниці. Адекватно проходили процеси зростання кризи платоспроможності банківської системи з поступовим відновленням і зміцненням її загальної ліквідності.

Другим, найсуттєвішим фактором впливу на ліквідність і платоспроможність банків є проблема несвочасного повернення позик, зростання безнадійної кредитної заборгованості. Без вжиття кардинальних заходів щодо виправлення ситуації з поверненням кредитів посилюється загроза втрати ліквідності банківською системою України. Серед заходів загальнодержавного масштабу Національний банк України вбачає надання прямої дії Закону України "Про заставу майна" і спрощення процедури реалізації заставленого майна, введення єдиного реєстру такого майна, створення резервів покриття кредитних ризиків і фондів страхування вкладів громадян, якнайшвидше прийняття Закону України "Про кредит", проект якого уже підготовлено.

ФОРМУВАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ

Аналіз стану коррахунків банківської системи та формування банками

обов'язкових резервів у минулому році свідчать про те, що ліквідність банківської системи України значно погіршилася. Банками незарезервовано коштів на коррахунках у розмірі майже 50 % від норми обов'язкових резервів. Такий стан із ліквідністю ставить під загрозу гарантії, надані вкладникам комерційних банків, щодо своєчасного виконання розрахунків, виконання інших зобов'язань банків, у тому числі й відносно погашення кредитів, отриманих від НБУ.

Під час інспектування банків виявлено ряд порушень. Назвемо лише основні з тих, які стосуються кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та кредитних відносин:

1. Порушення основних принципів кредитування, викладених у Положенні "Про кредитування". Кредитна політика характеризується підвищенням ризиком. Значна кількість банків має в кредитному портфелі критичну питому вагу протлонгованих, прострочених та безнадійних щодо повернення позик.

2. Недостатній аналіз фінансового стану позичальників при наданні кредитів.

3. Відсутність аналізу кредитного портфеля з боку керівників комерційних банків, що призводить до концентрації кредитних ресурсів у руках одного позичальника.

4. Надання кредитів без оформлення належного чинного договору.

5. Низький рівень якості укладених договорів з юридичної точки зору (відсутність пунктів про коригування процентних ставок, про санкції за нецільове використання позики, неконкретне визначення мети надання кредиту або повна його відсутність; надання кредиту без встановлення чітких строків його повернення тощо).

6. Порушення вимог Положення "Про кредитування" в частині оформлення кредитних справ позичальників (такі справи або повністю відсутні або пакет документів укомплектований лише частково; відсутність у справі договорів на протлонгацію).

7. Недотримання вимог Закону України "Про заставу" (надання позик під забезпечення без нотаріального засвідчення застави, без страхування заставленого майна, прийняття заставленого майна тільки на суму виданих кредитів без врахування відсотків за користування, відсутність у кредитній справі опису заставленого майна тощо).

8. Порушення Тимчасових вказівок щодо застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України в частині використання балансових рахунків при проведенні кредитних операцій (несвочасне віднесення простро-

ченої та протлонгової заборгованості на відповідні рахунки, що призводить до викривлення бухгалтерської звітності тощо).

9. У більшості випадків комерційні банки не перевіряють цільове використання наданих кредитів.

10. Претензійно-позовна робота КБ ведеться на низькому рівні.

Для того щоб відповідальність за проблемні позики несли самі винуватці, Національний банк України запровадив страхування кредитних ризиків за рахунок прибутку комерційних банків, що залишається в їхньому розпорядженні після оподаткування.

Гарантії покриття можливих ризиків у діяльності банків безпосередньо залежать від створення необхідних резервів

З метою зміцнення надійності та стабільності банківської системи в Україні, зменшення можливих фінансових ризиків у кредитній діяльності банків постановою Правління НБУ на початку 1996 року було затверджено Положення "Про порядок формування і використання резерву на можливі втрати за позиками комерційних банків". Створення резервів є обов'язковим елементом банківської справи. Він гарантує покриття можливих збитків у діяльності банків та сприяє підтримці ліквідності на необхідному рівні, і є тим чинником, який висвітлює дійсний фінансовий стан КБ України.

За станом на 01.01.1997 р. в цілому по системі комерційних банків України страхові фонди були сформовані у розмірі 77 млн. гривень (за станом на 01.01.1996 р. — 41 млн. грн.). Це становить 20,9 відсотка від необхідної розрахункової суми. Зазначений резерв комерційних банків формується за всіма виданими кредитами, тобто за кредитами, виданими у національній та іноземній валюті установам, підприємствам, організаціям і фізичним особам, а також за міжбанківськими кредитами. Відрахування за міжбанківськими кредитами здійснюється тільки у період до повного формування комерційним банком суми резерву. Формується резерв протягом трьох років за встановленими нормами відрахування відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості за групами ризику. Кваліфікація виданих кредитів та оцінка кредитних ризиків

проводяться комерційними банками залежно від наявності відповідного реального забезпечення, а також того, скільки днів прострочена заборгованість.

Національний банк України запровадив систему валютного контролю, яка, однак, не повною мірою відповідає потребам гарантування економічної безпеки держави. Виходячи із розуміння цієї проблеми, НБУ неодноразово вносив обґрунтовані пропозиції щодо створення ефективно діючої загальнодержавної системи валютного контролю. Ними передбачено створення спеціальної структури — Державного комітету з валютного та експортно-імпортного контролю із функціями головного органу валютного контролю в країні. Ще одним варіантом вирішення проблеми може бути чітке розмежування функцій органів валютного контролю, що передбачено в проекті Закону України "Про валютне регулювання".

РЕЙТИНГ І СТУПІНЬ ПРОБЛЕМНОСТІ БАНКУ

Нагострішою проблемою нині є впровадження координуючих заходів функціонування комерційних банків, встановлення їх рейтингу з метою визначення ступеня проблемності банку. На сьогодні проблемний банк — це кандидат на одержання фінансової допомоги або вжиття інших заходів, спрямованих на поліпшення фінансового стану. Згідно зі статистичними даними, виявлено сім найважливіших факторів занепаду банку, серед них 98% припадає на якість активів. Інші шість — це:

- некваліфіковане планування та не-ефективне управління;
- зловживання;
- незадовільні економічні обставини;
- відсутність належного контролю та аудиту;
- приховування реального фінансового стану;
- незабезпечені витрати.

Одним із кроків у пошуку ефективних методів координації роботи і контролю за функціонуванням комерційних банків було створення в НБУ управління нагляду за проблемними банками. Воно працює над вирішенням трьох груп проблем, із якими зіштовхуються банки:

- а) проблеми, що не загрожують інтересам клієнтів і які виникають через нехтування банками вимог чинного законодавства щодо збільшення розміру статутного фонду;
- б) серйозні проблеми, що загрожують інтересам клієнтів банків;
- в) проблеми, внаслідок яких КБ стають потенційними банкрутами.

За системою "Camel" розроблено методику визначення рейтингу банків на основі аналізу даних фінансово-господарського становища, що дає змогу рекомендувати оптимальний реабілітаційний режим.

Управління працює у тісному контакті з іноземними консультантами та фахівцями як щодо підготовки проектів нормативних документів із питань регулювання діяльності проблемних банків, так і поточних питань.

За рекомендацією підготовчої місії з позики на структурну перебудову фінансового сектора Національний банк запланував здійснити протягом нинішнього року такі заходи:

— провести роботу щодо посилення можливостей департаменту банківського нагляду в здійсненні безвізного контролю, розробки уніфікованого звіту комерційних банків у розрізі окремих банків;

— завершити роботу над інструкцією з інспектування банківських установ;

— визначити 8—10 КБ, які будуть переведені під безпосередній нагляд управління нагляду за проблемними банками для відпрацювання програм втручання і реабілітації банків;

— розробити графік проведення на регіональному рівні перевірок установ Промінвестбанку, Укрсоцбанку, банку "Україна" та Ексімбанку з питань визначення якості кредитних та інвестиційних портфелів банків;

— вжити заходів щодо регулювання діяльності Ощадного банку на однакових засадах з іншими банками;

— посилити заходи щодо класифікації позик та формування банками резервів від втрат за позиками шляхом їх збиження з міжнародними стандартами;

— доопрацювати проект закону про страхування депозитів з урахуванням пропозицій підготовчої місії з позики на структурну перебудову фінансового сектора;

— доопрацювати процедуру ліцензування нових і діючих банків.

ЗАХОДИ ЩОДО СТАБІЛІЗАЦІЇ І РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

З метою стабілізації банківського сектора НБУ пропонує вжити такі заходи:

1. Створити незалежне відомство, яке б встановлювало рейтинг усіх КБ.
2. Для захисту комерційних банків та недопущення надання позичок недобросовісним клієнтам і шахраям створити при АУБ банк даних про позичальників КБ України (в якому накопичувалась би інформація про фінансовий стан пози-

Рейтинг комерційних банків дасть змогу вчасно рекомендувати банкові, що занепадає, оптимальний реабілітаційний режим

чальників, їхню спроможність погасити борги тощо), а також заснувати Всеукраїнський реєстр гарантій і застав.

3. Організувати у комерційних банках підрозділи з управління кредитними ризиками (наприклад, кредитні комітети).

4. Вжити заходів щодо подальшого інтенсивного розвитку внутрішнього аудиту банків.

5. Внести кардинальні зміни в управління підрозділами банків, їхніх філій, запровадити прогнозування і планування роботи щодо залучення та розміщення ресурсів, забезпечити своєчасне доведення планів і лімітів до установ банків (філій, представництв тощо).

6. Проводити політику диверсифікації активів і пасивів КБ, виходячи з того, що розмір максимального ризику на одного позичальника не повинен реально перевищувати 10 відсотків власних коштів банку. Розширювати коло вкладників, не допускаючи концентрації залишків коштів на депозитних і вкладних рахунках обмеженої кількості вкладників.

7. Переорієнтувати діяльність КБ на розширення надання банківських послуг та операцій клієнтам. Проводити політику збільшення доходів фінансово-кредитних установ за рахунок розширення банківських послуг та операцій (у тому числі — завдяки здійсненню розрахунків як найменш ризикових операцій).

8. Усіляко сприяти усуненню законодавчих обмежень щодо участі банків у створенні інших банків та промислово-фінансових груп шляхом злиття банківського, фінансового та промислового капіталу, створення дочірніх банків. Це приведе до кардинальних змін у банківській системі України, швидкого розвитку ринку цінних паперів, зацікавить КБ брати участь у оздоровленні інших фінансово-кредитних установ.

9. У законодавчому порядку запровадити відповідальність акціонерів (учасників) банків за використання залучених коштів, тому що сьогодні вони несуть відповідальність лише в межах свого внеску, як це передбачено Законом України "Про господарські товариства".

10. Внести зміни щодо можливості

відкриття кожному банку окремого субкореспондентського розрахункового рахунка, на якому були б сконцентровані лише власні кошти КБ. Це дасть змогу виключити блокування коштів клієнтів, які знаходяться на кореспондентському рахунку банку. Крім того, в такому випадку розрахунково-касові операції при виконанні рішень судових органів щодо стягнення з кореспондентських рахунків банків коштів на користь позивачів проводитимуться тільки у частині власних коштів банків.

11. Внести зміни щодо неприйняття санкцій з боку арбітражних судів, податкових та інших органів до банків, які перебувають у режимі фінансового оздоровлення.

12. Обмежити право одного із засновників банку на управління через свої дочірні або інші підприємства.

13. Внести зміни щодо контролю з боку Національного банку за діяльністю ліквідаційних комісій.

Що стосується запланованого розвитку банківської системи і банківського нагляду в найближчі роки, то реформа комерційних банків повинна проходити за такими напрямками:

- переведення слабких КБ у розряд фінансових компаній або приєднання їх до сильніших банків;

- вихід великих банків на міжнародні фінансово-кредитні ринки;

- відокремлення банків від небанківських кредитних інститутів;

- розширення функцій КБ щодо здійснення операцій із цінними папера-

ми і довірчими операціями, що спростить та прискорить процес приватизації;

- створення ядра системи комерційних банків — групи банків, які мають мережу філій і підлягають регулюванню;

- налагодження жорсткого дотримання банківських норм безпеки (надійності), недопущення ризикових операцій.

Одночасно необхідно внести пропозиції щодо ідентифікації і реєстрації клієнтів банку (постійних або випадкових на підставі надійних документів, які засвідчують особу), а також проводити обов'язкову ідентифікацію і реєстрацію клієнтів при операціях із готівкою на суму, еквівалентну 1000 долларам США. Крім того, доцільно було б внести зміни у відповідні статті Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" та Закону України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними" в частині встановлення норми великомасштабних операцій у розмірі 5000 ЕКЮ (приблизно 11000 гривень) для фізичних осіб і розмірі 100000 ЕКЮ (приблизно 222000 гривень) для юридичних осіб, що здійснюються одноразово або протягом 30 днів.

Для того щоб нові методичні рекомендації або проекти нормативних актів міністерств і відомств ефективніше сприяли попередженню злочинів та розслідуванню нових видів злочинних посягань у фінансово-кредитній сфері, необхідно:

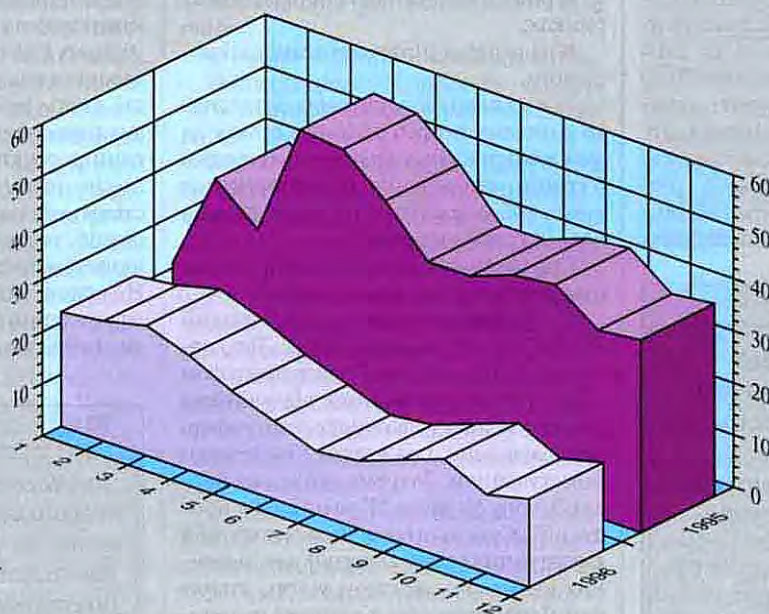
- при здійсненні банком розрахункових операцій встановлювати попередній (превентивний) контроль за перевіркою документів щодо товарності операцій. У разі встановлення факту нетоварної операції передбачити стягнення штрафу з такого суб'єкта підприємницької діяльності;

- якщо клієнт протягом певного часу користується коштами, які були помилково перераховані на його рахунок і не повернені ним за призначенням, передбачити незаперечне стягнення з такого суб'єкта підприємницької діяльності коштів і перерахування штрафу до бюджету;

- у випадках фіктивного банкрутства або банкрутства за діями посадових осіб господарських органів, встановлених правоохоронними органами або Державною податковою адміністрацією, банки і банківські установи на підставі попереднього подання зазначених органів повинні припинити (призупинити) будь-які операції за всіма видами рахунків, що належать таким господарським органам, на термін до 10 днів. При підтвердженні інформації про фіктивне банкрутство контрольно-ревізійною службою на місцях за рішенням суду накладається арешт на рахунок банкрута.

І останнє. НБУ запропонував відповідному комітетові Верховної Ради України законодавчо вирішити питання про оголошення мораторію на рахунки комерційних банків, які протягом дня затримали проплату своїм клієнтам.

Динаміка кількості збиткових банків

ІЗ ПЕРШИХ ВУСТ

Змінити інвестиційний клімат на "ясно"

покликане
Національне агентство України
з реконструкції та розвитку

Роман Шпек,
Голова Національного
агентства України
з реконструкції та розвитку.

42 роки. Із 1989 року в урядових структурах займався проблемами економіки України. У 1995—1996 роках — віце-прем'єр-міністр із економічних питань. Академік Академії економічних наук України.

Національне агентство України з реконструкції та розвитку (НАУРР) засновано згідно з указом Президента України № 493/96 від 2 липня 1996 року. Мета його діяльності — створення сприятливих умов для подальшого розвитку міжнародного економічного співробітництва, удосконалення порядку залучення та використання зовнішніх фінансових ресурсів, включаючи інвестиції, кредити, гранти, міжнародну технічну допомогу. Агентство покликане сприяти надходженню в Україну недержавних, небюджетних коштів, іноземного капіталу для прискорення структурних змін в економіці. Передусім це стосується базових галузей народного господарства (енергетика, металургія, машинобудування, зв'язок, телекомунікації, інфраструктура), сільського господарства, харчової і легкої промисловості, тобто тих, що можуть забезпечити зростання експорту. Також важливо підтрима-

ти ті галузі, де застосовуються високі технології і вже є значні наукові досягнення, які не можуть бути реалізованими через брак фінансових ресурсів.

Агентство працює у кількох напрямках:

- інвестиційний (залучення іноземних інвестицій в економіку України, підготовка пропозицій щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні та захисту іноземних вкладень);

- співпраця з міжнародними фінансовими організаціями (МВФ, ЄБРР, Світовий банк та іншими);

- робота на міжнародних кредитних ринках;

- залучення іноземної технічної допомоги.

Уся ця діяльність потребує детального вивчення потреб регіону з огляду на можливості виходу на ринки за межами України, проведення передпроектних робіт, тобто дослідження стану справ у певній галузі чи регіоні.

Сприятливий інвестиційний клімат створюється у державі за умови:

1. Вдосконалення та стабілізації національного законодавства. Так, наприклад, Національне агентство разом з іншими зацікавленими відомствами розробляє низку законопроектів у сфері правовідносин, пов'язаних з іноземним інвестуванням. Зокрема, готується проект Закону України "Про розподіл продукції". Суть цього документа полягає у гарантуванні стабільних умов для іноземних інвесторів протягом усього строку їхньої господарської діяльності на території України (насамперед — щодо опо-

даткування).

2. Створення організаційних елементів сприяння інвестиційній діяльності. Такими мають стати Консультативна рада сприяння іноземним інвестиціям при Президенті України та Українське агентство сприяння іноземним інвестиціям.

Метою створення Консультативної ради є організація неформальної структури, своєрідного форуму, який об'єднуватиме вищих посадових осіб міністерств та відомств України і найвищих керівників провідних компаній, банків, міжнародних фінансових організацій та установ. Саме неформальний, відвертий характер спілкування на засіданнях ради дасть можливість детально проаналізувати економічну ситуацію в Україні з точки зору зарубіжних вкладників, назвати основні фактори, що стримують надходження іноземних інвестицій, та розробити дієві рекомендації щодо покращення ситуації у цій справі. На основі меморандуму, який має бути оформлений за підсумками засідань ради, готуватимуться пропозиції й дору-

Національне агентство у межах своєї компетенції сприяє залученню іноземного капіталу через створення сприятливого інвестиційного клімату та шляхом супроводження конкретних інвестиційних проектів зарубіжних вкладників

За участю НАУРР розробляється ряд законопроектів у сфері правовідносин, пов'язаних з іноземним інвестуванням

чення міністерствам та відомствам, розроблятимуться проекти нормативних документів. Організаційне забезпечення роботи Консультативної ради, координація діяльності робочих груп та груп експертів покладаються на Національне агентство України з реконструкції та розвитку.

Українське агентство сприяння іноземним інвестиціям створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. Головним органом агентства є Наглядова рада, до складу якої входять представники Адміністрації Президента та Кабінету Міністрів, керівники НАУРР, міністерств, відомств, організацій-засновників.

ВЕНЧУРНІ ФОНДИ ТА КОМПАНІЇ

Одним із найперспективніших напрямів для залучення іноземних інвестицій, на нашу думку, може стати розгортання мережі венчурних інвестиційних фондів і компаній. На сьогодні в Україні практично відсутній ринок венчурного капіталу, тобто того, який використовується для фінансування науково-технічних розробок і винаходів. Принципова відмінність такого капіталу від традиційного кредитування в тому, що його переважно інвестують в ідею, проект із підвищеним ступенем ризику. Адресати — венчурні фірми, не пов'язані ані виплатою процентів, ані поверненням отриманих сум. Як відомо, це один із найбільш багатообіцяючих видів капіталу для забезпечення економічного зростання. Враховуючи неабиякий ризик, венчурний інвестор очікує високої віддачі від своїх інвестицій (приблизно на рівні 30% річних).

В Україні є досить багато підприємств, продукція яких конкурентоспроможна за кордоном. Тому покладемо великі надії на приплив іноземного венчурного капіталу. Одним із варіантів для його роботи в нашій країні могло б бути створення інвестиційних венчурних фондів і компаній. Для повноцінного їх функціонування насамперед необхідна відповідна правова база. Поки що в роботі таких фондів і компаній в Україні існують певні обмеження, які не сприяють проведенню ризикових інвестиційних операцій. Тому необхідно найближчим часом ужити заходів для створення особливого режиму функціонування венчурних інвестиційних фондів. Йдеться зокрема про залучення провідних банків України, які могли б підтримати фонди фінансово, і надати їм свою інфраструктуру. Також неабияка перевага в тому, що

Одним із шляхів залучення зарубіжних вкладників в Україну могло б стати створення інвестиційних венчурних фондів і компаній

банки добре знають стан справ своїх клієнтів.

Набути чималого досвіду й інвестиційні фонди та компанії України. Поєднання іноземного капіталу і досвіду кваліфікованих спеціалістів українських інвестиційних фондів та компаній могло б дати добрі результати у сфері ризикового інвестування.

Україна однаковою мірою зацікавлена в залученні до цієї роботи капіталу венчурних корпорацій, венчурного капіталу інвестиційних банків, закритих партнерств із венчурним капіталом, інвестиційних компаній малого підприємництва та індивідуальних інвесторів. Ми сподіваємося на одержання технічної допомоги, яку можна було б використати для вивчення можливостей венчурного інвестування в Україні. Ця робота включала б:

1. Підготовку та відбір попередніх проектів пропозицій щодо певних галузей та регіонів. Обов'язково повинні бути висвітлені такі аспекти:

- ділова репутація компанії;
- цілі компанії і довгострокова перспектива;
- обґрунтування перспективи бізнес-ідеї для інвестування;
- нинішній та перспективний стан ринку;
- оцінка потенційних конкурентів;
- нові технології і продукти, які могли б уплинути на конкурентне середовище;
- фінансові розрахунки (включаючи грошові потоки), очікувані прибутки і потреби в капіталі, схеми використання коштів, а також інші важливі відомості.

2. Підготовку компаніями, які потребують венчурного капіталу, попередніх заходів: проведення випробувань, виготовлення дослідних зразків тощо.

3. Підготовку висококваліфікованих кадрів для роботи у венчурних інвестиційних фондах і компаніях, а також компаніях, у які інвестуватиметься венчурний капітал.

Основними галузями вітчизняної економіки, які потребують припливу венчурного капіталу, є агропромисловий комплекс, енергетика, транспорт, зв'язок, а також конверсійні проекти. Однією з переваг інвестиційного венчур-

ного фонду є не тільки підтримка конкретного підприємства, а й мобілізація кредитних ресурсів для нього без урядових гарантій.

Перші кроки до венчурного інвестування в Україну зробив Western NIS Enterprise Fund. Фонд працює в Україні вже півтора року. Він зобов'язався надати більше 28 млн. доларів США приватним підприємствам. Крім того, Фонд малих кредитів, який діє під керівництвом Western NIS Enterprise Fund, профінансував 27 малих підприємств та окремих підприємств у формі комерційних кредитів та лізингу на суму в 1.2 млн. доларів США.

Фонд обрав для роботи кілька напрямів інвестування, а саме: сільське господарство і переробку сільськогосподарської продукції, виробництво будівельних і лакувальних матеріалів, дистрибуцію і впровадження інформаційних систем управління. Окрім надання коштів, фонд активно проводить навчальні заходи.

На засіданні двосторонньої українсько-канадської комісії наприкінці жовтня минулого року було оголошено про створення канадського венчурного фонду (капітал — 44 млн. канадських доларів, плюс технічна допомога уряду Канади — 10 млн. канадських доларів). Для фінансування відібрано шість підприємств, серед яких Львівська кондитерська фабрика "Світоч", Херсонський консервний завод. Надалі завдяки цьому буде можливість мобілізувати близько 120—130 млн. доларів США кредитних ресурсів без урядових гарантій.

На часі створення механізмів гарантування та страхування інвестиційних проектів, насамперед від ризиків некомерційного характеру

Стимулювати іноземні комерційні джерела до фінансування українських підприємств можна завдяки створенню ефективних механізмів гарантування та страхування інвестиційних проектів (перш за все від ризиків некомерційного характеру). Політичні ризики, що підлягають відшкодуванню, включають будь-які дії уряду, що призводять до втрат внаслідок:

- неконвертованості або неспроможності перерахувати кошти;
- анулювання ліцензій;
- примусового відчуження;

- арешту товарів або заборони продажу;
- війни та заворушень у суспільстві;
- запровадження або збільшення існуючих податків на імпорту або експорту;
- "відхилення від маршруту" внаслідок дій уряду України.

Що стосується механізму страхування інвестиційних проектів, то ряд міністерств та відомств спільно з Кабінетом Міністрів України опрацьовує питання створення страхових компаній за участю іноземних страхових компаній. Ними провадиться робота щодо забезпечення активного виходу на міжнародні страхові ринки для страхування ризиків некомерційного характеру, іноземних інвестицій. Нині вивчається доцільність створення за участю держави страхової організації або представництва в одному із визнаних світових перестраховальних центрів.

Для збільшення інвестиційних ресурсів держави необхідно підпорядкувати регулювання фондового ринку розвиткові спільного інвестування, стимулювати конкуренцію іноземних інвесторів на внутрішньому фондовому ринку, створити умови для виходу українських емітентів на закордонні фінансові ринки.

ЛІЗИНГ ЯК "ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ТРАМПЛІН"

Стимулювання інвестиційної діяльності сприяє створенню певних умов для впровадження лізингових операцій як форми гарантованого інвестування. Для нашої економіки, яка історично відрізняється високим ступенем капіталоємності, застосування лізингу як "інвестиційного трампліна" може вирішити проблему мобілізації колосальних товарних ресурсів (сьогодні часто незадіяних) та запустити їх у господарський оборот. Від цього виграють усі: підприємства-виробники, банки, які розширяють спектр запропонованих послуг, споживачі, котрі ефективно працюватимуть із запозиченими основними коштами. Особливо широкі перспективи для застосування лізингу відкриваються у зв'язку з формуванням фінансово-промислових груп, де більшість технологічних та економічних процесів мають замкнений внутрішній цикл.

Переваги лізингових операцій очевидні. Це цільове використання товарно-інвестиційних ресурсів, ефективний контроль за використанням об'єкта лізингу, економія на одночасних витратах для лізингоотримувача, зменшення ризику втрат для лізингодавця тощо. До цього ефективного інструмента бан-

ківської діяльності звертаються найчастіше в тих галузях, де високий ступінь ризику проведення бізнесу на нових ринках і де швидко можна отримати прибуток, використовуючи запозичений капітал.

Лізинговий бізнес потребує створення певних умов для його становлення і, окрім самоорганізації, має право на підтримку держави. Необхідно, наприклад, чітко визначити правові рамки існування лізингу як різновиду інвестиційного бізнесу. Для цього потрібна державна програма розвитку лізингу, яка включатиме комплекс заходів для технічного переозброєння підприємств та державної підтримки компаній, що створюються. Потрібен також спеціальний нормативний акт, який би регулював відносини суб'єктів лізингу та методу розрахування платежів за лізинговими операціями.

Лізинг як різновид інвестиційного бізнесу потребує чітко встановлених правових рамок

При цьому важливо врахувати особливості оподаткування прибутку від лізингових операцій, значно зменшивши його рівень порівняно з діючим для решти видів підприємницької діяльності. Треба послабити тягар податку на додану вартість при наданні лізингових послуг. Банки зацікавлені у звільненні їх від податку на прибуток у випадку надання довгострокових кредитів під реалізацію лізингових контрактів. Інше кажучи, необхідно уважно розглянути питання та вирішити, як змінити порядок формування фінансових результатів суб'єктів лізингу.

Прогресу в цій галузі очікує сьогодні багато хто, особливо малий бізнес, оскільки саме лізинг може стати основою формування матеріальної бази продуктивних малих підприємств. Проте вражаючи інертність щодо лізингу де монструють міністерства фінансів та економіки, Фонд держмайна, Держінвест. У названих відомствах немає самостійних спеціалізованих підрозділів, що займалися б цією проблемою. Як альтернативний крок можна було б запропонувати створення лізингового фонду виробничих потужностей (він зміг би бути або самостійною державною організацією, або підпорядкованою НАУРР). Свою діяльність лізинговий фонд здійснював би у взаємодії зі згаданими

вище та іншими міністерствами і відомствами, обласними держадміністраціями, безпосередньо із підприємствами, а також із вітчизняними та зарубіжними підприємницькими організаціями. Фонд не буде власником майна, яке залучатиме до подальшого обороту, але, виконуючи розпорядчо-координаційні роботи, делеговані за партнерськими відносинами, може зрушити з мертвої точки давно готову до впровадження справу.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЕКТИ ТА МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА

Однією з функцій Національного агентства України з реконструкції та розвитку є супроводження інвестиційних проектів від стадії передпроектних досліджень, створення спільного підприємства — до повного завершення реалізації проекту.

За станом на 1 жовтня 1996 року в Україні обсяг прямих іноземних інвестицій становив 1223.2 млн. доларів США. Іноземні інвестиції вкладені в 4905 підприємств, 3941 із них — спільні. Найбільші країни-інвестори — це США (обсяг інвестицій — 217.4 млн. доларів США), Німеччина (176.6 млн. доларів США), Російська Федерація (115.1 млн. доларів), Нідерланди (82.7 млн. доларів), Великобританія (82.0 млн. доларів), Кіпр (66.5 млн. доларів). Великий інтерес щодо вкладання капіталу викликають у інвесторів такі галузі народного господарства, як внутрішня і зовнішня торгівля — 376.2 млн. доларів США (30.8% до загальних обсягів), харчова і легка промисловість — 184.6 млн. доларів США (15.1%), машинобудування і металообробка — 133.3 млн. доларів США (10.9%).

Деякі слів — про найсерйозніші проблеми в діяльності спільних підприємств.

1. Згідно із Законом України "Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічній діяльності" підприємства-резиденти мають 90-добовий термін для вивезення готової продукції. Представники СП висловлюються за скасування подібного терміну (або продовження його до 120 діб).

2. Проблема обмеженості та доступності кредитних коштів для виробництва пропонується вирішити шляхом лібералізації банківського законодавства та широкого допуску до операцій в Україні філій провідних іноземних банків.

3. Представники СП вважають за необхідне прискорити в Україні запровадження єдиних норм і стандартів, що діють у країнах Європейського Союзу.

Національне агентство з реконст-

рукції та розвитку покликане супроводжувати спільні з міжнародними організаціями інвестиційні проекти та знаходити найоптимальніші фінансові рішення для їх реалізації. Одним із найголовніших є проект реконструкції восьмого енергоблоку Зміївської теплоелектростанції за участю німецької фірми Siemens. Вартість становить 130 млн. німецьких марок. До втілення проекту в життя також залучаються фірми "ABB", "Badcock", "Krupp", "Alstom", "Steinmuller" та інші. Фінансування пла-

нується здійснити за рахунок кредитів ФРН, застрахованих компанією "Гермес" терміном на 15 років, включаючи пільговий строк 33 місяці. Найскладніше буде здійснити авансовий платіж за кредитом, гарантованим урядами України та Німеччини. Щоб німецьке обладнання працювало з найбільшим коефіцієнтом корисної дії, необхідне вугілля відповідної якості. Тому вже підготовлено протокол про наміри на реконструкцію двох шахт, які поставлятимуть вугілля на Зміївську станцію.

Найближчим часом буде профінансовано завершення робіт на другому енергоблоці Хмельницької АЕС і четвертому — Рівненської АЕС. Вартість кожного проекту становить більше 400 млн. доларів США. Ці проекти реалізовуватимуться за програмою створення компенсаційних потужностей, необхідність у яких виникла з припиненням експлуатації Чорнобильської АЕС.

На Полтавщині компанія "Марафон Петролеум Україна" 1995 року розпочала розвідку газового родовища та підписала протокол із Укрнафтою. Повна вартість проекту оцінена в 150 млн. доларів США. Компанія "Хафко Інтернешнл" із 1996 року почала працювати з Чорноморнафтогазом над розвитком спільного нафтогазового проекту на Чорному та Азовському морях, надавши технічне обґрунтування та детальний бізнес-план Чорноморнафтогазу. Обсяг інвестицій становитиме 700 млн. доларів США протягом 7 років. Обидві компанії зацікавлені в рентабельності розвідки, освоєнні та видобутку (включаючи переробку, транспортування та збут) нафти й газу в Дніпровсько-Донецькому басейні України. Але вкладення коштів у вітчизняний нафтовий сектор, на думку інвесторів, може бути успішним лише при зміні економічних умов та оподаткування.

Стосовно названих інвестиційних проектів Національне агентство вважає за доцільне спростити і податковий режим для підприємств, що інвестують кошти у стратегічні галузі української економіки. Оскільки інвестиції у нафтогазову галузь очікуються довгостроковими, компаніям легше працювати у середовищі значної передбачуваності законів та змін у податковій системі України.

Національне агентство з реконструкції та розвитку вважає залучення іноземних інвестицій стратегічним напрямом своєї діяльності. Вирішенню цього завдання мають підпорядковуватися інструменти міжнародної технічної допомоги (МТД). Ресурси МТД у зростаючих розмірах спрямовуватимуться на підготовку передпроектних обґрунтувань (feasibility studies), підготовку українських фахівців у сфері інвестування тощо. Національне агентство розглядає МТД як один із найважливіших та найбільш якісних інструментів передінвестиційної підтримки, а також як необхідний компонент інвестиційних проектів. Тому значне місце в діяльності агентства займає робота із залучення та використання МТД.

Що стосується спільних із міжнародними організаціями проектів, то наша головна функція — сприяння здійснен-

Таблиця 1. Обсяг економічної допомоги Україні з боку США в 1996 році (у млн. доларів США)

Сфера вкладання коштів	Обсяг
Гуманітарна допомога	0.5
Енергетика	7
Проблеми Чорнобиля	48
Навколишнє середовище	5
Охорона здоров'я	13.533
Ініціативи в приватному секторі	23.450
Продовольчі програми	7
Житлово-комунальні проекти	1.347
Реструктуризація економіки	17.070
Демократичні реформи	13.500
Обміни і навчання	4.800
Іншим урядовим агентствам	51.400
Фонд "Євразія"	3.500
Вестерн НІС Ентерпрайз фонд	15
Виконавчий фонд	13.900

ню проектів, встановлення ділових контактів, консультації. НАУРР тісно співпрацює зі Світовим банком, Американським агентством міжнародного розвитку, Комісією Європейського Союзу за програмою TACIS. Серед організацій, які надають вагомому допомозі Україні, — Міжнародне агентство з питань атомної енергії (МАГАТЕ), Організація захисту навколишнього середовища, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Програма розвитку ООН (ПРООН), ЮНЕСКО, Європейський банк реконструкції та розвитку, Організація з питань промислового розвитку ООН (ЮНІДО), Глобальний екологічний фонд, Лондонський університет. Найактивніші країни-донори — США, Канада, Франція, Німеччина, Японія, Нідерланди, Великобританія.

Згідно з американською офіційною статистикою для України із 1992 року і до сьогодні було виділено понад мільярд доларів США. 1996 року обсяги економічної допомоги становили близько 225 млн. доларів США. Як розподілено при цьому загальний минулорічний бюджет, видно з таблиці 1.

Планується, що у 1997 фінансовому році Україна буде третьою за обсягами надання допомоги країною — реципієнтом закордонної допомоги США

після Ізраїлю та Єгипту. Але допомога Україні ставиться в залежність від темпів її просування шляхом економічних реформ.

Найбільші обсяги американської допомоги нашій країні передбачені на:

- прискорення процесу приватизації;
- створення інституцій ринкової економіки;

Україна — третя після Ізраїлю та Єгипту країна за обсягами надання американської фінансової допомоги. Вона й надалі отримуватиме підтримку США, якщо не сповільнюватиме темпів у проведенні економічних реформ

- допомогу в реформуванні сільськогосподарського сектора;
- реструктуризацію енергетичного сектора;
- підвищення ефективності діяльності національного парламенту, полі-

тичних партій та законодавчої системи.

Комісією Європейського Союзу за програмою TACIS Україні була надана допомога, що становить понад 400 млн. ЕКЮ, включаючи фінансування міждержавних та програм із ядерної безпеки. У рамках державної програми кошти надійшли у два основних сектори на реформування та розвиток підприємств і на енергетику, а також три інші пріоритетні сфери, включаючи виробництво, переробку та розподіл продуктів харчування; основні мережі (транспортна і телекомунікаційна) та розвиток людських ресурсів.

У контексті ядерної безпеки розроблено спільний план ЄС та "великої сімки", що передбачає реорганізацію сектора ядерної енергетики та закриття Чорнобильської АЕС до 2000 року. Із цієї метою ЄС спеціально виділено 500 млн. ЕКЮ: 100 млн. ЕКЮ у формі грантів від TACIS (100% яких отримано за зобов'язаннями до липня 1996 р.) і 400 млн. ЕКЮ у формі позик, наданих Євроатомом.

У рамках Індикативної програми для України на 1996—1999 рр. пропонується скоординована стратегія участі TACIS у таких трьох напрямках співробітництва:

- організаційна реформа та розвиток;
- підтримка економічних реформ та розвиток приватного сектора;
- реформування та розвиток енергетики.

Індикативне бюджетне асигнування для забезпечення допомоги Україні з боку TACIS на період із 1996 до 1999 рр. через Програми дій становитиме 165 млн. ЕКЮ. Асигнування буде доповнене за рахунок фондів, передбачених для Програми ядерної безпеки, спеціального Плану дій ЄС та "великої сімки" щодо підтримки закриття Чорнобильської станції до 2000 р., а також для Міждержавної програми та Програми прикордонного співробітництва. Загальна оцінка фондів TACIS для України на чотирирічний період становитиме приблизно 538 млн. ЕКЮ.

Таблиця 2. Дані щодо обсягів надання технічної допомоги іншими країнами та організаціями-донорами на 1996—1997 роки

Країна (організація)	1996 р.	1997 р. (прогноз)	Загалом на 2 роки
Нідерланди	12 млн. гульденів	12 млн. гульденів	24 млн. гульденів
	8 млн. доларів США	8 млн. доларів США	16 млн. доларів США
Німеччина	30 млн. німецьких марок	30 млн. німецьких марок	60 млн. німецьких марок
	22 млн. доларів США	22 млн. доларів США	44 млн. доларів США
Великобританія	9 млн. фунтів стерлінгів	11 млн. фунтів стерлінгів	20 млн. фунтів стерлінгів
	12 млн. доларів США	16 млн. доларів США	28 млн. доларів США
Швеція	0.5 млн. доларів США	0.5 млн. доларів США	1 млн. доларів США
Швейцарія	2 млн. доларів США	2 млн. доларів США	4 млн. доларів США
Чехія	7 млн. крон	10 млн. крон	17 млн. крон
	0.25 млн. доларів США	0.4 млн. доларів США	0.65 млн. доларів США
ПРООН	0.5 млн. доларів США	0.9 млн. доларів США	1.4 млн. доларів США

Олександр Андрійчук,
директор Центру міждержавних
розрахунків НБУ.

У банківській системі — з 1982 року після закінчення Київського інституту народного господарства. З 1987 року працював у центральному апараті Української республіканської контори Держбанку СРСР. У Національному банку України на вказаній посаді — з 1993 року.

Сергій Поліщук,
економіст першої категорії
Центру міждержавних
розрахунків НБУ.

У банківській системі — з 1996 року. Нині в магістратурі Київського державного економічного університету працює над темою міжнародних розрахунків у практиці українських банків.

ДО ПРОЕКТУ КОНЦЕПЦІЇ

Національний інвестиційний банк і залучення в Україну іноземних капіталів

За даними експертів, потреба української економіки в інвестиціях сягає 40 мільярдів доларів США. Але для того щоб залучити їх на виробництво, в Україні не створено повноцінної інвестиційної інфраструктури. Отже, нарізла серйозна необхідність у формуванні системи інвестиційних комерційних банків, до якої увійшов би Національний інвестиційний банк (НІБ). Пропонуємо увазі читачів концептуальні положення створення такого банку, підготовлені директором Центру міждержавних розрахунків О. Андрійчуком та економістом Центру С. Поліщуком.

КОНТРОЛЬ ЗА ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ — ПРЕРОГАТИВА ДЕРЖАВИ

Сьогодні більшість розсудливих політиків та економістів розуміє, що реальне відродження економіки України можливе лише тоді, коли запрацює вітчизняне виробництво. І починати слід із впровадження програм щодо його модернізації та розширення. Вже створено умови для поживлення інвестиційного процесу, підготовлено відповідний законодавчий та фінансовий ґрунт. Завдяки політиці фінансового оздоровлення введено національну грошову одиницю, знижено рівень інфляції, стабілізовано обмінний курс української валюти, закладено базу для накопичення реальних неінфляційних заощаджень.

Серед багатьох причин, які заважають піднесенню вітчизняної економіки, головна — відсутність достатніх інвестиційних коштів. За даними експертних досліджень, потреба української економіки в інвестиціях сягає 40 мільярдів

доларів США. Джерела цих коштів можуть бути як внутрішні, так і зовнішні. За найоптимістичнішими підрахунками, на руках у населення нині знаходиться до 15 мільярдів доларів США. Вітчизняні підприємства майже вичерпали свій інвестиційний потенціал, більшість їх неспроможна самостійно оновлювати виробництво. Національна банківська система також переживає серйозну кризу, вона практично не має коштів на середньо- та довгострокове інвестування. Отже, щоб задовольнити інвестиційний голод так чи інакше необхідно залучати іноземний капітал. Сьогодні ця проблема повинна стати пріоритетною для держави, бо від її вирішення залежить економічне,

а значить, і політичне майбутнє України.

Наша країна перебуває у важкому фінансовому стані, переживає структурну кризу. Разом із тим ми маємо чимало вигідних інвестиційних об'єктів. Наявність ресурсів, науковий потенціал, висококваліфікований персонал приваблюють підприємців звідусіль. Але більшість проектів так і залишається на стадії розробки, хоча створена за останній час законодавча база надає інвесторам солідні державні гарантії. В чому ж причина?

Справа в тому, що в Україні ще недостатньо розвинуті фондовий та валютний ринки; слабо розгалужені мережі сучасних комунікацій; не створено повноцінної інвестиційної інфраструктури (консалтингові, аудиторські, страхові компанії, державні агентства, які надавали б необхідну допомогу іноземним інвесторам). Фундаментом такої інфраструктури, на наш погляд, повинні бути інвестиційні банки. Вони є, по суті, каналами, якими проходять вкладені капітали. Інвестиційні банки забезпечують зв'язок між підприємством, зацікавленим в от-

Нарізла необхідність створити в Україні широкую інвестиційну інфраструктуру, фундаментом якої повинні бути інвестиційні банки

риманні інвестицій, та інвестором, у якого є капітал для забезпечення цих вкладень. А якщо у безпосереднього інвестора капіталу недостатньо, то інвестиційний банк допомагає йому залучити кошти на світових ринках капіталу. Інвестиційний банк не лише знаходить інвесторів, але й здійснює усі необхідні підготовчі операції щодо укладання та супроводження інвестиційної угоди, аби виробництво отримало реальні гроші. Зараз у нашій державі не існує (в повному розумінні цього слова) національних інвестиційних банків. Бум універсалізації, який охопив банківську систему, проявив і свої негативні сторони: банки занедбали певні сфери управління капіталами та надання банківських послуг. А, як відомо, природа не терпить порожнечі. Інвестиційну нішу заповнюють іноземні банки (наприклад, зареєстрований торік інвестиційний банк CS FIRST BOSTON UKRAINE). Немає потреби говорити, що держава поступово втрачає дійовий контроль за інвестиційною політикою у сфері залучення іноземних капіталів.

Чимало вітчизняних комерційних банків уже стали учасниками проєктів із прямого залучення коштів міжнародних фінансових установ та іноземних кредитних інститутів у національну економіку. Вони обслуговують кредитні лінії, відкриті їм у деяких європейських банках. Але виникає багато проблем, пов'язаних у першу чергу з фінансовою кризою банківської системи в цілому, обмеженістю фінансових ресурсів українських банків, відсутністю програм управління проєктами ресурсами.

Банкрутства та фінансові труднощі банків, які обслуговують кредитні лінії, знижують довіру до України як об'єкта інвестування, ставлять під загрозу подальше залучення іноземних капіталів

Непевненість західних партнерів та слабкість вітчизняних кредитно-банківських установ призводять до значних обмежень обсягів залучених коштів, підвищення процентних ставок, погіршення загальних умов кредитування, що врешті-решт негативно позначається на конкурентоспроможності національних виробників. Отже, наразі необхідність створення цивілізованих сучасних умов для обслуговування західних інвестицій; формування систе-

ми інвестиційних комерційних банків, до якої увійшов би Національний інвестиційний банк (НІБ). Така система забезпечувала б реальне вкладання грошей у виробництво, здорову конкуренцію в банківському середовищі, дійовий контроль та регулювання інвестиційних процесів з боку держави.

ЦІЛІ НІБ

Національний інвестиційний банк може бути створений на загальних засадах відповідно до нормативних актів НБУ, які стосуються мінімального розміру статутного фонду, вимог до засновників, матеріально-технічного та кадрового забезпечення новостворених кредитних установ. Він користуватиметься загальними правами щодо здійснення передбачених статуту та законодавчими актами банківських операцій і виконуватиме зобов'язання щодо дотримання чинного законодавства, підтримання економічних нормативів на рівні, встановленому НБУ, та досягнення показників ефективності, які б задовольняли акціонерів і кредиторів.

НІБ створюється з метою:

- залучення іноземних та внутрішніх капіталів у національну економіку;
- створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні та позитивного іміджу держави як партнера;
- сприяння врегулюванню зовнішньої заборгованості;
- отримання вираженого в грошах результату від залучення коштів та участі в інвестиційних проєктах, фінансування капітальних вкладень і здійснення інших інвестиційних операцій.

ЗАВДАННЯ НІБ

З інвестиційного характеру банку випливає специфіка завдань, що постають перед ним:

1. Розробка і здійснення комплексу заходів щодо фінансування інвестиційних проєктів:

- залучення коштів на міжнародних валютно-фінансових ринках капіталів іноземних та вітчизняних банків, міжнародних фінансових організацій, інших фінансово-кредитних інститутів, суб'єктів підприємницької діяльності, приватних осіб;
- експертна оцінка інвестиційних проєктів, розробка методів та критеріїв відбору об'єктів інвестування;
- розробка разом із позичальником та інвестором фінансових умов здійснення проєктів та вибір джерел їхнього фінансування;
- відбір проєктів, шляхів їх грошового супроводження та банків, які мають

стати уповноваженими агентами НІБ щодо забезпечення фінансових умов проєктів;

■ управління проєктами;

■ розробка механізмів контролю та самостійне здійснення контрольних функцій щодо раціонального та цільового використання залучених ресурсів.

2. Розробка і здійснення комплексу заходів щодо організації та реалізації схем консорціального кредитування, в яких НІБ виступає основним менеджером (агентом) або кредитором.

3. Співробітництво з українськими державними установами, підприємствами та організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності з метою найбільш ефективного виконання покладених на НІБ завдань.

4. Співробітництво з міжнародними організаціями, урядовими та неурядовими організаціями іноземних держав, іноземними інвесторами з питань залучення фінансових ресурсів в економіку України.

ФУНКЦІЇ НІБ

Національний інвестиційний банк виконуватиме ряд функцій, притаманних комерційним банкам, одночасно поєднуючи певні специфічні якості.

Функціями НІБ є:

- **інвестиційна** (розподільча), яка полягає у створенні інвестиційних потоків, розподіленні фінансових ресурсів та вкладанні їх у перспективні і стратегічні проєкти;
 - **стимулююча**, яка виражається у стимулюванні процесів накопичення заощаджень за рахунок національних ресурсів, підвищенні привабливості України як потенційного об'єкта інвестування, створенні сприятливих фінансових умов для взаємовигідного співробітництва іноземного інвестора та вітчизняного позичальника;
 - **платіжна** (організація проходження фінансових ресурсів);
 - **контрольна** (контроль за ефективним і цільовим використанням залучених ресурсів).
- Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" НІБ реалізуватиме свої функції завдяки виконанню операцій та наданню послуг, які наводимо нижче:
- залучення та розміщення грошових вкладів і кредитів;
 - встановлення кореспондентських відносин;
 - інвестиційне кредитування;
 - управління проєктами;
 - участь у приватизації та постприватизаційна підтримка підприємств;
 - випуск платіжних документів;
 - купівля, продаж цінних паперів на

внутрішньому та світових ринках і їх зберігання;

■ операції з купівлі-продажу іноземної валюти;

■ придбання засобів виробництва для їхньої подальшої передачі в оренду (лізингові операції);

■ операції з фінансування зовнішньої торгівлі;

■ довірчі операції;

■ надання консультаційних послуг;

■ розрахунково-касове обслуговування клієнтів;

■ операції з борговими зобов'язаннями;

■ здійснення міжнародних розрахунків;

■ видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі;

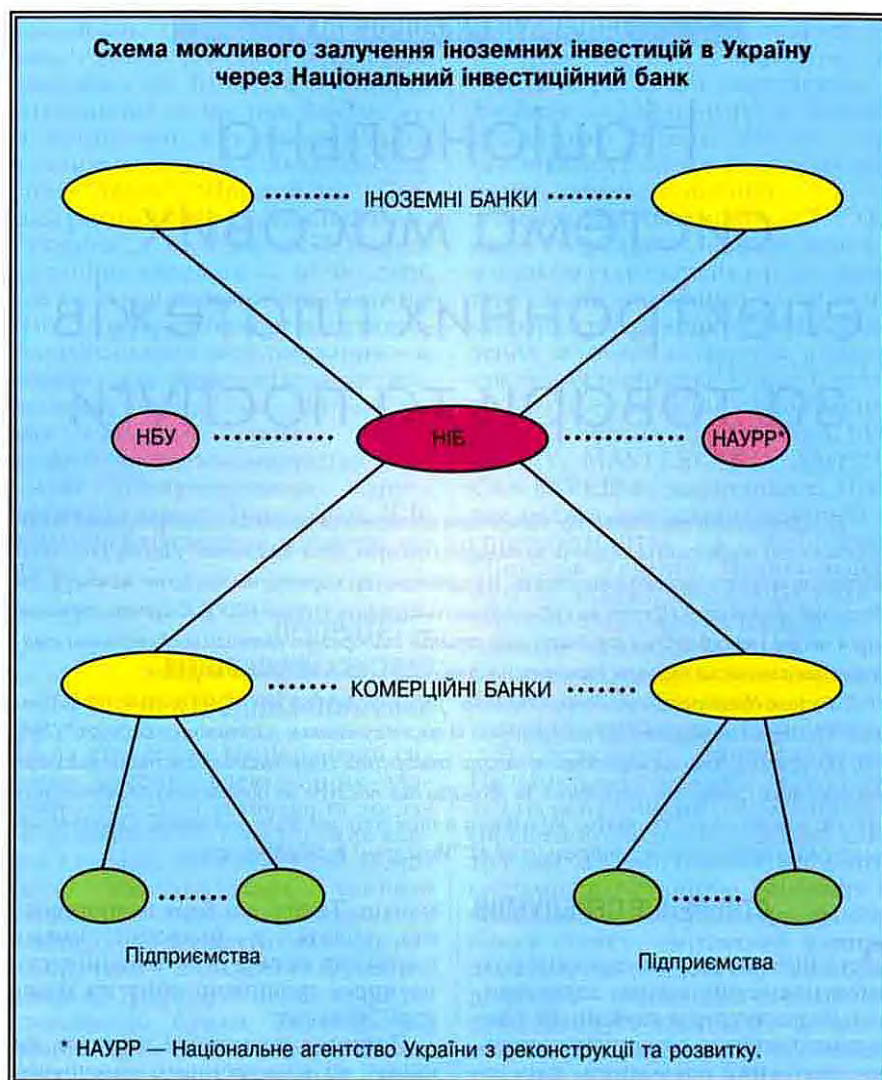
■ інші операції, не заборонені чинним законодавством.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ФІНАНСОВІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НІБ

Національний інвестиційний банк засновується та функціонуватиме згідно із законами України "Про банки і банківську діяльність", "Про господарські товариства", "Про цінні папери та фондову біржу", "Про підприємництво", "Про аудит", "Про режим іноземного інвестування", "Про інвестиційну діяльність", "Про заставу" тощо.

НІБ створюватиметься на загальних засадах у формі відкритого акціонерного товариства зі статутним фондом 5 мільйонів ЕКЮ. Його засновниками (акціонерами) можуть бути державні організації та установи (Національний банк України, Національне агентство України з реконструкції та розвитку, Українська міжбанківська валютна біржа) і комерційні банки, які відповідають засновницьким критеріям. Частка будь-кого з акціонерів не може перевищувати 35 відсотків статутного фонду.

Це буде банк із цілковито українським капіталом. Надалі з метою досягнення найоптимальніших показників залучення та використання інвестиційних коштів, отриманих від зарубіжних інве-

сторів (банків, корпорацій, фінансових інституцій тощо), допускається участь у статутному фонді банку іноземного капіталу з дотриманням усіх вимог чинного законодавства щодо реєстрації таких вкладень та реалізації прав іноземних учасників.

НІБ буде госпрозрахунковою організацією, яка працюватиме на самофінансуванні. Держава не відповідатиме за його зобов'язаннями, окрім випадків надання прямих гарантій за угодами, укладеними за участю цього банку, а останній не відповідатиме за зобов'язаннями держави. У своїй роботі він керуватиметься чинним законодавством, нормативними актами НБУ та власним статутом. Виходячи з функціональної спрямованості Національного інвестиційного банку, НБУ може встановлювати для нього особливий порядок формування обов'язкових резервів, додержання економічних нормативів. Для проектів, що реалізуються іншими інвестиційними банками та НІБ за рахунок

залучених іноземних інвестиційних ресурсів, може встановлюватися пільгова ставка податку на банківський прибуток за умови реєстрації таких інвестицій у Національному банку України, який за погодженням із Державною податковою адміністрацією надає дозвіл на пільгове оподаткування прибутків.

Отже, формування системи інвестиційних банків неодмінно сприятиме стабілізації ситуації в інвестиційно-фінансовій сфері, піднесенню національного виробництва та здійсненню справжнього стимулюючого контролю за використанням наданих ресурсів, підніме авторитет української банківської системи в очах інвесторів, дасть змогу значно збільшити обсяги прямого інвестування, зміцнить фінансово-кредитну систему, підвищить її ліквідність.

Таким чином, розбудова інвестиційної інфраструктури повинна починатися зі створення її фундаменту — інвестиційних банків.

Національний інвестиційний банк сприятиме стабілізації в інвестиційно-фінансовій сфері, а відтак — піднесенню національного виробництва

СПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВАГИ

Національна система масових електронних платежів за товари та послуги

В Україні набуває розвитку тенденція витіснення готівки електронними засобами масових платежів населення за товари і послуги. Наш "цілісний" у цьому розумінні простір прагнуть заповнити своїми пластиковими картками численні міжнародні фінансові організації. Проте, як справедливо наголошує Голова НБУ В.Ющенко, справою нашої честі і професійної гордості має стати створення вітчизняної системи платежів населення за товари і послуги за допомогою пластикових карток.

"Вісник Національного банку України" уже порушував цю тему в статті О.Мовчана "Система електронних розрахунків із застосуванням платіжних карток" (№6, 1996 р.). Враховуючи важливість проекту створення Національної системи масових електронних платежів населення за товари та послуги за допомогою пластикових карток, маємо намір постійно тримати в полі зору хід його реалізації. Сьогодні надаємо слово генеральному директору АТ "Укркарт" В.Жабровцю.

СТВОРЕННЯ ПЕРЕДУМОВ

Останнім часом у всьому світі розвиток платіжних систем характеризується поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних документів, переходом до нових платіжних інструментів і сучасних технологій платежів. "Електронні гроші" широко залучаються до обігу і стають важливим елементом фінансової інфраструктури економічно розвинених країн.

Аналогічні процеси відбуваються й у банківсько-фінансовій сфері України. Ідея електронного грошового обігу давно і послідовно втілюється в життя спільними зусиллями урядових органів, наукових, промислових і банківських установ та організацій.

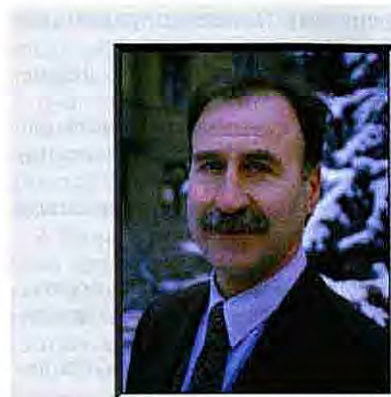
Особливо важливу роль тут відіграє Національний банк України. На нього покладено обов'язок забезпечити чітке, надійне, безпечне та ефективне функціонування загальнонаціональної платіжної системи. З метою виконання цього завдання НБУ застосовує надане йому право законодавчої ініціативи, користується можливостями статусу центрального банку, що регламентує діяльність усієї банківської сфери за допомогою своїх нормативних доку-

ментів. Також він бере безпосередню участь у розробці нових платіжних засобів та організації електронного грошового обігу на території України.

Першим важливим кроком на шляху до електронного грошового обігу стало створення системи електронних міжбанківських платежів

Платіжні картки застосовуються банківськими установами України уже кілька років. Проте це поки що невеликі локальні системи

(СЕП). Це дозволило відмовитися від використання поштових і телеграфних авізо, значно збільшити швидкість, якість і надійність виконання платежів, гарантувати безпеку і конфіденційність банківської інформації завдяки засобам багаторівневого програмно-апаратного, технологічного і бухгалтерського контролю, які дають змогу відстежувати проходження платежів і запобігати спробам несанкціоновано-

Віктор Жабровець,
генеральний директор закрито-
го акціонерного товариства
"Укркарт".

Народився 1950 року в сім'ї банківських працівників. У 1972 році закінчив Київський інститут народного господарства, здобувши фах інженера-економіста за спеціалізацією "організація механізованої обробки економічної інформації". Майже 20 років працював у Головному науково-дослідному інформаційно-обчислювальному центрі Держплану України. Із 1992 по 1995 рік — у Національному банку України.

го доступу. За час свого функціонування СЕП продемонструвала достатній рівень надійності і стійкості проти технічних і технологічних збоїв.

Після того, як за допомогою СЕП було розв'язано певні проблеми платежів на міжбанківському рівні, багато комерційних банків України почали створювати і запроваджувати системи типу "клієнт-банк", щоб забезпечити обслуговування клієнтів на сучасному технічному рівні і розширити спектр банківських послуг. Нині за допомогою таких систем провідні комерційні банки обслуговують в окремих регіонах до 30 відсотків клієнтів.

Наступним етапом в Україні повинно стати використання "електронних грошей" як платіжного засобу для масових споживачів товарів та послуг. Необхідні передумови для цього в країні в основному створені.

Нині в Україні вже функціонує кілька запроваджених вітчизняними фірмами платіжних систем із використанням пластикових карток, деякі системи — в процесі впровадження. Передусім необхідно відзначити проект, який реалізовує у місті Славутичі київська фірма INT (Міжнародний центр інформаційних тех-

нологій). Фінансує ці роботи Чорнобильська АЕС (ЧАЕС). Проект розрахований на обслуговування від 5 до 15 тисяч карток. На першому етапі були залучені працівники ЧАЕС, а в перспективі системою користуватимуться й інші мешканці Славутича. В цьому проекті за базову вибрана система дебетових карток. У ній використовуються смарт-картки виробництва французької фірми Gemplus з операційною системою PCOS і кристалами фірми Томпсон. Процесинговий центр знаходиться в Славутичі і є власністю ЧАЕС. Консолідований рахунок ведеться в Градобанку, клієнтом якого є ЧАЕС. За угодою з Градобанком ЧАЕС користується залишками на цьому рахунку як кредитними ресурсами для своєї господарської діяльності. Клієнтам цієї системи нараховуються відсотки на залишки грошей на рахунках.

В Ошадбанку та банку "Україна" вже кілька років працюють системи з використанням карток із магнітною смугою. Вони застосовуються переважно у банківських відділеннях і філіалах столиці. Але досі за допомогою цих карток розрахунки в сфері торгівлі та послуг не виконуються. Картка використовується як інструмент доступу до рахунку клієнта і здійснення операцій із терміналів, розташованих у банківських установах (вкладні операції, зняття грошей із рахунку через банкомат або кеш-диспенсер, безготівкове перерахування, отримання довідок про стан рахунку). Ошадбанком реалізовано також деякі інші проекти. Наприклад, система розрахунків у Харцизьку Донецької області аналогічна за функціями системі у Славутичі, але з використанням карток із магнітною смугою.

Легбанк створив систему розрахунків типу "електронний гаманець" із використанням чіп-карток у двовалютному варіанті. Поки що вона не отримала широкого поширення. Діє декілька пунктів обслуговування, якими охоплено приблизно 100 клієнтів. Працюють й інші невеликі системи, а деякі тільки розробляються.

Українські банки обслуговують також картки банківських установ зарубіжних країн: "Diners Club" (США); "STBCard", КБ "Кредобанк", "Менатеп", "Оптимум" тощо. На початку 1996 року в міжнародну платіжну систему Visa International Service Association були прийняті шість українських банків (ПІБ, Ук-

рексімбанк, "Градобанк", "Приватбанк", "Аваль", Перший український міжнародний банк), а в Europay International — ще ряд банків, які розпочали випуск та обслуговування пластикових карток міжнародних систем ("Аваль", "Приватбанк", Перший український міжнародний банк, "Україна", "Перкомбанк"). Найпоширеніша операція — це послуги, пов'язані з видачею готівки. Поки що НБУ заборонив банкам-нерезидентам здійснювати обслуговування з-за кордону для вищезгаданих систем, що повністю відповідає як правилам цих платіжних систем, так і національному законодавству. Стосовно обслуговування карток платіжних систем Diners Club, JCB, American Express такої заборони немає.

ПРІОРИТЕТ — ВІТЧИЗНЯНІ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ

Для створення Національної системи масових електронних платежів населення за товари та послуги за допомогою пластикових карток у вересні 1995 року було засноване міжбанківське закрите акціонерне товариство "Українська національна розрахункова картка" (скорочено "Укркарт"). Фундаторами АТ "Укркарт" стали провідні комерційні банки України під егідою НБУ. На сьогодні кількість банків-акціонерів досягла 20 і загалом вони репрезентують майже 95 відсотків банківської сфери України. Загальний статутний капітал товариства становить понад 500 тисяч доларів США.

Вищим керівним органом товариства є загальні збори, а в період між ними — рада товариства (в межах своїх повноважень). Виконавчим органом "Укркарт" є його дирекція, до структури якої входять підрозділи, що відповідають за різні напрями

діяльності стосовно реалізації проекту. При дирекції товариства діє технічна рада, що складається з фахівців — представників банків-акціонерів і виконує функції консультативного органу для вирішення питань технічної політики.

Основним завданням АТ "Укркарт" є розробка, впровадження і подальша експлуатація в ролі оператора загальнонаціональної системи масових електронних платежів населення за товари та послуги, а також створення необхідної інфраструктури для обслуговування карток міжнародних платіжних систем (VISA, EUROPAY, MASTERCARD, AMERICAN EXPRESS і деяких інших). Проект реалізовується товариством у співробітництві з Кабінетом Міністрів України, Національним банком, міжгалузевим НДІ "Ритм", банками-акціонерами товариства та іншими зацікавленими організаціями, серед яких — державні адміністрації, промислові і торговельні підприємства регіонів тощо.

В результаті запровадження Національної системи в Україні буде створена сучасна інфраструктура (процесингові центри, сервісні центри для обслуговування елементів системи, виробництво основних її компонентів). Провідні комерційні банки стануть емітентами карток, більшість підприємств торгівлі й сфери послуг — учасниками системи, що прийматимуть платежі за допомогою пластикових карток. Буде налагоджено взаємодію із СЕП та основними зарубіжними платіжними системами. Виплата заробітної платні, пенсій, стипендій громадянам України виконуватиметься, як правило, через банківські установи. Пункти обслуговування пластикових карток плануються розмістити на 80 відсотках підприємств торгівлі і послуг, а кількість карток до 2001 року має досягти 10 мільйонів. Розрахунки за їх допомогою дадуть змогу в 2—3 рази зменшити потребу країни в готівці та залучити грошові кошти населення до банківської системи України як кредитні ресурси (в розмірі 40—50 відсотків від щомісячних виплат і заробітної плати, пенсій, стипендій тощо).

За приблизними оцінками України для підтримки грошового обігу необхідно близько 3,5 мільярда штук монет. За середнього номіналу монети 10 копійок загальна сума номіналів становитиме суму, еквівалентну 200 мільйонам доларів. Середня тривалість "життя" монети —

Фундаторами закритого акціонерного товариства "Укркарт" стали під егідою НБУ 20 провідних комерційних банків України. Загальний статутний капітал товариства досягає майже мільйона гривень

Таблиця 1. Загальні відомості про підприємства, на яких виконуватимуться розрахунки населення за допомогою пластикових карток

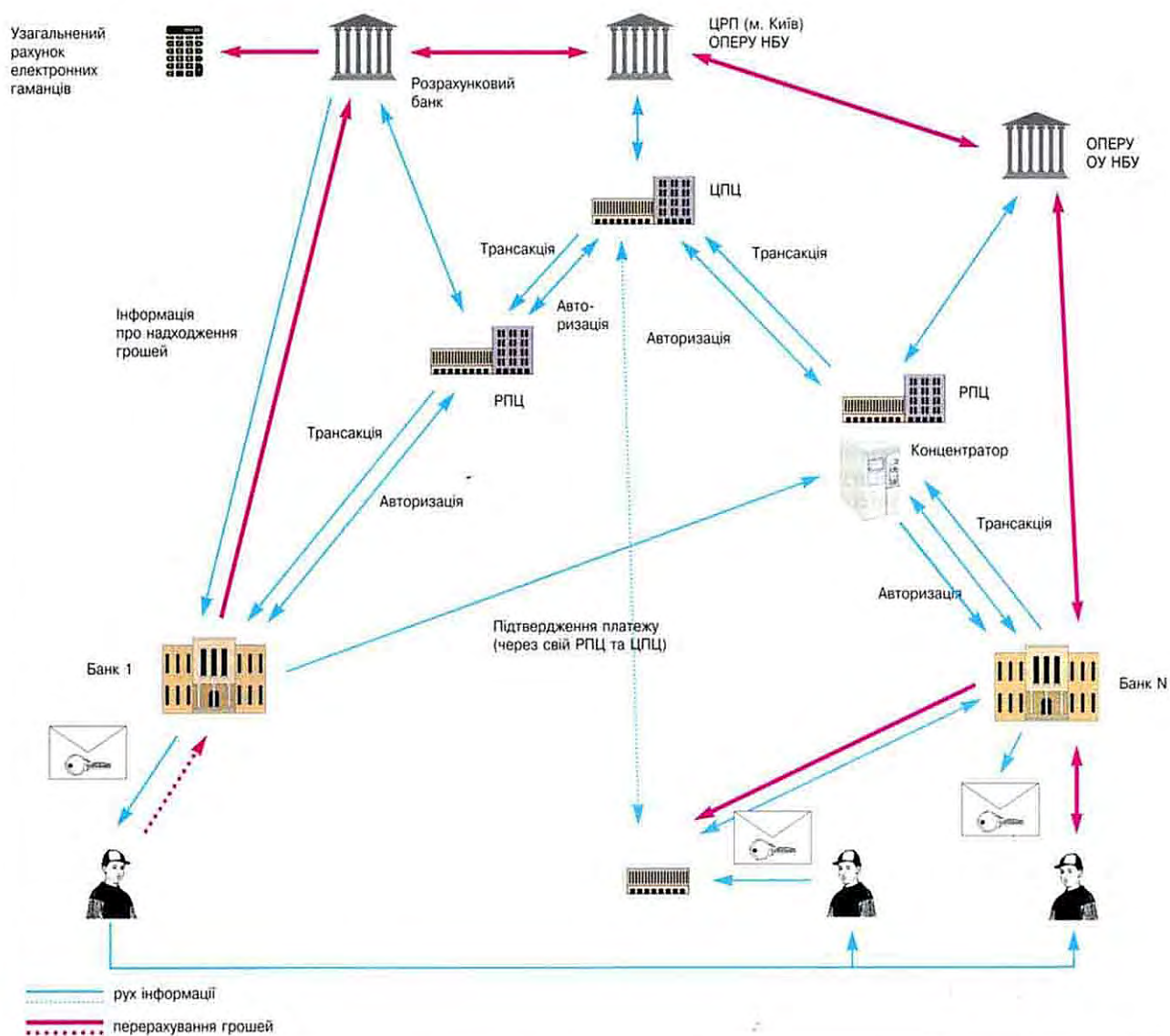
	Обороти за квартал (млн. доларів)	Обороти за рік (млн. доларів)	Кількість державних підприємств (тис.)	Кількість приватних підприємств (тис.)	Усього підприємств (тис.)
Торгівля	1652	6608	28	106	134
Сфера послуг	123*	492*			45*
Пошта і зв'язок					14
Підприємства транспорту	180	720			4.9
Готелі	22	88			1.4
Аптеки	70	280			7.8
Підприємства громадського харчування	184	736			40.2
Банки та їхні філіали	534**	2136**			18.5***
Усього	2565	10260			265.8

* Для підприємств побутового обслуговування і видовищних закладів.

**** Тільки оплата комунальних платежів і квартплата.**

*** З урахуванням усіх підрозділів Ощадного банку.

**Схема загальної структури Національної системи масових розрахунків
за допомогою пластикових карток**

приблизно 10 років (за умови, що інфляцією не вимиватимуться з обігу монети низьких номіналів). Отже, щорічні витрати на підтримку обігу металевих грошей становитимуть близько 20 мільйонів доларів, а загалом витрати на щорічну підтримку грошового обігу в Україні становитимуть не менше 220 мільйонів доларів. Цей розрахунок проведено без урахування супутніх витрат на транспортування, упаковку, перерахунок, облікові операції, контроль, охорону, які можуть значно збільшити згадані витрати. Навіть зниження на 20—25 відсотків потреби в готівці за рахунок введення нових платіжних інструментів — платіжних карток, може дати щорічну економію коштів для державного бюджету, еквівалентну 60—100 мільйонам доларів США.

Економічний ефект від впровадження Національної системи масових платежів населення за товари і послуги за допомогою карток може бути грандіозним: щорічна економія коштів становитиме суму, еквівалентну 60—100 мільйонам доларів США

Як показує досвід запровадження системи електронних міжбанківських платежів, здійснення такого великомасштабного проекту неминуче викликає глибокі зміни у сферах, де відбуваються перетворення, спонукає до переходу на вищий якісний рівень. Причому в даному випадку йдеться не лише про банківську сферу, а про майже всі основні галузі економічного та соціального життя суспільства: банки, торгівлю (незалежно від форми власності), сферу послуг (готелі, ательє, перукарні, ремонтні майстерні, автозаправні станції тощо), пошту і підприємства зв'язку (телеграф, телефон), підприємства транспорту (автобусного, залізничного, річкового, морського, повітряного), підприємства громадського харчування (їдальні, кафе, ресторани), аптеки, інші суб'єкти, що надають послуги за готівку.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Нові платіжні інструменти, зокрема платіжні смарт-картки, повинні

стати законним платіжним інструментом, обов'язковим для прийому в торгівлі, сфері послуг, на транспорті та підприємствах зв'язку, тому емітентами карток повинні бути лише банківські установи.

Надійний захист від зловживань та інших факторів, які можуть перешкодити нормальному функціонуванню системи, можливий лише за умови використання смарт-карток і багаторівневої системи захисту інформації, пов'язаної з розрахунками.

Захист інформації в системі в цілому забезпечується:

- наявністю криптографічного захисту всіх операцій (підпису кредитуючого і дебетування, кодування трансакції, кодування при передачі каналами зв'язку тощо);

- застосуванням розвиненої системи спеціальних ключів, які контролюються, з одного боку, процесинговим центром, а з другого — банком-емітентом, забезпечуючи можливість взаємоперевірки;

- процедурами ініціалізації та персоналізації;

- заходами щодо блокування загублених і викрадених карток, а також карток, що втратили платоспроможність;

- іншими організаційними, бухгалтерськими та контрольними заходами.

Захист на рівні карток забезпечується її процесором, який гарантує максимум захисту при завантаженні карток і під час платіжних трансакцій.

Система вже на початку свого запровадження повинна бути багатоемітентною. Причому кількість емітентів може перевищувати кількість банків України. Це означає, що емітентами можуть бути також банківські філіали.

Функціонування Національної системи має бути економічно вигідним для всіх її учасників (держави, комерційних банків, підприємств торгівлі та сфери послуг, пересічних споживачів). Основні елементи системи (особливо ті, що гарантують безпеку) повинні бути власністю суб'єктів Української держави, а деякі інші елементи (сервісні центри, підприємства з виробництва окремих компонентів тощо) можуть належати до інших форм власності.

Фінансова модель системи повинна забезпечувати високі гарантії її учасникам, особливо найменше захищеній категорії громадян України

(навіть у випадку банкрутств деяких банків).

Використовуються різні джерела фінансування проекту: кошти акціонерів "Укркарт", державні інвестиції, допомога різних організацій (включаючи міжнародні), кредити й інвестиції як із боку суб'єктів України, так і закордонні. Однак пріоритет надається внутрішнім джерелам фінансування.

Система масових розрахунків повинна враховувати потребу в забезпеченні необхідною інформацією державних установ (Міністерства фінансів, Міністерства статистики, НБУ і деяких інших) у межах, передбачених чинним законодавством.

Система має базуватися на основі міжнародних стандартів та рекомендацій з урахуванням світових тенденцій розвитку.

Загальну структуру Національної системи масових розрахунків за допомогою пластикових карток показано на схемі.

Учасниками системи розрахунків є:

- банк-емітент карток;
- обслуговуючий банк (банк-еквайер, тобто банк, що обслуговує заклади торгівлі і сфери послуг);
- розрахунковий банк;
- процесинговий(і) центр(и);
- клієнти (фізичні особи, власники карток);

- місця обслуговування карток (підприємства торгівлі, сфери послуг, банкомати тощо).

Які функції учасників системи?

Банк-емітент відкриває рахунки для клієнтів — власників (користувачів) смарт-карток, обслуговує клієнтів за картками, видає картки клієнтам (фізичним і юридичним особам), виконує завантаження карток, а також може виконувати функції банку-еквайєра для іншого банку-емітента або для самого себе.

Розрахунковий банк відкриває рахунки кожному банку-емітенту, на яких вміщує частину коштів, залучених банками-емітентами, виступає гарантом платежів за допомогою електронного гаманця, забезпечує взаєморозрахунки та платежі між усіма банками, що беруть участь у

Окрім банків, емітентами системи масових електронних платежів зможуть бути також їхні філіали

платіжній системі (як банками-емітентами, так і обслуговуючими банками), здійснює кліринг за розрахунками за допомогою електронного гаманця.

Обслуговуючий банк обслуговує рахунки тих підприємств торгівлі, сфери послуг, громадського харчування і сервісу, які приймають картки даної платіжної системи, а також виконує операції з видачі та дозавантаження карток банку-емітента.

Підприємства торгівлі, сфери послуг, громадського харчування, транспорту, зв'язку тощо приймають платежі із використанням пластикових карток і забезпечують передачу транзакцій до процесингового центру або обслуговуючого банку.

Клієнти (фізичні та юридичні особи) є власниками пластикових карток, здійснюють платежі і при необхідності отримують готівку в межах балансу платіжного інструмента.

Процесинговий центр управляє системою в цілому. Основні його функції такі:

- збір, сортування, обробка і/або авторизація транзакцій із платіжних і банківських терміналів, а також банкоматів та інших спеціалізованих пристроїв, виконаних із використанням національних і міжнародних (VISA, EUROPAY та інших систем) платіжних інструментів;
- забезпечення інформаційного зв'язку між учасниками системи;
- розрахунок комісійних для учасників системи;
- управління безпекою функціонування системи в цілому;
- забезпечення ефективності роботи системи та її елементів;
- виконання ролі арбітра між учасниками системи в конфліктних ситуаціях;
- послуги, пов'язані з подальшим розвитком системи.

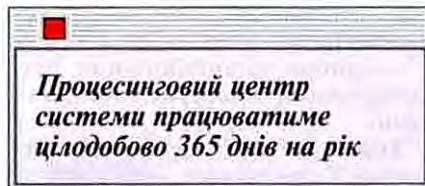
На першому етапі планується створити Єдиний процесинговий центр, що забезпечить ефективність роботи Національної системи в цілому і виконуватиме надалі (на другому етапі) роль Головного процесингового центру, підтримуючи інформаційний обмін із регіональними процесинговими центрами та іншими учасниками системи (Національним банком України, банками-емітентами, обслуговуючими банками, підприємствами торгівлі та послуг, міжнародними платіжними системами). Стосунки між учасниками регулюватимуться на договірній основі.

НАЙБЛИЖЧІ ПЕРСПЕКТИВИ

Враховуючи масштаби поставлених завдань і велике державне значення проекту, а також потребу у величезних коштах для його здійснення і необхідність залучення до цієї справи не лише банківських установ і підприємств торгівлі та сфери послуг, але й промислових підприємств, державних організацій та органів центральної влади й місцевого самоврядування, Національна система масових електронних платежів запроваджуватиметься поетапно.

Про перші два етапи уже йшлося, третій пов'язаний із широкомасштабним запровадженням Національної системи.

Прийнято рішення про введення в експлуатацію у квітні 1997 року процесингового центру для обслуговування міжнародних платіжних карток, програмне забезпечення якого буде узгоджене із специфікаціями Національної системи. Центр обслуговуватиме не лише міжнародні платіжні картки (в першу чергу VISA і EUROPAY), але й українські платіжні картки. Він буде розміще-

ний у Києві, в будівлі Центральної розрахункової палати Національного банку України. Можливі два варіанти створення Головного процесингового центру Національної системи: адаптація готових програмно-технічних рішень із наступним запровадженням за участю постачальника або розробка програмного забезпечення вітчизняними компаніями на замовлення "Укркарт".

Ведуться переговори щодо підписання контракту на створення процесингового центру з двома групами фірм: ACI/TANDEM (США) і IFS/DIGITAL (США). Остаточний вибір партнерів для реалізації цієї частини проекту буде зроблено найближчим часом. У будь-якому випадку використовуватиметься високопродуктивна і надійна технічна платформа, що дасть змогу центром працювати безперервно навіть під час заміни блоків або введення в дію нових. Центр нарощуватиме продуктивність шляхом підключення додаткових процесорів. Таким чином створюється база для по-

дальшого розвитку системи з урахуванням ймовірного зростання обсягу платежів і застосування нових платіжних інструментів. Комплекс програмних засобів, напевно, базуватиметься на операційній системі DIGITAL-UNIX—СУБД ORACLE і системному програмному продукті TruCluster, що забезпечує розподілену обробку, високу продуктивність і стійкість проти відмов. Для розв'язання прикладних задач пропонується використати програмний продукт під назвою TechNique Plus II північноамериканської фірми IFS Int., доопрацьований згідно з технічним завданням і системними специфікаціями, розробленими спільно з німецькою фірмою G&D.

Процесинговий центр передбачає безперебійний цілодобовий режим роботи 365 днів на рік.

На базі "Укркарт" створюється телекомунікаційний центр VISA для підключення українських банків — членів цієї міжнародної організації. Аналогічна робота ведеться з Europay International. На даний час у платіжну систему VISA за сприяння НБУ прийнято шість банків України, а в Europay — чотири банки. Досягнуто ряд домовленостей із цими організаціями відносно співробітництва з питань технології, технічної політики, навчання і консультацій.

На черзі — робоче проектування Національної системи масових електронних платежів, розробка операційної системи для мікропроцесорів національних карток і прикладного програмного забезпечення торгових і банківських терміналів, практичне узгодження взаємодії з існуючою системою електронних міжбанківських платежів, міжнародними платіжними системами й системами автоматизації діяльності підприємств сфери торгівлі та послуг (системами бухгалтерського обліку товарів, штрихового кодування, касовими апаратами тощо), створення необхідної нормативно-правової бази.

Робоче проектування елементів Національної системи виконуватиметься на базі AT "Укркарт", а також зарубіжними партнерами та українськими незалежними фірмами-розробниками із використанням різних форм співробітництва і кооперації. Потенційними партнерами AT "Укркарт" є будь-які виробники, що добре зарекомендували себе, і постачальники програмно-технічних засобів, банківського й торгового обладнання тощо. Планується співробітництво й із зарубіжними консультаційни-

Таблиця 2. Прогнозовані обсяги запровадження карток та обладнання

Рік	Кількість карток (тис.шт.)	Кількість терміналів	Кількість банкоматів
1997	100	500	50
1998	300	1 000	150
1999	500	3 000	500
2000	1000	5 000	800
2001	2500	10 000	1 000

ми організаціями, зокрема по лінії TACIS.

Серед українських фірм, які виявляють зацікавленість у своїй участі в створенні системи масових розрахунків за допомогою платіжних карток, — “Інтеркомплекс” (фірма має досвід запровадження таких систем у Росії, а також в Ощадбанку України), “ІНТ” (запроваджувала проект на базі смарт-карток у місті Славутичі), “Діасофт — Україна” (спільне українсько-російське підприємство. Засновник від російської сторони — фірма “Діасофт” має великий досвід роботи в банківській системі, володіє власними розробками у сфері пластикових карток), ІN-EK (бере активну участь у проекті запровадження карткових розрахунків на АЕС), SOFTRONIC (має великий досвід роботи в галузі розвитку телекомунікаційних систем, що може бути використаний під час розробки Національної системи масових електронних розрахунків) тощо.

Розробником і постачальником програмного забезпечення для терміналів і смарт-карток виступає АТ “Укркарт” спільно з Giesecke&Devrient GmbH.

Деякі постачальники терміналів, зокрема фірми Veri Fone (США) та Ingenico (Франція) планують за угодою з АТ “Укркарт” адаптувати свої вироботи до вимог Національної системи.

Адаптацію АТМ (банкоматів) готувати здійснити також українські підприємства Digital, Olivetti (“Інтеркомплекс”), Siemens, NCR. Фірми, що постачають та обслуговують касові апарати, зацікавлені в їхньому пристосуванні до безготівкового касового обслуговування, а також го-

тові надати свою дилерську мережу для обслуговування торговельних терміналів.

Співпраця у сфері розробки засобів криптографічного захисту інформації планується з українською фірмою ТОВ “Фінтронік”. На першому етапі це співробітництво полягатиме у розробці модулів безпеки середньої продуктивності для банку-емітента і створенні програмних засобів для заміни алгоритмів шифрування за стандартом DES на ГОСТ 28 147 — 89.

Фірми, згадані вище, одночасно є і постачальниками технічних засобів. Вони ж планують надавати сервісні послуги. Не виключається і здорова конкуренція на ринку електронних платіжних послуг. Однак фірми, що передбачають розгорнути таку діяльність на території України, повинні будуть узгоджувати свої рішення з вимогами національних стандартів і специфікацій.

Для регулювання взаємовідносин учасників системи необхідна відповідна база нормативних документів, які чітко визначали б гарантії і порядок резервування в системі, взаємну відповідальність учасників, необхідне інформаційне забезпечення. В даний час опрацьовується регламент роботи системи, типові договори між її учасниками.

Уже найближчим часом планується розпочати запровадження регіональних пілотних проектів для перевірки правильності прийнятих проектних, організаційних і технічних рішень, відпрацювання нових технологій. Це дасть змогу, витративши відносно невеликі кошти, уникнути ризику значних втрат при широкомасштабному запровадженні Національної системи масових розрахунків за допомогою пластикових карток.

Для початку передбачається розповсюдити близько 100 тисяч платіжних карток і використати орієнтовно 500 терміналів. Пілотні проекти будуть розгорнутися на базі декількох комерційних банків у Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській областях, у західних регіонах України. У Києві базою пілотного проекту масових електронних

платежів стане центральний апарат міністерств і відомств. Віце-прем'єр-міністром України В.М.Пинзеником підписано відповідне доручення.

Запровадження пілотного проекту Національної системи в регіонах потребує зацікавленої та активної участі державних адміністрацій і регіональних управлінь Національного банку. В 1996 році АТ “Укркарт” проведено кілька регіональних семінарів із залученням представників місцевих банків та їхніх філіалів, представників держадміністрації, підприємств промисловості й торгівлі. Підписано протоколи про співробітництво в рамках пілотних проектів Національної системи в деяких регіонах. Серед регіонів, представники яких висловили намір взяти участь у запровадженні проектів, — Київ, Павлоград, Олександрія, Миколаїв, Чернігів, Славутич, Одеса та інші.

Приблизно через шість місяців після початку функціонування пілотних проектів будуть проаналізовані результати роботи, зроблені висновки і при необхідності внесені зміни до проекту Національної системи в цілому. Етап пілотних проектів передбачається завершити до кінця 1997 року, після чого почнеться запровадження Національної системи в повному обсязі. Етап можна буде вважати в основному завершеним, коли системою будуть охоплені всі обласні центри і не менше 80 відсотків районних центрів, кількість карток досягне 10—15 мільйонів, а кількість пунктів їх обслуговування в підприємствах торгівлі і послуг становитиме не менше 200 тисяч.

Особлива роль у здійсненні проекту Національної системи електронних платежів населення за товари і послуги належить Національному банку України. НБУ підготував проекти нормативних документів і законодавчих актів, що мають регулювати електронні платежі в Україні і стимулювати використання платіжних карток. Фахівці банку беруть активну участь у розробці бухгалтерської моделі використання нових платіжних інструментів, у створенні та координації діяльності підприємств із виробництва елементів Національної системи масових електронних платежів (пластикових карток, терміналів тощо). Центральний апарат НБУ і його регіональні управління допомагають реалізовувати проект на місцях. Передбачається, що у перспективі центральний банк України виконуватиме функції розрахункового банку Національної системи.

У ході запровадження регіональних пілотних проектів планується розповсюдити близько 100 тисяч платіжних карток і використати орієнтовно 500 терміналів

Тетяна Важеєвська,

заступник директора департаменту валютного регулювання Національного банку України.
Кандидат економічних наук.

Закінчила Київський інститут народного господарства. У банківській системі працює із 1983 року. В Національному банку — з 1992-го. Найцікавішими темами у своїй роботі вважає питання доцільності обігу іноземної валюти в Україні та майбутньої конвертованості гривні.

ЕКСПРЕС-АНАЛІЗ

Функціонування рахунків "ЛОРО" банків-нерезидентів в українській валюті

Чи не найактуальнішим питанням у валютній політиці сьогодні є доцільність та правомірність функціонування в Україні рахунків "ЛОРО" банків-нерезидентів у гривні. Одразу зауважимо, що "ЛОРО" та "НОСТРО" є звичайними банківськими кореспондентськими рахунками, операції за якими виконуються у валюті, обумовлені для них двосторонніми міжбанківськими кореспондентськими угодами. Звичайно валютою рахунків "ЛОРО" є валюта тієї країни, де їх відкрито банком (або ж — вільно конвертована валюта). Отже, існування рахунків "ЛОРО" у гривні з точки зору міжнародних фінансів є цілком природним. Однак кожна країна залежно від стану розвитку її економіки обумовлює можливість функціонування на своїй території рахунків "ЛОРО" в

національній грошовій одиниці.

Рахунки "ЛОРО" в українській валюті почали відкриватися в процесі становлення банківської системи України. Метою їх відкриття було обслуговування торговельного обороту між країнами СНД та Балтії за обмежених обсягів необхідної для міжнародних розрахунків вільно конвертованої валюти (в тому числі — в українських підприємств та організацій). Умови їх функціонування визначені угодами між центральними банками цих країн, а також спільним інструктивним листом Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 10046/19029/730 від 26.04.1993 року. Завдяки існуванню цих рахунків українська валюта почала обслуговувати розрахунки за зовнішньоекономічною діяльністю і зробила перші кроки на шляху до конвертованості.

Особливого розвитку операції за "ЛОРО"-рахунками набули після запровадження фіксованого курсу українського карбованця. На кінець 1994 року розрахунки з нерезидентами в українських карбованцях учетверо перевищували розрахунки у вільно конвертованій валюті. Після скасування фіксованого курсу частка розрахунків у карбованцях

різко знизилася, і на кінець 1995 року їхній обсяг був утричі менший, ніж обсяг розрахунків у вільно конвертованій валюті. Протягом 1996 року спостерігалося збільшення операцій за "ЛОРО"-рахунками в українських карбованцях в абсолютному виразі, але нині їхня частка становить близько 13 відсотків від загального обсягу валютного ринку України.

Визнання української валюти на міжнародних ринках сприяло виникненню і розвитку міжнародних фінансових операцій із її використанням. Дане явище можна розглядати як позитивне, але цей процес потребує детальнішого контролю з боку центрального банку країни. Як засвідчив аналіз статистичних матеріалів, із загального обсягу зарахувань на рахунки "ЛОРО" та списань із них менше 50 відсотків у 1996 році було пов'язано з експортно-імпортними операціями. Решта оборотів виникла через здійснення фінансових операцій банків-нерезидентів з українською валютою. Внаслідок цього обсяг операцій за "ЛОРО"-рахунками в українській валюті перевищив обсяг операцій за "НОСТРО"-рахунками українських банків у російських рублях більш як утричі.

Подальший розвиток операцій із "ЛОРО"-рахунками в гривні може розвиватися в одному із двох напрямів: лібералізація або впровадження більш жорсткого режиму їх функціонування. Проведена грошова реформа, а також необхідність підтримання стабільності курсу гривні (особливо недопущення його

Подальший розвиток операцій із "ЛОРО"-рахунками в гривні: лібералізація чи жорсткіший режим функціонування? НБУ надає перевагу першому варіанту

спровокованого падіння в результаті спекулятивних операцій за межами України) свідчать на користь запровадження деяких контрольних заходів і, певною мірою, навіть жорстких обмежень. При цьому можливості спекуляції проти української валюти зменшуються, що забезпечить вищу її стабільність і підвищить фінансову дисципліну в цілому. Обмеження за "ЛОРО"-рахунками будуть надзвичайно ефективними, якщо з України почнеться відплив валюти. Можна знайти й інші аргументи на користь такого варіанта в період обмеженої конвертованості української валюти.

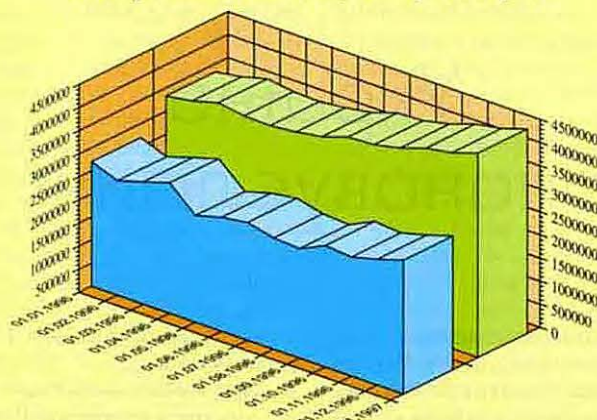
Завдяки існуванню "ЛОРО"-рахунків українська валюта зробила перші кроки на шляху до конвертованості

Однак жорсткий режим не узгоджується з міжбанківськими угодами, укладеними з країнами СНД і Балтії. Згаданими угодами передбачено адекватні режими функціонування "НОСТРО"-рахунків українських банків у національних валютах цих країн (залишки на "НОСТРО"-рахунках українських банків у цих країнах становлять значні суми).

Іншим варіантом є подальша лібералізація "ЛОРО"-рахунків. Її здійснення є доцільним у контексті поступового переходу до повної конвертованості української валюти, демонополізації цього сегмента валютного ринку та зменшення можливостей організованого тиску на курс гривні. Національний банк України надає перевагу ліберальнішому шляху розвитку, але при цьому вважає абсолютно необхідним підтримання прозорості та легальності операцій на даному сегменті грошового ринку. У зв'язку із цим НБУ вжито заходів щодо вдосконалення бухгалтерського обліку (введено додаткові рахунки для обліку основних фінансових операцій), статистичної звітності та запровадження штрафних санкцій за порушення встановлених норм. Передбачаються подальші кроки у цьому напрямі. Викликані вони тим, що в найближчому майбутньому Україна візьме на себе зобов'язання, передбачені статтею VIII Угоди про Міжнародний валютний фонд. Це означатиме, що вона скасує обмеження щодо здійснення поточних валютних операцій в Україні. Такі зобов'язання вже взяли на себе понад 130 країн світу. Ширше про це йтиметься в наших подальших публікаціях.

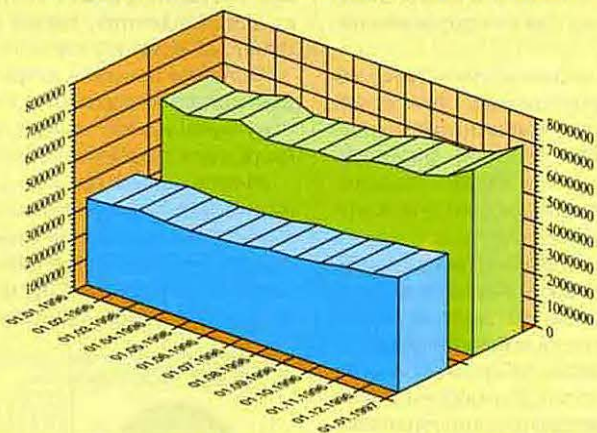
У цілому, підводячи підсумок розвитку подій, можна сказати, що операції з "ЛОРО"-рахунками банків-нерезидентів у валюті України стають дедалі більше контрольованими і легальними. Водночас негативних наслідків (відпливу капіталу з України, зменшення обсягів використання гривні у зовнішньоторговельних операціях) не спостерігається. Кількість операцій за "ЛОРО"-рахунками не зменшується, а зростає пропорційно до загального темпу збільшення обсягів валютних операцій у середньому на 2.1 відсотка за місяць. У той же час обсяги використання гривні у міжнародних торговельних та фінансових операціях наблизилися до обсягів використання російських рублів, що свідчить про суттєвий спад спекулятивних операцій із гривнею. Це дає підстави стверджувати, що валютний ринок України функціонує стабільно, тенденція до зміцнення української валюти та переходу до її конвертованості зберігається.

**Динаміка високоліквідних активів
комерційних банків України у 1996 році**

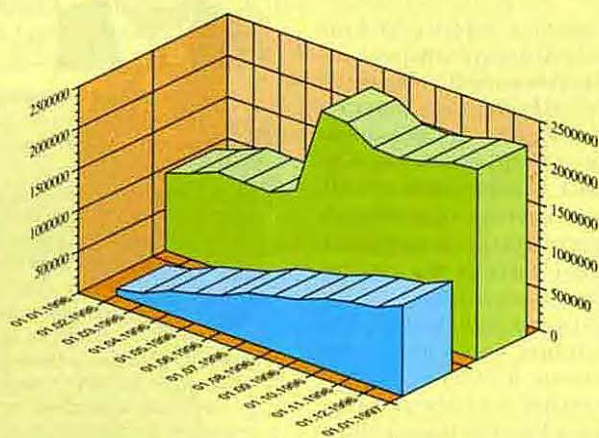
- сума наданих комерційними банками України кредитів
- сума високоліквідних активів комерційних банків України

**Динаміка наданих кредитів та залучених коштів
комерційними банками України у 1996 році**

- сума наданих комерційними банками України кредитів
- сума залучених комерційними банками України коштів

Динаміка прибутковості комерційних банків України у 1996 році

- сума власних коштів комерційних банків України
- сумарний чистий прибуток комерційних банків України

ІНСТРУМЕНТИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Україна опановує лізинг

Головне економічне завдання нинішнього року — зупинити в Україні спад виробництва і досягти (хоча б у деяких галузях) певного зростання. Зрозуміло, що вихід із кризи неможливий без інвестицій. Бажання змінити ситуацію на краще у вітчизняних виробників є (було й раніше), але одного бажання замало, потрібні гроші. На реконструкцію, нові технології та обладнання, врешті-решт — на гідну оплату інтенсивної праці...

В умовах, коли ринок довгострокових кредитів фактично завмер, порятунком для економіки, яка конче потребує інвестицій, можуть бути інші фінансові інструменти, що досі в Україні практично не застосовувалися. Один із найперспективніших із них — лізинг.

Дати поштовх для розвитку в Україні лізингової діяльності вирішив один із флагманів банківської системи нашої країни, акціонерний комерційний агропромисловий банк "Україна". З його ініціативи у листопаді минулого року в Києві було проведено перший тур міжнародної конференції "Міжнародне фінансування та інвестування економіки України". Другий тур відбудеться цього року і матиме практично-ділове спрямування.

Організаторами конференції були АКБ "Україна", Академія аграрних наук України, Національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут банків банку "Україна" і ряд великих іноземних банків та фінансово-промислових компаній. Конференція пройшла на високому науково-практичному рівні і стала фактично першою ґрунтовною розмовою спеціалістів про налагодження лізингової діяльності в Україні.

Деякі питання викликали палкі дискусії на конференції. Серед них — правове забезпечення лізингу в Україні, вибір оптимальної в соціально-економічних умовах України моделі лізингу. Це і не дивно. Незважаючи на зовнішню простоту ідеї, що лежить в основі лізингу, цей фінансовий інструмент багатоваріантний, по-різному трак-

тується законодавством і практикою різних країн.

Як зазначає у своїй книзі "Світ лізингу" учасниця конференції, харківський науковець Наталія Внукова, наприклад, у Великобританії лізингом традиційно називають фактично усі види оренди. Контракт тут вважають лізинговим, якщо його укладено на термін, що перевищує 75 відсотків експлуатаційного строку для обладнання, і якщо сплачено не менше 25 відсотків первісної його ціни.

Бельгійці визнають операцію лізинговою за такими ознаками:

- а) орендоване майно використовується для виробництва товарів і послуг;
- б) орендар має право викупу орендованого майна за залишковою ціною;
- в) термін лізингу не перевищує експлуатаційного терміну майна;
- г) майно купується орендодавцем на попередню вимогу орендаря;

Слово "лізинг" є українською транскрипцією американського терміна "leasing" — надання в оренду. Його походження пов'язане із англійським словом "lease" (читається — ліз), яке з'явилося у вжитку в Англії наприкінці періоду зрілого феодалізму й означало оренду, наймання, а також угоду про оренду і термін оренди. Серед сучасних англійських економічних термінів зустрічаються також похідні від "lease": "lessee" — підрачник; "lessee" — орендар, наймач; "land-lease" ("ленд-ліз") — передавання в борг; "lessor" ("лісор") — орендодавець.

д) розмір орендної плати повинен давати змогу орендодавцю окупити витрати протягом дії лізингової угоди.

Угорські економісти визначають лізинг як угоду, згідно з якою одна зі сторін надає іншій стороні право користуватися обладнанням протягом певного часу за одноразовою або систематичною платою.

У Німеччині, Австрії і Нідерландах лізинг розглядається як форма довгострокового фінансування за рахунок сторонніх коштів. Щоправда, мається на увазі не суто фінансова угода, а певні операції — починаючи від прокату автомобілів, комп'ютерів і закінчуючи складними операціями, пов'язаними із широкомасштабною реконструкцією підприємств.

У Франції, навпаки, лізинг означає суто банківську операцію. Причому у цій країні лізинговою діяльністю мають право займатися лише банки та їхні філії.

Переважає більшість науковців і пра-

Анатолій Богдан,
заступник голови Державної
податкової адміністрації України.

Із виступу на конференції "Міжнародне фінансування та інвестування економіки України", Київ, 1996 рік.

В Україні за станом на 01.01.1996 року зареєстровано 8889 спільних підприємств з іноземними інвестиціями. Обсяг вкладених ними коштів становить 918,1 млн. доларів США та 7617,2 млн. російських рублів. Питома вага інвестицій складає рухоме і нерухоме майно та обладнання, матеріальні цінності на суму 706,7 млн. доларів США та у вільно конвертованій валюті — 211,4 млн. доларів. Відповідно частка в російських рублях становить 1963,6 млн. рублів і 5653,7 млн. рублів.

За результатами проведених перевірок зі спільних підприємств стягнуто до державного бюджету у вигляді податків, пені та штрафів 1690 млрд. карбованців.

З метою створення сприятливих умов для здійснення інвестиційних проєктів у галузях економіки України, а також визначення особливостей та порядку встановлення пільгового режиму діяльності для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, розроблено і подано уряду проєкт Закону України "Про надання пільгового режиму інвестиційної діяльності для окремих суб'єктів підприємницької діяльності". Пільговий режим, передбачений цим проєктом закону, встановлюється Кабінетом Міністрів України та Державними програмами розвитку пріоритетних галузей економіки.

ктиків, зокрема — учасників київської міжнародної конференції, схилиється до думки, що найглибше виражають суть лізингу американська і японська моделі: лізинг — це придбання лізинговими компаніями машин та обладнання, що їх будь-яка корпорація бажає взяти у них в оренду. При цьому наголошується на особливій ролі посередника.

Розуміння лізингу фахівцями агропромислового банку "Україна" можна окреслити такою формулою: "Суть лізингової угоди полягає в купівлі банком або створеною ним дочірньою лізинговою компанією за дорученням клієнта у зазначеного ним постачальника устаткування, машин чи іншого обладнання з наступною їх передачею клієнту на умовах довгострокової оренди з правом викупу орендованого майна за залишковою вартістю після закінчення строку оренди".

На думку голови Правління банку "Україна" Віктора Кравця, характерні особливості та основні переваги лізингового бізнесу такі:

- 1) підприємець має змогу одержати потрібне йому обладнання, не сплачуючи відразу повну його вартість;
- 2) споживачеві надається необхідне обладнання, а не гарантований кредит, який, як відомо, може використовуватися позичальником не за призначенням;
- 3) неабияке значення тут має й те, що лізингова компанія протягом усього строку дії угоди про лізинг залишається власником наданого клієнту устаткування, що підвищує ефективність і

надійність фінансових взаємовідносин лізингової компанії з клієнтами.

Важко не погодитися, що в умовах, які нині склалися в Україні, ці особливості лізингу справді дуже важливі. Причому банк "Україна" не тільки розуміє корисність нового для нас фінансового інструмента, а й на практиці опановує його. При банку створено Фінансово-лізинговий дім, який уже працює.

Проте на заваді широкомасштабним діям у цьому напрямі стоїть правова неврегульованість лізингових операцій в Україні. Досі вони регулюються лише одним законом — "Про оподаткування доходу підприємств", прийнятим 28 грудня 1994 року, — який частково дає відповіді на окремі питання щодо фінансового та оперативного лізингу.

Фінансисти давно очікують прийняття закону про лізинг. Тому учасники конференції з підвищеною увагою ознайомилися з проектом Закону "Про лізинг", який їм надав член Комітету Верховної Ради України з питань економічної політики Сергій Сас¹.

Здивування банкірів викликало визначення лізингу, який згідно із законом є не господарською операцією, а видом підприємницької діяльності. Ця надто широка формула таїть у собі неприємності, яких уже зазнають підприємці України через непосильні податки й інші численні перешкоди. Якщо вони автоматично будуть застосовані і щодо лізингової діяльності, остання може зів'язнути в зародковому стані.

Щоправда, законопроектом передбачено для лізингових компаній певні пільги. Але порядок набуття права на них виписаний нечітко, що може призвести до масового виникнення псевдолізингових компаній. У такому разі, вважає директор Фінансово-лізингового дому банку "Україна" Олександр Тимченко, слід очікувати обмежувальних заходів з боку уряду, що в принципі суперечить ринковій ідеології.

Деякі обмеження у проєкті передбачено уже зараз. Так, статтею 2, наприклад, установлюється перелік об'єктів лізингу. Але чи можливо навіть у найширшому переліку передбачити усі ймовірні зацікавлення клієнтів? Якщо якоїсь послуги або об'єкта підприємницької діяльності у переліку не виявиться, то, виходить, така лізингова операція незаконна?

Із концепцією правового регулювання лізингової діяльності в Україні, яка є основою прийнятого у першому читанні проєкту Закону "Про лізинг", перед учасниками конференції виступив представник Адміністрації Президента України Ігор Покотило. Його міркування, а також реферативні статті на основі виступів деяких інших учасників конференції пропонуємо вашій увазі у цьому числі журналу. На жаль, журнальний обсяг не дає змоги помістити більше матеріалів, хоча, на нашу думку, нецікавих доповідей, роздумів, дискусій на цій конференції не було.

Про її рівень певною мірою може свідчити склад учасників, серед яких члени уряду, народні депутати України, представники Європейського банку реконструкції та розвитку, Дойчебанку, Комерібанку, Дрезднербанку, фінансової групи концерну "Банк "Аустрія", фірми "Курт Візінгер консалтинг" (Австрія), лізингової компанії "Lease Holding B.V." (Швейцарія), численні представники банку "Україна", Української академії аграрних наук, Інституту банкірів банку "Україна", українські й зарубіжні журналісти.

У конференції взяв участь і виступив із підсумками 1996 року (зокрема, в галузі міжнародних інвестицій) Голова Національного банку України Віктор Ющенко.

Добірку за матеріалами першого туру конференції "Міжнародне фінансування та інвестування економіки України" підготував Андрій Пануша ("Вісник НБУ").

¹ Коли матеріал готувався до друку, 18 грудня 1996 року Верховна Рада України прийняла цей законопроект у першому читанні. Сподіваємося, що під час розгляду документа в другому читанні будуть уточнені і доопрацьовані деякі його положення, що неоднозначно оцінюються фінансистами, зокрема учасниками конференції.

Свєген Брайківський,
начальник відділу Фінансово-лізингового
дому банку "Україна".

Із виступу на конференції "Міжнародне фінансування та інвестування економіки України", Київ, 1996 рік.

Процес підготовки і реалізації лізингових положень включає такі етапи:

1. Підготовку та обґрунтування лізингової угоди:
 - прийом заявки на лізингові послуги від клієнта;
 - визначення орієнтовної вартості лізингу;
 - аналіз документів, що характеризують фінансовий стан клієнта на час подання заявки;
 - аналіз бізнес-плану, поданого клієнтом;
 - визначення потенційних можливостей клієнта щодо виконання платіжних зобов'язань за лізингом;
 - уточнення вартості лізингу;
 - прийняття рішення про надання лізингових послуг.

2. Юридичне оформлення лізингової угоди (якщо прийнято рішення про її підписання):
 - підготовка та укладання угоди про надання кредиту для фінансування лізингової угоди (за необхідності);
 - підготовка та укладання угоди купівлі-продажу з фірмою-постачальником;
 - підготовка та укладання з лізингоодержувачем угоди про лізинг майна (лізингова угода);
 - підготовка та укладання угоди страхування майна — об'єкта лізингу.

3. Розробку плану реалізації лізингової угоди.

4. Моніторинг виконання лізингової угоди.

ПРІОРИТЕТ — МІЖНАРОДНИМ ІНВЕСТИЦІЯМ

Віктор Кравець,
голова Правління
агропромислового
банку "Україна".

Акціонерний комерційний агропромисловий банк "Україна" надає пріоритет у своїй роботі об'єднанню зусиль вітчизняних та іноземних партнерів у галузі фінансування надійних та доходних інвестиційних проектів.

На економічній ниві держави наш банк працює вже п'ять років. За цей час він утвердився як фінансово-кредитна установа універсального типу, став одним із найбільших і найстабільніших в Україні. У результаті здійснення шести емісій акцій банку його статутний фонд досяг 46 мільйонів 738 тисяч гривень. Навіть іноземні партнери з довірою ставляться до акцій банку "Україна" і виявляють бажання стати його акціонерами. Так, останнім часом розглядається питання про вхід до складу акціонерів АКБ "Україна" Європейського банку реконструкції і розвитку та утворення навколо нашого банку дочірніх компаній — лізингової, страхової, незалежного реєстратора секцій тощо. Це дасть можливість ЄБРР активніше інвестувати свої кошти для підтримки надійного фінансового стану клієнтів банку "Україна".

Хоча шлях АКБ "Україна" до цивілізованого ринку нелегкий, сповнений випробувань і труднощів, але зроблено чимало. Створена і працює система зв'язку з використанням сателітів, чітко функціонує система електронних платежів, розроблена і впроваджується програма інтеграції інформаційних технологій, основою якої є власна платіжна система. Все це викликає довіру до банку і його діяльності, про що свідчить наявність серед клієнтів 217 тисяч підприємств, фірм та організацій різних форм власності й понад 1 мільйон 200 тисяч громадян. Крім того, хочу зазначити, що практично одна п'ята частина загального обсягу кредитних вкладень усіх комерційних банків країни та дві третини кредитних вкладень в агропромисловий комплекс припада-

ють на установи банку "Україна".

Окремо хотів би сказати і про зміцнення позицій банку на міжнародних ринках. Про це свідчать кореспондентські відносини майже з 300 банками світу, серед яких значна кількість фінансово-кредитних установ країн СНД. Банк "Україна" увійшов до системи "Рейтер-Ділінг", що допомогло у здійсненні валютних операцій на міжнародних біржах. Активна робота в системі S.W.I.F.T. дає можливість швидко проводити розрахункові операції в українській національній валюті через кореспондентські рахунки 130 зарубіжних банків, що відкриті у банку "Україна".

Серед найактивніших наших партнерів слід відзначити такі першокласні кредитні установи Німеччини, як Дойчебанк, Комерцбанк, Дрезднербанк та Берлінербанк, представники яких взяли участь у конференції. Одним із найпоширеніших видів співробітництва банку "Україна" з іноземними партнерами, насамперед із Кредит Свіс (Швейцарія), Ай-Енд-Джі (Голландія), Райфайзен зентраль банк (Австрія), є проведення документарних операцій у вигляді акредитивів, гарантій тощо. Вищезгадані установи відкрили банку "Україна" кредитні лінії. Це дає змогу надавати клієнтам широкий спектр привабливих послуг, не відволікаючи при цьому ліквідні банківські активи.

Довіра до банку з боку іноземних банків-контрагентів ще більше зросла після проведення в нас у 1994—1995 роках аудиторських перевірок однією з провідних компаній світу "Артур Андерсен". Ці слова підтверджує збільшення обсягів документарних операцій лише за 1996 рік більш як у шість разів. Результати перевірки компанії "Артур Андерсен", викладені в аудиторському звіті, свідчать про фінансову прозорість банку, його надійність як партнера щодо залучення коштів на внутрішньому та світовому грошових ринках. Це відкриває широкі можливості для співробітництва з українськими та іноземними державними і міждержавними фінансово-кредитними установами.

Хотілося б підкреслити, що фірма "Артур Андерсен" не тільки здійснила аудиторську перевірку, а й допомогла нам розробити бізнес-план, в якому викладена програма довгострокового розвитку банку "Україна"

на 1997—2000 роки¹. Зокрема, в бізнес-плані наголошується на тому, що складовою стратегією банку є розвиток інвестиційної діяльності, а також сприяння залученню іноземного капіталу для поживлення інвестиційного процесу в Україні.

З метою забезпечення інвестиційних потреб клієнтів банк "Україна" збільшує обсяг довгострокового кредитування і має намір використовувати власні ресурси, а також брати участь у різноманітних кредитних лініях для підприємств різних форм власності.

Тісна співдружність єднає банк "Україна" з такими міжнародними агентствами, як Світовий банк та Європейський банк реконструкції і розвитку, які надають фінансову допомогу насамперед приватним підприємствам. Ми маємо намір узяти участь у кредитній лінії Європейського банку реконструкції та розвитку, відкритій для фінансування малого та середнього бізнесу в Україні. Крім того, передбачається в межах "Програми фінансування української зовнішньої торгівлі" укласти угоду між ЄБРР та банком "Україна" про співробітництво в галузі документарних операцій. Згідно з проектом цієї угоди акредитиви, що емітуються банком "Україна" на користь банків-кореспондентів та їхніх філій, будуть підтверджуватися ЄБРР на револьверній основі. Така угода дасть нам змогу:

- гарантувати клієнтам надійність акредитивів;
- надавати послуги в галузі зарубіжних інвестицій у короткий термін;
- обслуговувати більшу кількість клієнтів;
- гарантувати оплату акредитивів банкам-кореспондентам;
- заощаджувати кошти на дорожчих кредитних лініях іноземних банків-кореспондентів.

Нині банк "Україна" укладає угоди з основними банками-кореспондентами, які прийматимуть до обробки такі акредитиви.

Також у межах програми ЄБРР розроблено чотиристоронню угоду між урядом України, Національним банком України, банком "Україна" і ЄБРР щодо розвитку та фінансової підтримки приватного сектора й покращання якості банківського обслуговування корпоративних клієнтів.

Останнім часом банк "Україна" обговорює напрями співпраці з Інвестиційним банком Австрії та Берлінбанком Німеччини у сфері фінансування потенційних інвестиційних проєктів. Можемо констатувати лише початок цієї роботи і сподіваємося залучити до неї інші іноземні банки. Це дасть нам змогу розширити можливості фінансової підтримки перспективних проєктів агропромислового сектора.

Сподіваємося, що міжнародні фінансово-кредитні установи та іноземні банки розширюватимуть кон-

такти з банком "Україна" як зі стабільним та надійним партнером у сфері взаємовигідного співробітництва, зокрема:

- лізингового бізнесу;
- форфейтингових та факторингових операцій;
- придбання акцій банку;
- міжбанківського кредитування;
- відкриття через банк кредитних ліній для підтримки малого та середнього бізнесу;
- консорціумного кредитування перспективних та високорентабельних інвестиційних проєктів;

■ створення спільних спеціалізованих кредитних установ тощо.

А для того, щоб підтримувати контакти з іноземними партнерами, банк "Україна" має всі потенційні можливості — багатотисячний колектив професіоналів, власну платіжну систему, розширену телекомунікаційну мережу, кваліфікований менеджмент, надійних союзників та партнерів.

¹ Детальніше про це читайте у №1 "Вісника НБУ" за 1997 рік.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ

Ігор Покопило,
консультант юридичного управління
Адміністрації Президента України.

Під лізингом розуміється господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності з передачі права користування матеріальними цінностями (основними фондами) іншому суб'єкту господарювання за плату та на визначений строк.

Лізингові операції можна розглядати як специфічну форму фінансування вкладень в основні фонди спеціалізованими підприємствами. Суть такої операції полягає в тому, що спеціалізовані підприємства на замовлення третіх осіб закуповують необхідні матеріальні цінності (обладнання, машини або механізми), залучаючи фінансові ресурси із зовнішніх джерел, та здають їх останнім в оренду, зберігаючи за собою право власності на ці матеріальні цінності.

Законодавством України розрізняється оперативний та фінансовий лізинг. Відповідно до пункту 1.15.1 статті 1 Закону України від 28 грудня 1994 року "Про оподаткування прибутку підприємств" оперативний лізинг (оренда) — це господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, якою передбачено передачу орендареві права користування матеріальними цінностями, що належать орендодавцю, на строк, не більший за строк їх повної амортизації з обов'язковим поверненням таких матеріальних цінностей орендодавцю. При цьому право власності на орендовані цінності залишається у орендодавця протягом усього строку оренди.

Фінансовий лізинг (оренда) згідно із законом — це господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, якою передбачено придбання орендодавцем матеріальних цінностей на замовлення орендаря з наступною передачею орендареві права користування такими матеріальними цінностями на строк, не менший за строк їхньої повної амортизації, з обов'язковою наступною передачею права власності на такі матеріальні цінності орендарю. При цьому ризики випадкової втрати чи пошкодження об'єкта оренди, усі види цивільної відповідальності, що можуть виникнути у зв'язку з використанням орендованого майна, а також видатки на поточний та капітальний ремонт орендованого майна несе орендар.

Чітке визначення будь-якої операції, в тому числі й лізингової, має важливе юридичне і господарське значення. Через недодержання на практиці визначених законом правил оформлення та реалізації таких операцій вони можуть бути не визнані лізинговими, що спричинить небажані фінансові наслідки.

Ознаки оперативного лізингу:

- лізингодавець (орендодавець) не

може компенсувати всі витрати за рахунок платежів одного орендаря;

- ризик випадкової втрати майна лежить на орендодавцеві;

■ лізингова угода укладається на строк, який не може бути більшим за строк повної амортизації переданого в оренду майна та, як правило, значно менший від строку амортизації орендованого майна;

■ страхування та технічне обслуговування майна, як правило, здійснюється орендодавцем;

■ після закінчення строку оренди майно повинно бути повернене орендодавцеві. При цьому право власності на орендоване майно залишається за орендодавцем протягом усього строку оренди.

Ознаки фінансового лізингу:

■ в угоді бере участь третя сторона (постачальник чи виробник об'єкта угоди);

■ лізингодавець (орендодавець) закуповує матеріальні цінності на замовлення орендаря з наступною передачею цих цінностей останньому у користування;

■ ризик випадкової втрати майна чи його пошкодження, всі види цивільної відповідальності, що можуть виникнути у зв'язку з використанням орендованого майна, несе орендар;

■ лізингова угода укладається на строк, не менший за строк повної амортизації переданого в оренду майна;

■ страхування та технічне обслуговування майна здійснюється за рахунок орендаря;

■ після закінчення строку оренди право власності на майно повинно бути передане орендареві.

Під елементами лізингової операції розуміються складові, які обумовлюють її специфічність та становлять її зміст.

Елементами лізингової операції є:

- об'єкт лізингу;

- суб'єкти лізингу;
- строк лізингу;
- вартість лізингу.

Під час проведення лізингових операцій виникають певні зобов'язання, тобто такі правовідносини, відповідно до яких одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, а саме: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо — або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його зобов'язань.

Підставами для зобов'язань є передбачені законом юридичні факти, з якими правові норми пов'язують виникнення прав та обов'язків сторін. Зобов'язання виникають відповідно до:

- договору (стаття 151 Цивільного кодексу України);
- угод, передбачених законом (стаття 4 Цивільного кодексу України);
- угод хоча і не передбачених законом, але таких, які йому не протирічать (стаття 4 Цивільного кодексу України);
- адміністративних актів (стаття 4 Цивільного кодексу України);
- у результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення праць у галузі науки, літератури та мистецтва (стаття 4 Цивільного кодексу України);
- унаслідок заподіяння шкоди іншій особі, а також унаслідок придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав (стаття 4 Цивільного кодексу України);
- унаслідок подій, з якими законом пов'язується настання цивільно-правових наслідків (стаття 4 Цивільного ко-

дексу України).

Під виконанням зобов'язань слід розуміти здійснення боржником таких дій, які повинні бути ним вчинені відповідно до суті зобов'язання.

За загальним правилом зобов'язання мають виконуватися належним чином та у визначений строк відповідно до ознак, встановлених законом чи договором, а за їхньої відсутності — відповідно до поставлених вимог (стаття 4 Цивільного кодексу України).

Кожна лізингова операція є індивідуальною, її умови мають аналізуватися у кожному конкретному випадку. Виходячи з того, що лізинг доцільний, коли він однаково вигідний як лізингодавцю, так і орендарю, не може бути стандартної схеми лізингової операції.

Для проведення переддоговірних процедур лізингодавець (орендодавець) повинен отримати від зацікавленої особи (майбутнього орендаря) такі основні документи:

- проект договору постачання обладнання (машин, механізмів) або проект договору купівлі-продажу капітальних споруд, де були б наведені техніко-економічні характеристики майна, умови постачання та гарантії;
- проект договору застави або страхування позичальником (орендарем) майна на весь строк дії лізингової угоди на користь лізингодавця (орендодавця) від усіх можливих ризиків, пов'язаних із використанням майна;
- експертний висновок стосовно якості та техніко-економічних характеристик основних засобів, які є об'єктами лізингу;

■ проект розрахунку вартості лізингу з урахуванням строку служби основних фондів, періоду їх амортизації та інфляційних процесів.

У лізинговій угоді повинні чітко визначатися такі основні моменти:

- статус лізингодавця (орендодавця) як власника майна;
- зобов'язання орендаря здійснювати контроль за ходом постачання майна, за його відповідністю техніко-економічним характеристикам, комплектністю та якістю отриманого майна;
- повна відповідальність орендаря за вибір постачальника, технічний стан та якість майна;
- зобов'язання лізингодавця (орендодавця) сплатити вартість визначеного орендарем майна;
- зобов'язання орендаря протягом строку дії угоди використовувати майно за призначенням та відповідно до технічних інструкцій, здійснювати за свій рахунок усі витрати на ремонт та обслуговування майна;
- момент сплати орендарем першого лізингового платежу (як правило, авансом після підписання протоколу про приймання майна);
- сума лізингового платежу, яка не повинна бути фіксованою. Вона складається із суми амортизації, лізингової маржі та премії за ризик. Лізингодавець (орендодавець) повинен мати право коригувати розмір лізингового платежу відповідно до поточного рівня інфляції, коливання рівня процентних ставок за кредитами, індексації вартості основних фондів;
- право лізингодавця (орендодавця) достроково в односторонньому порядку розірвати угоду в разі несвоєчасної сплати лізингових платежів, використання майна орендарем не за призначенням, неналежного утримання майна, невиконання узгодженого з орендодавцем графіка профілактичних ремонтів, порушення орендарем інших зобов'язань, визначених угодою;
- зобов'язання орендаря в разі отримання від орендодавця аргументованого повідомлення про розірвання угоди повернути орендодавцю в належному стані майно або сплатити його ринкову вартість з урахуванням зношеності та повністю сплатити суму лізингових платежів до кінця строку угоди;

■ визначення одного з можливих варіантів завершення лізингової угоди:

- а) викуп майна орендарем за ринковою вартістю з урахуванням зношеності;
- б) повернення орендодавцю використаного майна (оперативний лізинг);
- в) укладення нової лізингової угоди на менший строк та за пільговою ставкою.

Василь Махно,
директор страхової компанії "Енергополіс".

Із виступу на конференції "Міжнародне фінансування та інвестування економіки України", Київ, 1996 рік.

Лізингова угода, укладена між власником та орендарем, повинна обов'язково містити розділ (чи підрозділ) про страхування.

Договір страхування лізингових операцій укладається за участю трьох сторін: страхової компанії, власника та орендаря. При цьому орендар виступає як страхувальник, а власник (лізингодавець) — як застрахований, або правонаступник.

Виплати страхових сум здійснюються на розрахунковий рахунок лізингодавця (власника).

Важливе значення має обумовлення

початку і закінчення терміну дії договору страхування, а також обставин можливого дострокового його припинення.

Контроль за виконанням умов як лізингової угоди, так і договору страхування лізингодавець повинен здійснювати постійно разом із страхувальником. Це дає змогу аналізувати хід виконання лізингової угоди, своєчасно вносити корективи у дії орендаря, допомагаючи йому запобігти непередбачуваним обставинам, які можуть призвести до збільшення ризику.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЛІЗИНГУ В УКРАЇНІ

**Олександр
Тимченко,**
директор Фінансово-
лізингового дому
банку "Україна".

Лізинг — це особлива форма фінансування інвестиційних проєктів, що базується на орендних відносинах та активно підтримується державою у певні періоди розвитку економіки. Найчастіше такі періоди характеризуються:

- зміною економічних формаций, що супроводжується формуванням нового класу власників;
- глибокою і масштабною структурною перебудовою економіки, викликаною причинами внутрішнього або зовнішнього характеру;
- необхідністю швидкого відновлення економіки, доведеної до занепаду війнами чи іншими соціальними конфліктами.

Як видно із цих характеристик, наведені періоди є перехідними і, як правило, потребують від держави максимально швидкого вирішення інвестиційних проблем. У цей час держава, з одного боку, зацікавлена як найбільше спростити процедуру і стимулювати процес інвестування, однак, з другого — не хотіла б втратити контроль за цільовим використанням фінансів, спрямованих на інвестиційні цілі, тому що одночасно їй доводиться вирішувати не менш важке завдання поточного поповнення бюджету. Лізинг у цьому випадку можна розглядати як найбільш відповідний інструмент для інвестування під час перехідного періоду. Очевидно, що Україна нині переживає саме такий період і неодмінно повинна скористатися лізингом для

вирішення своїх інвестиційних проблем, спираючись на досвід інших країн.

Останнім часом у кредитній політиці банків відбуваються зміни. Особливо це стосується тих банків, які донедавна найінтенсивніше кредитували промисловість і сільське господарство й зіштовхнулися з масовим неповерненням кредитів. До числа таких фінансово-кредитних установ належить й АКБ "Україна".

Перегляд банками кредитної політики відбувався під впливом негативних явищ у сфері кредитування і перш за все серйозних труднощів, які виникли у зв'язку з несвоєчасним поверненням великої кількості кредитів та накопиченням у кредитних портфелях банків чималої кількості проблемних та майже безнадійних боргів. Багато з них виникли при фінансуванні інвестиційних проєктів, зокрема тих, що реалізуються в аграрному секторі. Тому багато банків нині вживають заходів для удосконалення процедури роботи з клієнтами і порядку надання їм кредитів.

Нині значно зросли вимоги до фінансової експертизи проєктів, до гарантій ліквідності майнових застав. Посилився контроль за цільовим використанням кредитів, що видаються. Банки почали вимогливіше ставитися до юридичного оформлення кредитних відносин із клієнтами. Однак усі ці дії значно звужили коло клієнтів, які можуть претендувати на отримання кредиту. Виявилось, що кредитувати фактично нікого...

По-перше, більшості клієнтів не вдається виконати умову обов'язкової власної участі у фінансуванні проєктів у співвідношенні не менше як 30:70 через відсутність вільних власних коштів, які справді складно акумулювати в умовах економічної нестабільності та високих темпів інфляції.

По-друге, клієнти, особливо підприємства аграрного сектора, як правило, не мають можливості забезпечити позики, що їм ви-

даються, високоліквідною майновою заставою в необхідному обсязі. Останнє пояснюється невирішеністю питання власності на землю і вільного її продажу, браком необхідного для застави майна у найбільш інвестиційно активних нових приватних і колективних підприємствах малого і середнього бізнесу. Не краща ситуація й на державних і таких, що перебувають у процесі приватизації, підприємствах — їхнє майно в основному низьколіквідне, здебільшого це застаріле технологічне обладнання, уживані транспортні засоби та нерухомість.

По-третє, сама процедура оцінки заставного майна і нотаріального оформлення угод застави у багатьох випадках стала неприйнятною для клієнтів за строками і вартістю.

Враховуючи все це, банки вбачають у застосуванні лізингової схеми фінансування не стільки можливості розширення спектра надання послуг, скільки вихід із нинішньої ситуації з кредитуванням. Вихід цей — у поступовому нарощуванні обсягів лізингових операцій, які витісняють менш надійно забезпечені, а тому високоризикові інвестиційні кредити. В першу чергу передбачається використовувати фінансовий лізинг. Фактично він є кредитною операцією, що здійснюється в майновій формі з використанням замість застави більш надійного і простого (якщо оцінювати процедуру стягнення заборгованості) забезпечення у вигляді відстроченого і цільового придбання майна у кредитора (лізингодавця) позичальником (лізингоодержувачем).

Основною діяльністю лізингових компаній, що підтримуються державою, повинен стати фінансовий лізинг. Економіко-правового регулювання цього виду діяльності через подвійний характер операцій (кредитне за суттю і орендне за формою забезпечення) в Україні практично немає. І можна стверджувати, що його відсутність украй негативно позначається на активності інвестиційних процесів та структурній перебудові економіки України. Отже, назріла гостра потреба у спеціальному законодавчому акті про фінансовий лізинг.

Через складну природу фінансового лізингу не вдалося уникнути помилок і неточностей у визначеннях і нормах чинного законодавства, які застосовуються для регулювання лізингових операцій.

Недосконалість чинного законодавства України викликає необхідність серйозного перегляду багатьох положень і законів, що стосуються регулювання лізингової діяльності в Україні. Інакше попит на лізингові послуги буде задовольнятися не вітчизняними, а компаніями тих країн, де більш "м'яке" законодавство. Тож не виключено, що туди незабаром переміститься капітал і українських банків, які готові вкладати кошти в лізинговий бізнес і вже оцінили його переваги.

Віганд Тідеман,
голова представництва
Дрезднербанку в Києві.

Із виступу на конференції "Міжнародне фінансування та інвестування економіки України", Київ, 1996 рік.

В Україні я працюю уже майже рік. Найбільше непокоїть законодавча нерегульованість лізингової діяльності. Особливо гострою є проблема забезпечення. В реальних умовах ми можемо надавати послуги українським банкам, але не підприємствам. За балансами, які подають місцеві підприємства, не можна зробити об'єктивної кредитної оцінки.

Можливі іноземні інвестори покладають великі надії на Закон України "Про лізинг", проєкт якого нині розглядає Верховна Рада України. Сподіваємося, він стане підґрунтям для розгортання в Україні інвестиційної діяльності, зокрема лізингової, внесе ясність у стосунки лізингодавців і лізингоодержувачів.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЛІЗИНГУ В УКРАЇНІ

Ігор Яковенко,
голова Комітету
у справах нагляду
за страховою
діяльністю.

ПЕРЕВАГИ ЛІЗИНГУ

Світовий досвід засвідчує зростаючу популярність лізингу в середовищі бізнесменів. Чим же може бути привабливим лізинг для підприємств і підприємців саме в Україні?

Перш за все можливістю отримати додаткові інвестиції від іноземних партнерів, причому не у валюті, що викликає певні складнощі, а в машинах та устаткуванні, які необхідні для виробничої діяльності.

По-друге, залученням до лізингових операцій великих коштів банківських установ, страхових, акціонерних та інших товариств, які знаходяться безпосередньо в Україні.

По-третє, можливістю, що надається підприємствам, господарським товариствам, які не мають достатнього капіталу для купівлі необхідного устаткування, отримати його шляхом оренди. До того ж — на вигідніших умовах, ніж за контрактами купівлі-продажу. Якщо підприємство закуповує необхідне устаткування за рахунок власних коштів та довгострокових банківських кредитів, то фінансує це із фонду розвитку, що формується з прибутку, після його оподаткування в установленому законодавством порядку, крім того, сплачує податок

на додану вартість із купівлі-продажу. Зовсім інший механізм фінансування виробничих інвестицій вступає в дію при укладенні контракту лізингу. Орендні платежі, сплачувані орендарем, входять у собівартість продукції, яку він випускає, чи послуг, які надає, а після повної сплати вартості орендованого устаткування підприємство стає його власником. У даному випадку кошти, що витрачаються як на орендні платежі, так і на викуп орендованого устаткування, формуються з прибутку підприємства до його оподаткування.

Лізинг вигідний і орендодавцю, бо передбачає 100-відсоткове покриття всіх капітальних та інших витрат (із нарахованими процентами) і отримання прибутку не меншого, ніж від інших операцій. При укладенні контрактів лізингу в міжнародному масштабі можна отримати також додаткову економію коштів компаній орендодавців унаслідок різниці між податковими ставками, які діють у різних країнах.

Лізинг вигідний і державі, оскільки заборгованість підприємств іноземним лізингодавцям не зараховується до загальної фінансової заборгованості країн-імпортерів, на чий території знаходяться орендарі.

ФОНДИ СПРИЯННЯ
ЛІЗИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Програми, якими б вони привабливими не були, залишаться на папері, якщо не забезпечити їхнє фінансування. На мою думку, фінансове забезпечення національних, регіональних, галузевих та місцевих програм розвитку лізингу повинно

здійснюватися щорічно за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також за рахунок інших джерел. Обсяг обов'язкових коштів, які щорічно виділяються на підтримку лізингової діяльності, повинен значатися у видатковій частині бюджетів усіх рівнів окремим рядком.

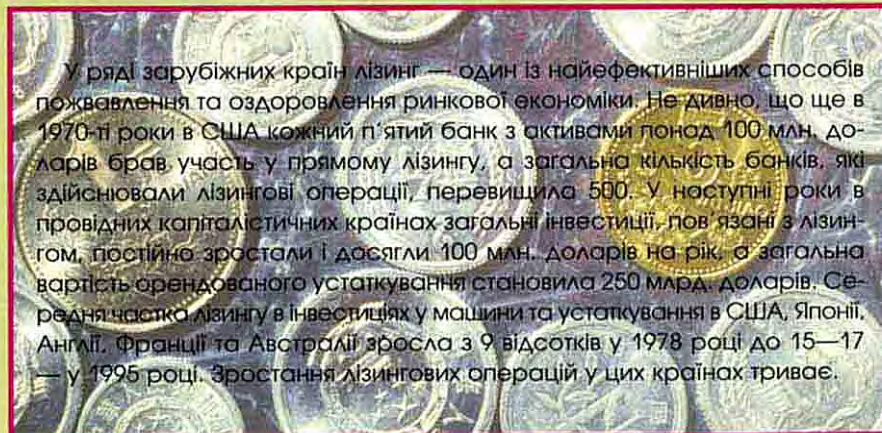
Управляти цими коштами потрібно через Національний фонд сприяння розвитку лізингу. Це повинна бути некомерційна структура зі статусом юридичної особи, що створюється з метою фінансування програм, проєктів і заходів, спрямованих на підтримку і розвиток лізингової діяльності, шляхом акумулювання бюджетних і небюджетних коштів, інвестування коштів підприємницьких структур (у тому числі приватних та іноземних), доходів від власної статутної діяльності, а також добровільних внесків юридичних і фізичних осіб (серед них — іноземних). Поряд із реалізацією цих цілей фонд, в умовах підвищених ризиків, виступає гарантом при кредитуванні та інвестуванні за рахунок інших джерел.

Діяльність фонду необхідно спрямовувати за такими трьома основними напрямками:

- пільгове кредитування суб'єктів лізингової діяльності;
- надання гарантійних зобов'язань суб'єктам лізингової діяльності при оформленні кредитів (інвестицій) для реалізації лізингових договорів;
- створення і фінансове забезпечення об'єктів інфраструктури підтримки лізингової діяльності.

За аналогією з Національним фондом доцільно створювати галузеві (міжгалузеві), регіональні (міжрегіональні) і місцеві фонди сприяння розвитку лізингу. Причому участь органів державної виконавчої влади в статутному капіталі фондів є обов'язковою і повинна становити не менше 10 відсотків.

Завдання і функції фондів сприяння розвитку лізингу визначаються в їхніх статутах, що затверджуються органами виконавчої влади, які уповноважені створювати такі фонди. Контроль за використанням фондними коштів, що виділяються з держбюджету, треба покласти на Казначейство. Це його прерогатива, тим більше, що вже створена струнка вертикальна структура Казначейства.

У ряді зарубіжних країн лізинг — один із найефективніших способів поживлення та оздоровлення ринкової економіки. Не дивно, що ще в 1970-ті роки в США кожний п'ятий банк з активами понад 100 млн. доларів брав участь у прямому лізингу, а загальна кількість банків, які здійснювали лізингові операції, перевищила 500. У наступні роки в провідних капіталістичних країнах загальні інвестиції, пов'язані з лізингом, постійно зростали і досягли 100 млн. доларів на рік, а загальна вартість орендованого устаткування становила 250 млрд. доларів. Середня частка лізингу в інвестиціях у машини та устаткування в США, Японії, Англії, Франції та Австралії зросла з 9 відсотків у 1978 році до 15—17 — у 1995 році. Зростання лізингових операцій у цих країнах триває.

ПІДГОТОВКА ТА ЕКСПЕРТИЗА ЛІЗИНГОВИХ ПРОЕКТІВ

**Борислав
Маринченко,**
начальник відділу Фі-
нансово-лізингового
дому банку "Україна".

Вихід України з економічної кризи потребує пошуку нетрадиційних для економіки нашої держави форм і методів оновлення матеріальної бази і модифікації основних фондів суб'єктів підприємницької діяльності. В наших умовах не обійтися без лізингу як важливої складової господарської діяльності. Різноманітність та висока продуктивність впливу лізингу на економіку проявляється в:

- забезпеченні виробництва передовою технікою і технологіями в умовах їх швидкого морального старіння на тлі науково-технічного прогресу;

- підвищенні культури і піднесенні виробництва, зміцненні прямих договірних зв'язків між господарськими суб'єктами та оздоровленні товарного еквівалента цих відносин;

- поживленні міжнародної господарської взаємодії, якою передбачається розширення цивілізованих контактів на основі обоюдної вигоди.

З економічної точки зору та за своєю юридичною формою лізинг є своєрідним видом довгострокової оренди інвестиційних ресурсів. При цьому лізингоодержувач стає власником узятих інвестиційних ресурсів лише після закінчення строку договору і сплати остаточної вартості орендованого майна. Завдяки таким рисам лізингу лізингоодержувач звільняється від одночасної повної сплати вартості майна і отримує можливість задовольнити свої виробничі потреби.

Така перевага особливо відчутна в галузях із сезонним характером робіт. Тому вельми ефективним є застосування лізингу в агропромисловому комплексі.

Незважаючи на спільність рис, притаманних і лізингу, і кредитуванню, розробка лізингового проекту та його оцінка є складнішою справою і потребує обліку багатьох

специфічних факторів. У лізингових операціях найскладнішим є визначення суми лізингових (орендних) платежів, у якій необхідно враховувати: амортизацію майна; плату за ресурси, залучені лізингодавцем для здійснення угод; премію за ризик, величина якого залежить від різних ризиків, що їх несе лізингодавець; лізингову маржу, що вміщує дохід лізингодавця за надані послуги. Вищезгадані елементи становлять лізинговий коефіцієнт, на основі якого можна розраховувати суму лізингових платежів і давати оцінку ефективності лізингових проектів.

У зв'язку з тим, що інвестиції, які плануються і реалізуються на основі лізингу, набувають форми лізингового проекту, його, як і будь-який інвестиційний проект, потрібно розробляти. Особливо важливо при цьому правильно оцінити його ефективність.

Фінансово-лізинговий дім банку "Україна" розробив на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду вимоги, згідно з якими повинні готуватися лізингові проекти.

На стадії підготовки лізингового проекту особливу увагу необхідно приділити аналізу фінансово-господарської діяльності лізингоодержувача. При цьому, на відміну від кредитних проектів, де основними оцінними показниками є кредитоспроможність клієнта і прибутковість, у лізинговій угоді лізингоодержувача слід оцінювати за діловою активністю, тобто за показниками ефективності використання активів на підприємстві. До таких показників належать: виробничий фінансовий цикл; цикл обороту робочого оборотного капіталу; віддача загальних і поточних активів, нерухомості і чистого оборотного капіталу. Окрім цих показників, також потрібно враховувати ліквідність, платоспроможність і прибутковість.

Показник "Виробничий фінансовий цикл" дає оцінку повного циклу підприємницької діяльності:

- придбання товарно-матеріальних цінностей;

- перетворення їх у кінцевий продукт;

- реалізація кінцевого продукту;

- інкасація дебіторської забор-

гованості.

З урахуванням кредиторської заборгованості (строк її погашення) цей показник є циклом обороту робочого оборотного капіталу. Показники віддачі активів, нерухомості і чистого робочого оборотного капіталу відображають ділову активність та ефективність використання активів, які є на підприємстві.

Оцінку лізингового проекту в цілому можна дати, використовуючи таку нерівність:

$$C_{\text{ліз}} < \sum \frac{ЧП_i}{K_{\text{ліз}}^n}$$

де $C_{\text{ліз}}$ — вартість об'єкта лізингу;

$ЧП_i$ — чистий прибуток i -го періоду;

$K_{\text{ліз}}$ — лізинговий коефіцієнт;

n — строк лізингу;

i — періоди лізингового договору ($i=1, 2, \dots, n$).

Чистий прибуток (ЧП) визначається на основі "Балансу грошових надходжень і витрат", який розробляється у бізнес-плані при підготовці лізингового проекту.

Нерівність показує ефективність лізингового проекту. Якщо значення $K_{\text{ліз}}$ перетворює нерівність у рівність (гранична ефективність лізингового проекту), то в даному випадку необхідно враховувати ступінь ризику реалізації проекту, тобто укладати з лізингоодержувачем додатковий заставний договір.

Слід відзначити, що оцінка ефективності лізингового проекту лише на основі нерівності є недостатньою. Тому під час експертизи проекту також доцільно використовувати показники, які застосовуються при оцінці ефективності інвестицій: чистий наведений дохід; індекс доходності; період окупності; внутрішня норма доходності.

Використання запропонованої системи показників оцінки фінансово-господарської діяльності лізингоодержувача й оцінки ефективності лізингового проекту в цілому дасть змогу значно підвищити ефективність лізингових угод завдяки якісному відбору проектів.

ЛІЗИНГ ВИГІДНИЙ УСІМ УЧАСНИКАМ РИНКУ

Джон Грімметт,
регіональний менеджер
"Lease Holding
B.V." (Швейцарія).

ЛІЗИНГОВА ІНДУСТРІЯ

Нині лізинг — ціла індустрія, суттю якої є спеціалізована фінансова послуга. Вперше вона була надана клієнтам 1952 року незалежною лізинговою компанією

вичерпну і просту відповідь: лізинг задовольняє потреби саме нових малих і середніх підприємств (МСП), яким не завжди доступні традиційні банківські позики. Причому він вигідний усім учасникам ринку.

1. Орендарям:

1. Спрощені схеми забезпечення і лояльніші вимоги щодо історії балансових звітів полегшують доступ МСП до орендного кредиту.

2. Доступність. У країнах, що розвиваються, лізинг практично єдина форма середньо- і довгострокових кредитів для придбання обладнання.

3. Зручність. Лізинговий кредит мож-

су і коштів, що потрібні були б для пошуку відповідного забезпечення.

5. Потреба в готівці незначна. За допомогою лізингу можна профінансувати більшу частину витрат на обладнання, ніж завдяки банківській позиції.

6. Гнучкість. Лізингові угоди можуть бути структуровані на прохання орендаря у зв'язку з особливостями надходження готівки.

7. Податкові пільги. У багатьох країнах орендарі можуть до сплати податків повністю компенсувати свою орендну плату за рахунок доходу. Окрім того, у деяких країнах орендодавці можуть передавати орендарям податкові пільги, пов'язані з амортизацією, шляхом скорочення фінансових витрат. Уряди надають лізинговим компаніям пільги, забезпечуючи таким чином новим малим і середнім підприємствам доступ до кредитів для інвестування.

II. Лізинговим компаніям:

1. Власність на актив забезпечує орендодавцеві надійну безпеку. У країнах із недосконалим законодавством, яким здебільшого обмежуються банківські кредити, лізинг вигідний тим, що, окрім самого активу, який орендується, не потрібне матеріальне забезпечення. Зручний лізинг також спрощеною процедурою повернення власності, оскільки власність на актив уже й так належить орендодавцеві.

Приватне інвестування, що фінансується лізингом (1988—1994 роки)*

У середньому по регіону	1988 (%)	1990 (%)	1992 (%)	1994 (%)
Північна Америка	21.3	20.6	21.5	22.2
Азія	4.4	4.9	5.9	8.2
Європа	11.7	12.1	13.5	13.4
Латинська Америка	3.5	5.4	8.8	13.4
Усі регіони	9.0	9.6	10.9	12.5

*Див.: Щорічник із міжнародного лізингу. — МФК. — 1995.

у США. Протягом 1960-х років лізингова індустрія виникла в Європі і Японії. Країни, що розвиваються, опанували лізинг протягом 1970-х років. До 1994 року лізинговою діяльністю уже охоплено понад 80 держав світу. У 1994 році за допомогою лізингових операцій у світі було укладено угод, пов'язаних із придбанням нових механізмів, машин, обладнання, на суму понад 350 мільярдів доларів США. Це восьма частина усіх приватних інвестицій.

Сьогодні лізинг найінтенсивніше розвивається у країнах третього світу: за період із 1988 по 1994 роки обсяг орендних угод тут збільшився із 15 мільярдів доларів до 44 мільярдів доларів США. Найістотніше зростання спостерігалось у Південній Кореї. Південнокорейський лізинговий ринок, заснований у 1975 році і підтриманий Міжнародною фінансовою агенцією (МФА), посів у 1994 році п'яте місце серед десяти найбільших лізингових ринків світу. Стрімко розвивається лізинг у так званих країнах із середнім і низьким доходом (визначення Світового банку): у 1988 році на лізинг тут припадало 4 відсотки фінансування капітального обладнання, а у 1994 році — 11.

ЧОМУ ЛІЗИНГ

РОЗВИВАЄТЬСЯ ТАК СТІМКО?

Світовий досвід дав на це запитання

на одержати швидше і простіше, ніж звичайну позику, оскільки, як правило, не потрібне додаткове забезпечення.

4. Нижча вартість угод. Незважаючи на відносно високі спреди лізингових операцій, угоди є дешевшими завдяки спрощеному оформленню, економічній ча-

Курт Ф. Візінгер,
керівник і власник консалтингової фірми
"Курт Візінгер консалтинг" (Австрія).

Із виступу на конференції "Міжнародне фінансування та інвестування економіки України", Київ, 1996 рік.

Не враховуючи деякі незначні відмінності, лізингові операції в Австрії проводяться за чіткою схемою. Від початку до кінця учасники угоди роблять такі, умовно кажучи, десять кроків.

1. Клієнт висловлює своє побажання придбати за допомогою лізингу обладнання, техніку тощо.

2. Лізингодавець пропонує лізингоодержувачеві ціну угоди, рекомендує постачальника, залишаючи право вільного вибору за лізингоодержувачем.

3. Лізингоодержувач і постачальник визначають ціну і специфікацію товару. Лізингодавець у цьому участі не бере.

4. Лізингоодержувач подає лізингодавцю належним чином оформлену заяву на лізинг.

5. Лізингодавець перевіряє платоспроможність клієнта (мається на увазі його спроможність здійснювати платежі про-

тягом дії угоди). Якщо вона не викликає сумніву, дає згоду на здійснення операції.

6. Лізингоодержувач уточнює з постачальником вартість та інші подробиці щодо обладнання чи товару, посилаючись на принципову домовленість про лізинг.

7. Лізингоодержувач робить так зване активне замовлення товару, обладнання тощо.

8. Товар поставляється лізингоодержувачеві. Лізингодавець оплачує його.

9. Угода почала діяти. На черзі — питання страхування, погашення лізингу шляхом обумовлених місячних внесків.

10. Завершення угоди. Викуп (або повернення) лізингоодержувачем у лізингодавцю орендованого майна.

2. Цільове використання фондів. Оскільки орендодавець купує обладнання безпосередньо у постачальника, орендар не має можливості використати кошти з іншою метою.

3. Відносно проста документація робить угоду недорогою, що дає змогу лізинговій компанії більше коштів спрямувати власне на лізинг.

4. Гнучке регулювання. Оскільки лізингові компанії не є депозитними установами, вони не підлягають такому жорсткому регулюванню, як банки.

III. Урядам:

Багато урядів сприяють розвитку лізингу як засобу інвестування. Та лізингу притаманні й інші переваги, які можуть приносити лише користь країні: він розвиває конкуренцію у сфері надання фінансових послуг; спонукає компанії і фінансистів опановувати такі новації, як кредитний аналіз тощо.

УРОКИ ДОСВІДУ МФА

Враховуючи зростаюче зацікавлення у світі лізинговою діяльністю, Міжнародна фінансова агенція збільшила свою допомогу урядам, які сприяють розвитку лізингу у своїх країнах. За період із 1977 по липень 1995 року Рада директорів МФА додатково (до 50 розпочатих раніше проєктів технічної допомоги урядам) затвердила ще 120 проєктів для 63

лізингових компаній із 36 країн світу. У кожен із проєктів вона робила не менше 500000 доларів США капіталовкладень. Дві третини лізингового фінансування МФА припадає на останні п'ять років.

Лізингові компанії, які інвестувала МФА, виявилися в основному прибутковими й ефективними. Прибуток від акцій у середньому перевищував 20 відсотків. У поєднанні із відносно низькими ставками орендної плати (порівняно з банківським кредитом) це забезпечує лізингу меншу вразливість в разі невиконання зобов'язань. Принаймні, починаючи з 1977 року, коли МФА вперше надала лізинговим компаніям свої позики, у неї не було жодної проблеми з їх поверненням.

Враховуючи сказане, можна з довірою сприймати наведені нижче висновки, що випливають із багаторічного досвіду МФА. Сподіваюся, вони будуть корисними українським фінансистам, які мають наміри опанувати і широко застосовувати лізинг у своїй практиці.

1. Технічні партнери повинні володіти значною кількістю акцій (20—40 відсотків). Іноземні технічні партнери лізингових компаній, які спонсорувала МФА, володіючи незначною частиною акцій, не завжди діяли ефективно. Серед причин цього — незнання місцево-

го ринку, культурних традицій і звичаїв тощо. Технічні партнери, які зроблять вагомому інвестицію, змушені будуть швидше подолати подібні перешкоди і діяти-муть ефективніше.

2. Майстерність управління портфелями. Багато проблем, які виникають у лізингових компаній, пов'язані із невмілим управлінням портфелями. Найбільшої шкоди завдає надмірна концентрація портфелів (як клієнтів, так і секторів).

3. Національні кошти особливо важливі. Неспроможність мобілізувати національні кредити є однією із найсерйозніших перешкод. Місцеві партнери компанії можуть відіграти ключову роль у становленні нової лізингової компанії.

4. Керування. Особливого значення слід надавати кваліфікованому кредитному аналізу руху готівки, спостереженню за діяльністю клієнтів, відповідному страхуванню обладнання.

5. Нормативна база. Лізинговим компаніям потрібен сприятливий нормативний, правовий і фінансовий клімат. Важливо, щоб юридичні процедури (особливо щодо повернення активів у випадку порушення умов лізингової угоди) були зрозумілими, простими та ефективними.

ВІТАЄМО!

Престижна нагорода прес-служби НБУ

У грудні минулого року на урочистій церемонії в готелі "Омні-Остін Хотел" (м. Остін, штат Техас, США) було вручено нагороди переможцям у міжнародному конкурсі урядових прес-служб, який проводила Національна асоціація урядових засобів комунікації США (NAGC). Нам приємно повідомити своїх читачів, що нагороди за перше місце в конкурсі "Золотий екран" у категорії "Зв'язки з громадськістю" удостоєна прес-служба Національного банку України за телепрограму "Серйозні відповіді — на серйозні запитання".

Як розповідає керівник прес-служби НБУ Дмитро Рікберг, запрошення взяти участь у конкурсі надійшло в Україну із

запізненням, тому не було часу готувати для нього спеціальну програму. Вирішили направити до США підготовлену раніше телепрограму "Серйозні відповіді — на серйозні запитання", присвячену обміну 100-доларових купюр на банкноти нового дизайну. Знайома американському телеглядачеві, її тематика була близька й українцям, який, маючи на той час нестабільну національну валюту, мусив часто-густо використовувати як засіб платежу і накопичення долар США. Без серйозної роз'яснювальної роботи серед населення, котре до цього завжди потерпало під час обмінів грошей, міг виникнути небажаний ажіотаж, який би дезорганізував валютний ринок.

Проведена під девізом "Долар завжди залишається доларом", роз'яснювальна робота дала добрі результати. Навіть і тепер в Україні є чимало 100-доларових купюр старого зразка і нікого це не лякає. До речі, досвід пропагандистської роботи з доларом було використано під час проведення грошової реформи в Україні — і теж успішно.

До речі, прес-служба Мінчорнобиля, яка також взяла участь у конкурсі, посіла в одній із номінацій третє місце. Як було офіційно оголошено, такий же конкурс буде проводитися і в 1997 році.

СТРАХУВАННЯ ДЕПОЗИТІВ

Проблемні питання страхування вкладів населення в Україні

Перед Україною постала проблема формування громадської довіри до комерційних банків через створення системи захисту вкладів. Такі системи діють у більшості розвинутих країн Заходу. Економічна нестабільність, дефіцит бюджету, інфляція, банківська криза, на жаль, створюють несприятливі умови для цивілізованого захисту депозитів в Україні.

Прагнучи все-таки заснувати систему страхування (якщо не всіх депозитів, то хоча б вкладів фізичних осіб), НБУ двічі — у 1995 і на початку 1996 року — приймав рішення про створення Міжбанківського фонду страхування вкладів населення. Однак ці рішення були відмінені, оскільки створення такого фонду потребувало змін у законодавстві України, яких до цього часу не внесено.

З метою зниження ризиків вкладників — фізичних осіб Національний банк України в 1996 році запровадив ліцензування цієї банківської операції та встановив тимчасовий порядок страхування депозитів фізичних осіб. Але, на жаль, у випадку банкрутства банку кошти, зарезервовані згідно з тимчасовим порядком страхування депозитів, населення може і не отримати. Справа в тому, що чинним Законом "Про банкрутство" передбачено задоволення претензій кредиторів — фізичних осіб, якщо так можна висловитися, у четверту чергу. Перший у цьому списку — державний бюджет. Коли черга доходить до фізичних осіб, повертати вже нічого. Тобто потрібні певні зміни у законодавстві, щоб із коштів, які резервуються банками через систему ОВДП для страхування вкладів, ліквідаційна комісія могла забезпечити виплати фізичним особам.

У принципі, запроваджене НБУ резервування коштів з метою страхуван-

ня вкладів населення більшою мірою спрямоване у майбутнє. Банки, що переживуть кризову ситуацію в Україні, матимуть певні страхові резерви, які в подальшому можна буде використати для створення Міжбанківського фонду страхування вкладів населення.

Національним банком України розроблено проект закону про Міжбанківський фонд страхування вкладів фізичних осіб, який, на думку експертів Асоціації українських банків, потребує доопрацювання. Зупинюся на деяких питаннях, які є важливими для створення системи захисту вкладів в Україні і повинні знайти своє відображення в законі.

Серед найважливіших — участь держави у створенні системи страхування вкладів фізичних осіб. Проектом закону передбачено створення фонду стра-

Держава зацікавлена у створенні Міжбанківського фонду страхування вкладів населення, але не виявляє бажання вкладати у нього свої кошти. Це спричиняє численні проблеми

хування тільки за рахунок коштів банків. Тобто держава хоче створити систему страхування вкладів населення, не вкладаючи у неї своїх коштів. Такі бажання притаманні всім урядам — якнайменше вкладати і якнайбільше одержувати. На жаль, такий підхід бачимо і в Україні. Однак у більшості країн, де вже діють системи захисту вкладів, держава все-таки бере участь у створенні чи підтримці функціонування таких систем.

Антоніна Паламарчук,
віце-президент
Асоціації українських банків.

1972 року закінчила Київський інститут народного господарства за фахом "фінанси і кредит". Працювала керуючою Ленінградським відділенням Будбанку в м. Києві. Із 1985 року — заступник голови Ленінградського райвиконкому м. Києва. Потім керувала економічною службою одного з виробничих об'єднань. У 1992 році створила банк "Мрія", який і очолила. Із 1995 року займає посаду віце-президента АУБ.

Потрібно вирішити питання про початкову капіталізацію фонду з чітким визначенням джерел, за рахунок яких його буде створено (окрім внесків банків). Доцільно передбачити можливість залучення на кредитних умовах коштів НБУ або Мінфіну у разі нестачі коштів Міжбанківського фонду страхування вкладів населення для виплати компенсацій за вкладами. Це особливо важливо для країн із нестабільною банківською системою. Якщо законодавством не буде передбачено такої можливості, то у випадку нестачі коштів для страхових виплат фонд змушений буде звернутися до банків-учасників для додаткового фінансування. Але в період нестабільності усі банки відчують фінансові труднощі і не зможуть забезпечити це фінансування. Невиконання продекларованих зобов'язань щодо захисту вкладів підрве довіру до банків і держави.

Участь держави у створенні Міжбанківського фонду страхування вкладів населення можлива і через звільнення від оподаткування коштів, що їх банки відраховуватимуть до фонду. В Законі "Про оподаткування прибутку підприємств" передбачено віднесення відрахувань щодо страхування вкладів населення на витрати. Однак щоб банки могли це зробити, потрібно

внести зміни до Закону "Про страхування" і визнати цей вид страхування обов'язковим. На жаль, на сьогодні цього не зроблено. Мабуть, потрібна допомога міжнародних фінансових організацій, аби знайти кошти, які компенсують втрати бюджету при звільненні від оподаткування внесків банків до фонду.

Викликає занепокоєння питання фінансової стабільності фонду в початковий період його існування. Створення Міжбанківського фонду страхування вкладів населення у період, коли банківська система нестабільна, ризикове для нього самого: він може не встигнути накопичити достатні кошти для задекларованого покриття вкладів.

Можливо, на певний час (поки буде нестабільна ситуація і формуватиметься цей фонд) варто законодавчо встановити, що компенсація вкладів приватних осіб здійснюватиметься лише у межах тих коштів, які їхній банк перерахував у Міжбанківський фонд страхування депозитів. Але у такому разі декілька років вклади приватних осіб у різних банках будуть по-різному забезпечені. Політично це неприйнятне рішення, воно може призвести до нарікань населення та вимог вкладників виплачувати компенсацію однаково. Проте в період накопичення фондом коштів і в період кризового стану банківської системи все одно не уникнути особливого режиму виплат. Інакше створення фонду потрібно переносити на невизначений час, принаймні поки не стабілізується економічна ситуація в країні, зокрема — у банківській системі.

До чого може призвести відсутність особливого режиму виплат компенсацій під час кризи? Згадаймо деякі збанкрутілі банки, наприклад, "Відродження", "Економбанк", де були значні вклади населення. У разі створення фонду та централізованого накопичення коштів у держави може з'явитися бажання компенсувати втрати, завдані вкладникам раніше, за рахунок новоствореного фонду. Підстави для такого побоювання є: на початку минулого року в Кабінеті Міністрів України уже обговорювалося питання про створення фонду для компенсації втрат населення, яких було завдано два-три роки тому численними трастовими компаніями.

Політики люблять бути "захисниками" народу, тож, побачивши, що фонд накопичив кошти, захочуть ними скористатися в популістських цілях.

Які ще проблеми нас непокоять?

Передбачені законопроектом функції і повноваження фонду, на наш погляд,

Фонд страхування вкладів населення повинен отримувати вичерпну інформацію про фінансовий стан банків

дуже обмежені. В основному вони полягають у тому, щоб зібрати кошти та віддати їх ліквідаційній комісії в разі банкрутства банку для прямих виплат вкладникам. Вважаємо, що було б доцільним у законопроекті передбачити для фонду право на одержання від НБУ певного обсягу інформації. Необхідно чіткіше і повніше регламентувати взаємовідносини фонду і НБУ, бо в запропонованому Національним банком проекті передбачається, що фонд лише стежитиме за перерахуванням банками коштів на свій рахунок. За таких правових передумов фонд, не знаючи справжнього стану банків, постійно опинятиметься в ситуації, коли буде уже запізно вживати заходів для захисту вкладів населення. Зазнаватиме втрат і він сам.

Отже, фонд як юридична особа, що займається особливим видом діяльності — страхуванням вкладів, повинен отримувати вичерпну інформацію щодо фінансового стану банків, а також мати повноваження приймати рішення про виплату компенсацій закладами населення.

Якщо законом будуть передбачені лише прямі виплати закладами населення у вигляді компенсації, то це позбавить фонд гнучкості у роботі. Він пе-

Закон про створення Міжбанківського фонду страхування вкладів населення не зможе повноцінно діяти без внесення певних змін до Закону "Про банкрутство"

ретвориться на "велику кишеню" для збору грошей. Тим часом окрім прямих виплат існують інші можливості зменшити збитки застрахованим вкладникам. Ось одна з них. При банкрутстві одного банку суму компенсації закладами можна перевести в інший, де вкладникам будуть відкриті рахунки. Банк, який одержав додаткову клієнтуру, міг би погодитися на меншу суму, ніж та, що потрібна для компенсації. Певні його витрати із часом можуть окупилися.

Варто було б також передбачити участь фонду в оздоровчих заходах, яких вживає НБУ на ранніх стадіях "захворювання" банку. Мабуть, це обійшлося б дешевше, ніж пряма компенсація вкладникам.

Багатоваріантність захисту вкладів слід прямо передбачити в законі. Альтернативні підходи можуть допомогти фондові зекономити значні кошти.

Дискусійних питань, пов'язаних зі створенням Міжбанківського фонду страхування вкладів населення, багато. Та є принципові позиції, які самозрозумілі і не викликають ні в кого заперечень. Наприклад, те, що опрацювання законопроекту про Міжбанківський фонд страхування вкладів населення необхідно проводити у поєднанні з роботою над іншими законами, зокрема — "Про банкрутство". Чинний Закон "Про банкрутство" недосконалий. У випадку банкрутства фінансового закладу, зокрема банку, вкладники, як правило, залишаються ошуканими. В законі навіть не закладено механізму розшуку коштів боржників, не деталізовано процедуру визнання банку банкрутом.

Необхідні чіткі правові критерії, за якими банк може вважатися неплатоспроможним, потрібні порядок виплат кредиторам, порядок ліквідації банку.

У Законі "Про банкрутство" треба передбачити пріоритетне право фонду отримувати в процесі ліквідації банку частку виручених коштів, яка дорівнювала б розміру компенсації закладами населення. Бо навіть якщо закон про створення Міжбанківського фонду страхування вкладів населення буде прийнятий, чинний Закон "Про банкрутство" не дасть йому змоги працювати на повну силу. Таким чином можна лише похитнути довіру населення до цієї важливої справи. Маємо нагоду повчитися на досвіді Росії. Її Держдума майже рік тому в першому читанні прийняла проект Закону "Про страхування депозитів". Але остаточне схвалення законопроекту призупинено до прийняття нового Закону "Про банкрутство". Там уже на практиці переконалися, що численні проблеми в діяльності фонду неможливо розв'язати без детальної регламентації певних положень у інших законах.

Асоціація українських банків, цілком підтримуючи намагання Національного банку України створити в Україні ефективну систему захисту вкладів, звертає увагу на проблемні питання, які, очевидно, буде неможливо обійти в процесі заснування Міжбанківського фонду страхування вкладів населення.

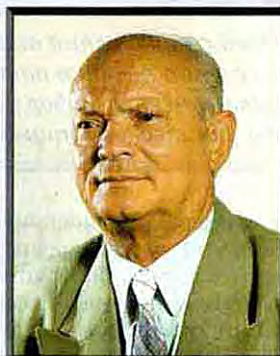

Микола Сніжко,

начальник Чернігівського обласного управління
НБУ. Заслужений економіст України.

У фінансово-кредитній сфері працює 41 рік. Почав трудову діяльність у 1955 році кредитним інспектором Старобешівського відділення Держбанку СРСР. Пізніше очолював Кіровське відділення цього ж банку, а із 1972 року працював заступником керуючого Донецької обласної контори Держбанку.

Із 1981 року очолює Чернігівську обласну контору, яку пізніше реорганізовано у Чернігівське обласне управління Держбанку. Із 1991 року — начальник Чернігівського обласного управління Національного банку України.

СИСТЕМА "БАНК — КЛІЄНТ"

Автоматизація взаємовідносин банку і казначейства

Система електронних платежів (СЕП), без якої нині неможливо уявити банківську систему держави в цілому, була апробована ще у жовтні 1993 року на Чернігівщині. Нині СЕП та електронна пошта успішно діють в межах усієї країни, забезпечуючи ключові потреби фінансово-банківських установ. Завдяки їй вдалося:

- уникнути паперових технологій;
- прискорити розрахунки у національній валюті між банками України;
- ефективніше використовувати тимчасово вільні ресурси банків;
- посилити контрольні функції Національного банку за станом кореспондентських рахунків комерційних банків;
- поліпшити інформаційне обслуговування учасників розрахунків;
- одержати можливість обміну терміновою текстовою інформацією;
- підняти рівень надійності розрахунків;
- удосконалити контроль на всіх рівнях розрахунків;
- зміцнити захист від несанкціонованого доступу на всіх етапах обробки інформації;
- надати НБУ надійні механізми впливу на порушників чинного законодавства та норм банківської діяльності (блокування коррахунків тощо).

Ми назвали далеко не всі можливості системи електронних платежів і зробили це не для того, аби ще раз нагадати про її унікальність і гнучкість, а щоб підкреслити помітний контраст між комп'ютеризованими міжбанківськими розрахунками і застарілими технологіями, які поки що застосовуються на

Схема 1. Контроль за проходженням бюджетних коштів через СЕП

рівні між банками та їхніми клієнтами. У своєму інтерв'ю "Віснику НБУ" (№1, 1997 р.) заступник Голови Національного банку України О.І.Киреєв порушив дуже важливу проблему: справді, банківська система нашої країни працюватиме значно ефективніше, якщо буде комп'ютеризована по всій вертикалі — від Центральної розрахункової палати в столиці до службових кабінетів сільських клієнтів банків.

Продовжуючи свої кращі традиції, Чернігівське обласне управління НБУ одним із перших в Україні взялося за практичне впровадження автоматизації взаємовідносин між банками та їхніми клієнтами за системою "Банк-клієнт". Особливість нашого досвіду полягає в тому, що першим клієнтом у впровадженій нами системі стало обласне фінансове управління (після утворення казначейства — обласне та міське казначейство). Ефект від нововведення перевершує всі сподівання: прискорене одержання інформації про використання бюджетних коштів, оперативність повідомлення про їх надходження, можливість точнішого прогнозування цих надходжень значно інтенсифікує ділове життя регіону.

Нині система "Банк-клієнт" є програмно-апаратним комплексом, що виконує функції інтерфейсу між казначейством та обласним управлінням НБУ. В режимі реального часу казначейство має можливість:

- приймати та передавати платіжні документи;
- володіти інформацією про проходження в СЕП відісланих платежів;
- одержувати повну інформацію про

стан власних рахунків у динаміці їх змін;

- оперативно і без проблем відправляти платежі;

- безпосередньо отримувати платежі у всій повноті.

Чимало переваг отримав і банк:

- зменшено частку механічної ручної праці, пов'язаної з набором платіжних документів клієнта. В результаті зменшується кількість помилок, що їх можуть допускати працівники операційного відділу;

- зменшуються витрати на обслуговування клієнтів, підвищується банківський сервіс, якісно оптимізується праця.

Як бачимо, виграють і клієнти, і банк, підвищується швидкість обігу безготівкових грошей, зростають можливості ефективного маневрування коштами.

Одна із найскладніших проблем — контроль за надходженням і використанням бюджетних коштів. Як відомо, вони перераховуються до бюджету поетапно:

- клієнт перераховує потрібні кошти зі свого розрахункового рахунку на певні бюджетні рахунки у своєму банку;

- комерційний банк перераховує бюджетні кошти зі своїх рахунків на рахунки казначейства.

При переході із однієї стадії до іншої можливі певні порушення як комерційним банком, так і платником податків. Найтипівіші з них — порушення термінів сплати і навмисні чи ненавмисні порушення правильності сум сплати.

У СЕП уже нині час проходження коштів зведений до мінімуму. Але залишаються можливості затримувати клієнтські платежі самим комерційним

банком. Для виявлення цих порушень працівниками відділу автоматизації банківської справи нашого управління (начальник відділу — В.В.Кужель) запропоновано нову технологію, суть якої відображено у схемі 1.

Ще складніше завдання — автоматизацію контролю за своєчасністю, повнотою та правильністю сум-надходжень до бюджету пропонується вирішити, налагодивши роботу за схемою 2.

Для застосування цієї технології потрібна така інформація:

- дата і сума угоди (інформація надходить окремо від продавця та окремо від покупця);

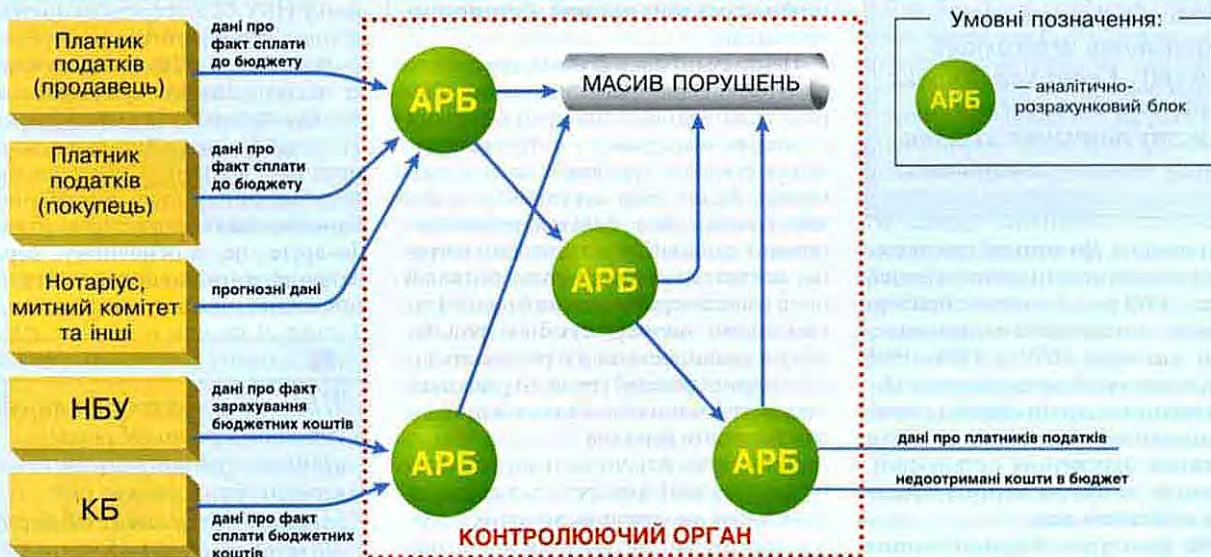
- дата і сума платіжного доручення, на основі якого комерційний банк перераховує кошти з рахунків клієнта;

- інформація від нотаріальної контори, митного комітету щодо проходження вантажів через кордон (ці дані можуть бути використані як прогноз надходжень коштів до бюджету).

Важливо дотримуватися принципу одержання тієї ж інформації із різних джерел (і від покупця, і від продавця, і від митного комітету тощо).

Для розширення можливостей автоматизованого контролю за сплатою податків необхідно класифікувати типи угод та категорії платників податків. Завдяки цьому прогнозні дані можуть бути точнішими, що значно підвищить ефективність контролю перерахувань до бюджету. У результаті реалізації такої схеми контроль за надходженнями коштів до бюджету стає прозорим і досить ефективним щодо виявлення порушень.

Схема 2. Контроль за своєчасністю, повнотою та правильністю сум-надходжень до бюджету

ДУМКА ВЧЕНОГО

Банки на ринку державних цінних паперів

Як відомо, головним фінансовим планом держави є державний бюджет. Країни з розвинутою ринковою економікою не прагнуть до складання бездефіцитного бюджету, тому що найбільш ефективним вважається такий бюджет, у якому акумулюються як фінансові, так і кредитні ресурси країни. Але це не означає, що можна допускати будь-який бюджетний дефіцит. Існують певні його межі, що гарантують помірну інфляцію, зростання заробітної плати, а отже, і стабільність платоспроможності населення. В різних країнах величина бюджетного дефіциту відносно валового внутрішнього продукту (ВВП) може бути різною. Це залежить від спроможності держави залучити для його покриття джерела неемісійного характеру. Такими джерелами є внутрішні і зовнішні державні позики.

До 1996 року в Україні дефіцит державного бюджету перевищував допустимі межі (5—8 відсотків від обсягу ВВП) і покривався переважно за рахунок прямих кредитів Національного банку, тоб-

то дефіциту державного бюджету, здійснивши перші емісії облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). У бюджеті на 1996 рік було передбачено подальший розвиток внутрішніх державних позик, а також залучення зовнішніх кредитів для покриття дефіциту державного бюджету. Тобто в Україні нарешті запроваджено ринкові засоби формування і регулювання державного бюджету. Але запровадити — це лише півсправи, необхідно створити ефективний механізм залучення до бюджету позикових капіталів, особливо — внутрішніх. Таким механізмом у ринкових умовах є фондовий ринок.

Фондовий ринок поділяється на первинний і вторинний. На першому здійснюється первинне розміщення цінних паперів, у тому числі й облігацій внутрішньої державної позики, а на другому — їх перерозподіл між суб'єктами вторинного фондового ринку. Первинне розміщення облігацій внутрішніх державних позик здійснюється НБУ як агентом уряду шляхом проведення закритих аукціонів. Механізмом вторинного ринку є фондові біржі і небіржові ринки цінних паперів. Суб'єктами вторинного ринку є юридичні і фізичні особи, серед яких важливе місце посідають банки.

Центральні банки країн із розвинутою ринковою економікою проводять операції з державними цінними паперами на вторинному ринку з метою регулювання сукупної грошової маси в економіці. Якщо обсяг сукупної грошової маси (готівки і безготівкових грошей) перевищує економічно обґрунтовані потреби, центральний банк продає державні цінні папери через вторинний ринок і таким чином зменшує сукупну грошову масу в країні, оскільки в результаті такої операції реальні гроші вилучаються з обороту і замінюються борговими зобов'язаннями держави.

Якщо ж необхідно збільшити сукупну грошову масу в обороті, центральний банк купує на вторинному ринку державні цінні папери, роблячи при цьому забезпечену грошову емісію і, отже,

Анатолій Мороз,

завідуючий кафедрою банківської справи Київського державного економічного університету, доктор економічних наук, професор. Радник Голови Національного банку України.

Закінчив Одеський кредитно-економічний інститут за фахом "фінанси і кредит". Працював у системі Держбанку колишнього СРСР. Із 1972 року — на викладацькій роботі у Київському інституті народного господарства (нині — Київський державний економічний університет). Автор більше 100 наукових праць, із них — 15 книжок. Зокрема під його керівництвом у 1993 році підготовлено і випущено у світ першу в незалежній Україні "Банківську енциклопедію".

збільшуючи обсяг грошей в обігу.

Національний банк України проводить операції з державними цінними паперами за іншою схемою. Від імені уряду він здійснює первинне розміщення державних облігацій шляхом проведення закритих аукціонів, тобто виконує суто агентські функції. На вторинному ринку НБУ безпосередньо поки що не працює. Впливати на обсяг сукупної грошової маси Національний банк може тільки шляхом кредитування комерційних банків під заставу державних облігацій. Це, звичайно, зумовлено певними обставинами. По-перше, на вторинному ринку поки що обертається відносно мало державних облігацій. По-друге, це, в основному, короткострокові цінні папери, тобто високотоківні, що дає можливість НБУ

В Україні запроваджено ринкові засоби формування і регулювання державного бюджету. Серед найдієвіших — ефективне залучення до бюджету позикових коштів, у першу чергу — внутрішніх

то емісії грошей. До чого це призводило — всім відомо: шалені темпи інфляції, особливо у 1993 році, і повільне приборкання цього негативного явища монетарними засобами НБУ в 1994—1996 роках. Але для суспільства жорстка монетарна політика дорого коштує: затримуються виплати заробітної плати працівникам бюджетних організацій, що провокує соціальну напругу, посилюється платіжна криза.

У 1995 році уряд України змінив політику щодо вибору джерел покриття

НБУ може впливати на обсяг сукупної грошової маси шляхом кредитування комерційних банків під заставу державних облігацій. Чим це зумовлено?

оперативно реагувати на зміни потреби в грошах короткострокового характеру.

У проєкті бюджету на 1997 рік передбачається подальше збільшення емісії ОВДП, тому виникне необхідність активної участі НБУ в операціях із державними цінними паперами і на вторинному ринку, що підвищить його вплив на формування оптимального співвідношення між обсягом грошей і попитом на них.

Комерційні банки України здійснюють інвестиційні операції з державними цінними паперами як на первинному, так і на вторинному ринках. На первинному вони беруть участь у закритих аукціонах, купуючи державні боргові зобов'язання, а на вторинному — перепродують чи перекуповують їх. Інвестиційним операціям комерційних банків притаманні кредитний, ринковий і процентний ризики.

Кредитний ризик пов'язаний із вірогідністю того, що фінансові можливості емітента понизяться так, що він буде неспроможним виконати свої боргові зобов'язання. Цей ризик не характерний для облігацій Мінфіну України, бо вони погашаються за рахунок нових емісій.

Ринковий ризик впливає з того, що за непередбачуваних обставин на ринку цінних паперів або в економіці привабливість цінних паперів як об'єкта грошових вкладень може бути частково втрачена, внаслідок чого їх продаж стане можливим лише за умови великої знижки. Стабільність і висока доходність державних облігацій у 1996 році захищали інвесторів і від цього ризику.

Уряд зробив державні облігації привабливими для інвесторів певною мірою завдяки одночасній невиплаті зарплати працівникам бюджетної сфери. Чи не зависока ціна такої привабливості?

Процентний ризик пов'язаний із фіксацією відсотка за облігаціями в договірному порядку в момент їх емісії і відносними коливаннями ринкових ставок. Чим віддаленіші строки погашення облігацій, тим вищий ризик, викликаний динамікою процентної ставки й особливо її зростанням. Як відомо, державні облігації випускалися у 1996 році на короткий термін — 1, 3, 6, 9, 12 місяців, а облікова ставка НБУ зменшувалася, тому ці цінні папери були захи-

щені і від процентного ризику.

Отже, уряд створив максимально сприятливі умови для того, щоб державні облігації стали для інвесторів найпривабливішим об'єктом вкладання грошових коштів. Але це було зроблено не за рахунок отримання значного ефекту від мобілізації і використання грошей (оскільки вони спрямовувалися в основному в соціальну сферу економіки), а й, певною мірою, через одночасну невиплату зарплати працівникам сфери бюджетного фінансування. На нашу думку, це занадто висока ціна за привабливість державних цінних паперів. Вийшло так, що уряд платив за своїми зобов'язаннями власникам державних облігацій і в той же час примусово і безкоштовно брав кредит у людей, які працюють у бюджетній сфері.

Інвестиційні операції комерційних банків мають багатоцільовий характер.

По-перше, вкладення в державні цінні папери забезпечує комерційному банку збереження коштів, по-друге, — диверсифікацію активів, по-третє, — доходність і ліквідність.

Вкладення коштів у державні цінні папери забезпечує їм невразливість у випадку потрясінь на фондовому ринку, а також — стійкий дохід. Ліквідність державних цінних паперів означає швидке і незбиткове для власників їхнє перетворення на гроші. Вона також означає, що за певної ціни завжди знайдуться покупці, які придбають такі папери. Слід відзначити, що жоден цінний папір (акція, облігація, сертифікат чи вексель) не може одночасно забезпечити досягнення всіх інвестиційних цілей (безпеки, доходності й ліквідності). Винятком є цінні папери Мінфіну України, що випускалися протягом 1996 року. Вони є безпечними, високоліквідними і високодоходними. Тому протягом усього року й користувалися великим попитом із боку комерційних банків.

На наш погляд, держава проводила емісію облігацій на дуже пільгових для інвесторів умовах. Безризикові високоліквідні облігації приносили їх власникам доходи на рівні позитивної облікової ставки НБУ, а іноді й вищі. Це свідчить про те, що емісіям державних облігацій не передував ретельний аналіз позичкового ринку в Україні.

У 1996 рік багато комерційних банків (а саме на них були розраховані емісії облігацій) увійшли із неповерненими позичками, що змусило їх різко скоротити кредитну діяльність і спрямувати вільні кошти в інше русло. Аж тут з'явився "добрий дядечко" в особі Мінфіну України і запропонував такі доходи від безпечних облігацій, яких не приносять навіть високоризикові позичкові операції.

Доход від облігацій потрібно встановлювати з урахуванням інфляції і терміну державної позики

Нам здається, що в майбутньому умови емісії, розміщення та обігу державних цінних паперів повинні відповідати вимогам ринкової економіки. Доход від облігацій необхідно встановлювати з урахуванням поточної інфляції і терміну державної позики. Відомо, що в 1996 році в окремі місяці інфляція становила від 5 до 1 відсотка, а доход від облігацій виплачувався з розрахунку від 70 до 40 відсотків річних.

Первинне розміщення облігацій державної внутрішньої позики треба проводити демократичніше, аж до застосування прямої підписки чи продажу облігацій через фондові магазини. Для організації ефективного обігу державних цінних паперів необхідно створювати регіональні фондові біржі. Як уже зазначалося, в 1996 році на покриття дефіциту державного бюджету України спрямовувалися внутрішні і зовнішні державні позики. І ті, й інші були досить дорогими для держави, але якщо ціна позик, які залучаються шляхом емісії державних облігацій, визначається в Україні, то зовнішні позики оцінюються за кордоном. Тому необхідно прагнути до того, щоб основним джерелом покриття дефіциту державного бюджету були надходження від емісії і розміщення облігацій державних позик, а інвесторами — юридичні і фізичні особи як резидентів, так і нерезидентів України.

Для реалізації цієї ідеї створилися певні передумови. Як відомо, велика сума грошей функціонує поза банками, тобто перебуває в готівковій формі. Це солідний потенціал для вкладень у державні цінні папери. Він значно збільшиться, якщо взяти до уваги наші гроші, які знаходяться за кордоном, а також капітал потенційних закордонних інвесторів. Безперечно, залученню цих коштів в економічний оборот України сприяло б впровадження фізичної форми державних облігацій, а не лише електронних записів на рахунках.

Існують й інші резерви для вдосконалення як первинного, так і вторинного ринків державних цінних паперів.

По-перше, необхідно забезпечити інформаційну відкритість первинного ринку і насамперед таких його показників, як обсяг і ставка попиту, кількість учасників як резидентів, так і нерези-

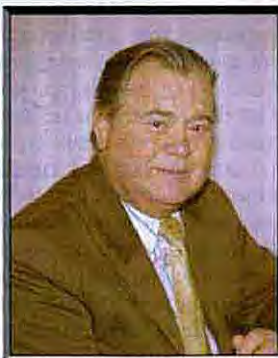
Резерви розвитку первинного і вторинного ринків ДЦП — в забезпеченні інформаційної відкритості, залученні до процесу первинного розміщення ОВДП Ощадбанку, зміні структури облігаційних позик на користь довгострокових облігацій тощо

дентів тощо.

По-друге, до процесу первинного розміщення ОВДП доцільно залучити систему Ощадбанку України, що значно зменшить навантаження на НБУ, який нині виконує багатofункціональну роль у роботі з ОВДП. Це сприятиме ширшому залученню населення, а також небанківських структур до операцій із ОВДП.

По-третє, варто поступово змінювати структуру облігаційних позик на користь довгострокових облігацій. За тенденції до зниження рівня процентних ставок, що набуває стійкого характеру, привабливішими будуть довгострокові державні зобов'язання, а не короткострокові. Держава матиме можливість компенсувати втрати, пов'язані із забезпеченням високої доходності облігацій, за рахунок подовження структури облігаційних позик.

Національний ринок державних зобов'язань в Україні перейшов у якісно нову стадію. Зменшено номінал облігацій, що значно розширює можливість користувачів цього фондового інструменту. Робляться певні кроки, пов'язані з допуском на ринок державних цінних паперів іноземного капіталу тощо. Але говорити про те, що в Україні вже створено фондовий ринок, який відповідає сучасним потребам економіки, ще рано. Попереду — велика робота. Виконуючи її, першочергову увагу треба приділяти розвитку ринку державних цінних паперів. Для цього є всі умови — потенційний попит із боку власників грошей, що знаходяться поза банками або в іноземній валюті; зацікавленість вітчизняних інвесторів мати у своїх активах надійні, високоліквідні й доходні вкладення; певний інтерес із боку іноземних інвесторів, оскільки в інших країнах умови облігаційних позик значно гірші. Нам здається, що викладені в статті думки можуть бути корисними для прийняття рішень щодо розвитку фондового ринку в Україні.

Валентин Лінніков,
головний науковий співробітник
Науково-дослідного фінансового інституту
при Міністерстві фінансів України,
кандидат економічних наук, доцент.

Народився 1930 року в м.Києві. Довгий час працював викладачем у Київському державному університеті імені Т.Г.Шевченка. Сфера наукових інтересів — світова економіка, міжнародні валютні відносини, біржова справа. Автор понад 80 друкованих праць. Займається проблемами ринку цінних паперів.

ПРОПОЗИЦІЇ

Концепція ринку цінних паперів в Україні

В умовах ринкових відносин, коли слід визначитися з подальшими діями щодо реформування економіки України, важливо чітко уявляти, що саме і як потрібно реформувати. До особливих сфер соціально-економічного життя країни, безумовно, належить ринок цінних паперів. Тут переплітаються інтереси банків, акціонерних товариств, товаровиробників, посередницьких контор, власників вільних грошових коштів, акцій і приватизаційних сертифікатів. Їхні інтереси або збігаються, або вступають у суперечність. У цьому складному процесі значну роль має відігравати держава, бо саме вона повинна розробити і встановити такий механізм взаємодії учасників ринку цінних паперів, який дасть змогу максимально активізувати економічне життя суспільства з позитивними його результатами.

Концепція ринку цінних паперів — поняття ширше, ніж концепція фондового ринку чи фондових цінних паперів, бо охоплює численні складові¹, а не лише акції й облігації та офіційний біржовий ринок. До того ж фондовий ринок функціонує не ізольовано, а сам є складовою частиною цілої системи ринків², які визначають діяльність один одного. Не можна розглядати питання щодо ринку цінних паперів і залишати поза увагою ринки грошових та кредитних ресурсів, іпотечних закладів, валюти, банківських акцептів, позичкових капіталів, євровалют тощо. Кожен із цих ринків обумовлює діяльність інших ринків, внутрішні суперечності яких

приводять до кризових явищ. Тому при розробці певної концепції слід чітко визначати її предмет, суб'єкти та об'єкти, мету й інструменти.

Предметом концепції фондового ринку, на мій погляд, є ринок цінних паперів і його похідні: первинний та вторинний і біржовий та позабіржовий ринки цінних паперів. У своїй сукупності вони утворюють систему ринків позичкових капіталів. До того ж кожен із цих ринків розвивається та регулюється за властивими лише їм економічними законами. Тому ринок цінних паперів потрібно розглядати, враховуючи особливості ринку позичкових капіталів, де формуються джерела інвестиційної діяльності і закладаються основи відтворювальних процесів у економіці в цілому. Визначивши предмет концепції ринку цінних паперів, можна говорити і про створення системи законодавчих актів, спрямованих на накопичення коштів із метою їх подальшого інвестування, кредитування, перерозподілу в суспільному виробництві.

Інструментами цього процесу є цінні папери, що мають різні сфери обігу та

Концепція ринку цінних паперів — поняття значно ширше, ніж концепція фондового ринку чи фондових цінних паперів

різне юридичне значення, а саме цінні папери як:

- загальне юридичне поняття;
- певна форма власності або участі у цій власності;
- грошове чи кредитне зобов'язання, а також гроші.

Нарешті слід визначити суб'єкти і об'єкти ринку цінних паперів. До перших належать емітенти цінних паперів, інвестори, посередники, інвестиційні консультанти та компанії, самоврядні організації. Кожен із цих суб'єктів має свою мету на ринку, згідно з якою діє, що часто призводить до протилежних наслідків у їхній діяльності. Щодо об'єктів ринку цінних паперів, то це ті документи, які мають законне право обертатися на біржовому та позабіржовому ринках.

Таким чином, запропонована нами концепція ринку цінних паперів в Україні визначає систему діяльності суб'єктів ринку, його об'єкти та основні принципи функціонування.

Назріла гостра потреба створити законодавство, спрямоване на накопичення коштів із метою їх подальшого інвестування, кредитування, перерозподілу в суспільному виробництві

Концепція фондового ринку України, прийнята Верховною Радою України в 1995 році, також визначає основні його риси, але зорієнтована головним чином на соціальні проблеми, а також на надійний захист інвесторів. Проте вона не з'ясує принципових питань, характерних для ринку та ринкових відносин. У першу чергу це стосується прибутку, який є рушійним елементом кожної ринкової системи. Неможливо створити концепцію, не вирішивши цього питання. Окрім того, отримання прибутку як головний мотив усіх ринкових відносин зумовлює жорстку конкурентну боротьбу. Тому необхідно визнати, що ринок цінних паперів — це ринок ризикових капіталів, де немає гарантії стабільності та безпеки. Економічні, політичні, кон'юнктурні зміни — основа непередбачуваних ситуацій на ринку. Зміни в русі облікової ставки НБУ, курсу валюти, кредитної ситуації і навіть спекулятивні дії або банкрутства можуть призвести до значних змін в економіці та на цьому ринку.

Концепцією, прийнятою Верховною Радою 1995 року, також не вирішено пи-

Подобається це комусь чи ні, але ми змушені будемо визнати, що ринок цінних паперів — це ринок ризикових капіталів

тання про первинний та вторинний ринки цінних паперів, біржовий і позабіржовий ринки. За концепцією Верховної Ради головне — первинний ринок, де відбувається розміщення цінних паперів. А що далі? Відповіді згаданий документ не дає. Можна припустити, що за даних умов рух цінних паперів так і завершиться на первинному ринку, бо вони не змінюватимуть свого власника. Результат передбачити не важко: це призведе до шквотного припинення руху капіталів. Власники цінних паперів зможуть тільки чекати на дивіденди або відсотки, не маючи можливості при необхідності реалізувати свої папери та отримати гроші. Але ж відомо, що саме на вторинному ринку відбуваються усі процеси, пов'язані з рухом капіталу, що саме тут проводяться значні спекулятивні операції, які часом призводять до банкрутства одних та збагачення інших власників коштів. Саме рух цінних паперів — показник економічної ситуації в країні. Звуження цього ринку є сигналом того, що бракує коштів або зростає недовіра до виробництва. Свідчить воно і про те, що прибуток у банках вищий і вигідніше вкладати кошти на депозитні вклади, ніж сподіватися на примхливі дивіденди.

Тому політика, яку проводить НБУ відносно руху облікової ставки, є одним із найважливіших показників економічної ситуації та головним інструментом, що визначає динаміку й напрями руху грошових коштів і вартість цінних паперів. На жаль, цей важливий важіль економічного життя не знайшов свого відображення у концепції Верховної Ради. У ній не визначено принципи рейтингу учасників ринку цінних паперів. Тому виникає запитання: скільки повинно бути в країні фондових бірж, акціонерних товариств? Нагадаємо, що провідні біржі світу мають на своєму біржовому ринку від 400 акціонерних товариств (Іспанія, 1994 р.) до 1199 акціонерних товариств (Швейцарія, 1994 р.), а у Нью-Йорку на фондовій біржі котирувалися акції 1700 корпорацій. У Києві на фондовій біржі котируються акції лише двох компаній, а всіх інших — на позабіржовому ринку. А скільки їх усього — ніхто не знає.

Можна зробити висновок, що автори концепції Верховної Ради розглядають фондовий ринок України як такий, де немає ні конкуренції, ні спекуляції, ні

жорсткої боротьби за прибуток. Що всі учасники цього ринку тільки з найближгородніших міркувань продають та перепродують акції й інші цінні папери, а отримують лише свої комісійні... Але це не так. Уже нині на позабіржовому ринку мають місце спекулятивні операції з опціонами та ф'ючерсами, а закону, який би регламентував усі угоди, що можуть виконуватися учасниками біржових торгів, немає. Концептуально не визначено, що таке спекуляція (об'єктивна та суб'єктивна)³, не визначені біржові ризики, хеджування, відкрита та закрита позиції, їх розмір тощо.

Щоправда, концепція Верховної Ради має і позитивне значення, бо вона окреслила певні штрихи створення інфраструктури ринку цінних паперів (ідеться про депозитарії, реєстраторів, клірингові розрахунки). Але ці проблеми розглянуто як окремі пропозиції. Ми ж вважаємо, що інфраструктура ринку цінних паперів —

Україні необхідно чітко визначити місце ринку цінних паперів у своїй економіці, його мету та основні засади функціонування

одне з найскладніших питань, яке слід розглянути у комплексі з іншими. А саме: необхідно розробити новітню систему обліку й розрахунків на базі магнітних носіїв, визначити статус розрахункових і клірингових палат, налагодити їхній зв'язок із депозитарієм та реєстраторами, визначити принципи узгодженості їхніх дій на основі телекомунікаційних зв'язків тощо. А головне — чітко визначити місце ринку цінних паперів у економіці країни, його мету та основні засади функціонування.

Виходячи з усього сказаного, слід негайно братися за комплексне розв'язання цих проблем, визначивши всі об'єкти і суб'єкти ринків та правила розрахунків, законодавчо з'ясувавши, які цінні папери можуть бути біржовим товаром, а які — ні. Якщо Україна прагне вийти на світові біржові ринки або на світові ринки цінних паперів, то слід цю сферу діяльності уніфікувати згідно із загальноприйнятими у всьому світі вимогами.

¹ Систему банківських зв'язків, вторинний ринок, позабіржовий ринок, інвесторів тощо.

² Позичкові капітали, кредитні інститути, грошові цінні папери, валютний ринок тощо.

³ Спекуляція: гра на підвищення чи зниження курсу цінних паперів з метою отримання прибутку, контрольного пакета акцій або встановлення контролю над виробництвом чи певним ринком.

АВТОНОМІЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ: В ПОШУКАХ КОМПРОМІСУ

“Банкір уряду” повинен бути незалежним

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК — ГОЛОВНА КРЕДИТНА ІНСТИТУЦІЯ ДЕРЖАВИ

Центральний банк у ринковій економіці є ключовою ланкою кредитної системи. Він виступає головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів. За сучасних умов діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність грошової одиниці, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни. У зв'язку із цим статус центрального банку, його незалежність від органів виконавчої влади набувають важливого значення при встановленні функціональних повноважень і принципів організації центральних банківських інститутів у всіх країнах, де діють ринкові відносини. Їхній досвід може мати практичну цінність при формуванні ефективної інституційної структури кредитної системи економіки перехідного періоду, в тому числі й України.

Важливість цього питання визначається не лише економічними факторами, на які має вплив статус центрального банку (стабільність грошової одиниці та фінансово-кредитної системи), але й політичними, зумовленими загальним рівнем довіри населення та підприємницьких структур до уряду, ефективність рішень якого багато в чому залежить від успішної взаємодії із центральним банком.

Незалежний статус центрального банку (набутий у процесі історичного розвитку тієї чи іншої країни або закріплений у законодавчому порядку) дає йому змогу не пов'язувати свої дії з динамікою політичної кон'юнктури, а забезпечувати реалізацію грошово-кредитної політики, використовуючи при цьому

найбільш ефективні засоби. Він повинен мати можливість бути проти вагою уряду, який може вирішувати економічні питання, керуючись суто політичними міркуваннями (наприклад, майбутніми виборами) і тому використовувати популістські методи. Незалежність центрального банку при цьому є необхідною умовою забезпечення стабільності національної грошової системи. Справа в тому, що уряд може бути зацікавленим у використанні емісійних важелів для досягнення

**Незалежний центральний банк
— необхідна умова забезпечення
стабільності національної
грошової системи**

певних цілей, що мають кон'юнктурний характер, а саме: зниження рівня безробіття, підвищення зарплат, отримання додаткових надходжень до бюджету, розширення державних витрат на утримання соціальної сфери та ряд інших заходів, не підкріплених реальними фінансовими ресурсами. Дані обставини вимагають існування відпрацьованої процедури прийняття центральним банком рішень, які б не залежали безпосередньо від поточних дій уряду.

Водночас незалежність центрального банку об'єктивно не може бути абсолютною. У тактичних питаннях щодо регулювання економіки вона не повинна вступати у протиріччя зі стратегічними цілями економічної політики органів державного управління. Центральний банк як головна кредитна інституція держави повинен враховувати загальноекономічні цілі та узгоджувати свої дії з урядом й іншими державними установами, які формують економічну і фінансову політику. На практиці дана проблема має бути вирішена у

Олександр Дзюблюк,
викладач Тернопільської академії народного господарства.
Кандидат економічних наук.

Закінчив кредитно-економічний факультет Тернопільського інституту народного господарства. Працював економістом у дирекції банку “Україна” по Тернопільській області.

певний компромісний спосіб, дієвість якого визначається довірою ділових кіл країни до політики, що проводиться центральним банком. Це складний і тривалий процес, який можна простежити на прикладі функціонування центрального банку в країнах, де його незалежний статус є основою державної економічної політики, — насамперед у США та Німеччині.

ФЕДЕРАЛЬНА РЕЗЕРВНА СИСТЕМА США

На початку XX століття в Конгресі США пропозиції щодо заснування центрального банку, його структури й управління розподілялися на дві групи: одні були спрямовані на підтримку сильної централізованої організації, підпорядкованої урядові (подібної до тих, що існували в Європі); іншими передбачалося створення ряду регіональних банків, кожен із яких мав би власні повноваження центрального банку. У ті роки внаслідок традиційної американської недовіри до центральних органів влади було прийнято рішення, ближче до другої моделі. Тому 23 грудня 1913 року Конгрес США прийняв Закон “Про Федеральну резервну систему”, яким передбачалося створення центрального банку не як одного інституту, а як системи із дванадцяти регіональних цен-

тральних банків, діяльність яких до певної міри координувалася Радою у Вашингтоні. До складу Ради входило сім осіб — міністр фінансів, контролер грошового обігу та п'ять членів, що призначалися президентом за погодженням із сенатом. Усі резервні банки мали право проводити власну політику, що нерідко призводило до виникнення протиріч між ними. Однак криза початку 30-х років виявила нежиттєздатність такої аморфної структури, якою на той час була ФРС. Відсутність єдиної політики та послідовної лінії керівництва негативно позначалися на результатах діяльності центрального банку в сфері грошово-кредитного регулювання економіки. Тому в структурі керівництва ФРС провели ряд важливих змін. Насамперед із Ради керуючих було виведено міністра фінансів та контролера грошового обігу, які представляли виконавчу владу, натомість президентом призначалися нові члени. Раді надавалося право затверджувати кандидатури президентів регіональних банків і встановлювати процентну ставку, за якою ці банки надають кредити комерційним банкам. Крім того, вона визначала мінімальний рівень резервів, які комерційні банки зобов'язані зберігати на своєму рахунку в центральному банку. Нині члени Ради керуючих ФРС призначаються президентом США і затверджуються сенатом на 14-річний термін. Після цього вони вже не підпорядковуються уряду і законодавчій владі, хоча загалом ФРС взаємодіє з усіма державними органами, які формують економічний курс країни.

Спочатку Федеральна резервна система мала звітувати перед вищим законодавчим органом США лише раз на рік. Однак із 1975 року голова Ради керуючих став регулярно проводити консультації з профільними комітетами сенату та палати пред-

ставників, а з кінця 70-х років ФРС двічі на рік подає до Конгресу матеріали про деякі показники розвитку американської економіки. Проте можливості реального впливу законодавців на діяльність центрального банку вкрай обмежені. Це пов'язано насамперед із тим, що ФРС не фінансується з бюджету, а функціонує за рахунок процентів за цінними паперами федерального уряду, що знаходяться в неї. Тому на практиці Конгрес США утримується від надання прямих вказівок ФРС із питань грошової політики. Проте це не стає на заваді у відносинах між центральним банком і владними структурами. Голова ФРС та члени Ради керуючих постійно радяться з міністром фінансів та іншими представниками виконавчих органів влади щодо економічної і фінансової політики.

Узгодження дій центрального банку США з урядом не впливає, однак, на рівень його автономії щодо визначення основних напрямів грошово-кредитної політики та способів її реалізації. Така політика проводиться в основному через операції на відкритому ринку, а також шляхом зміни умов надання комерційним банкам кредитів ФРС, що безпосередньо пов'язано з обсягами грошової маси в обігу, яка в свою чергу визначає рівень зайнятості та стабільність цін. При цьому законодавством допускається, що оголошені цілі Федеральної резервної системи можуть іноді відхилятися від політичних цілей уряду США. Важливо також, що ФРС практично звільнена від контролю, під яким перебувають усі інші урядові організації, зокрема з боку Головного бухгалтерського управління Конгресу.

Таким чином, особливості формування та історичного розвитку ФРС відображають загалом непростий процес становлення в США повноцінної системи центрального банку, за рівнем незалежності з яким можуть зрівнятися центральні банки всього кількох країн світу, зокрема Німеччини.

ФЕДЕРАЛЬНИЙ БАНК НІМЕЧЧИНИ

Німецький федеральний банк (Дойчезбундесбанк) посідає особливе місце серед фінансових інститутів розвинутих країн і досить часто розглядається експертами як еталон за

ступенем незалежності серед усіх центральних банків.

На відміну від США, Федеральний банк Німеччини має більш централізовану структуру, утворену згідно із законом від 26 червня 1957 року на базі центральних банків земель західних окупаційних зон. Нині до цієї структури входить:

1) Рада як вищий керівний орган банку, яка визначає грошову і кредитну політику, загальні принципи ведення справ та адміністративного управління;

2) Правління як виконавчий орган, що реалізує рішення Ради та здійснює операції з федеральним урядом, кредитними установами, що виконують завдання федерального значення, валютні операції (в тому числі з урядами інших країн), операції на відкритому ринку;

3) 9 центральних банків земель, які здійснюють операції з місцевими органами влади та кредитними інститутами в межах своїх регіонів. За своїм статусом керівні органи центрального банку Німеччини прирівняні до федеральних відомств, і це визначає їхнє стратегічне значення як суб'єктів державного управління.

Не підпорядковуючись уряду, Німецький федеральний банк може інтерпретувати його політику, виходячи із власних пріоритетів

Бундесбанк самостійно визначає основні напрями грошової політики, спрямованої на забезпечення стабільності національної валюти і безперервності банківських розрахунків у країні. При цьому законодавством передбачається, що центральний банк у принципі повинен підтримувати загальну економічну політику федерального уряду, якщо це не суперечить виконанню основних обов'язків банку. По суті, Дойчезбундесбанк, не підпорядковуючись уряду, може інтерпретувати його політику, виходячи із власних пріоритетів. Це дає змогу повністю абстрагуватися від політичних аспектів тих чи інших економічних рішень.

Однак, як і в діяльності Федеральної резервної системи США, незалежність центрального банку Німеч-

До слова про рівень незалежності від уряду центрального банку США: законодавством допускається, що оголошені цілі Федеральної резервної системи можуть іноді відхилятися навіть від політичних цілей уряду

чини від владних структур не виключає можливості конструктивного співробітництва та координації дій з урядом, що знаходить відображення у регулярних взаємних консультаціях. Так, члени федерального уряду можуть брати участь у засіданнях керівних органів Бундесбанку з правом дорадчого голосу. Крім того, вони можуть клопотати про відстрочку на два тижні прийняття рішень з обговорюваних питань. У свою чергу уряд повинен запрошувати президента банку на засідання кабінету, присвячені обговоренню грошової політики. Така система сприяє прийняттю оптимальних узгоджених рішень, що найбільше відповідає як поточним потребам економіки, так і стратегічним цілям Німецького федерального банку.

Як свідчить досвід розвинутих країн, чим самостійніший центральний банк у проведенні своїх операцій, тим стабільніше й ефективніше функціонує фінансово-кредитна система в цілому. Зокрема, одним із чинників серйозніших досягнень у США і Німеччині порівняно, скажімо, з Великобританією та Італією у боротьбі з інфляцією за останні десятиліття є більша незалежність від уряду Федеральної резервної системи США та німецького федерального банку, ніж Банку Англії та Банку Італії, які підпорядковані урядам цих країн. Важливим фактором цінової стабільності у країнах із незалежним центральним банком є низькі інфляційні очікування, що ґрунтуються на довірі суспільства до грошово-кредитної політики, яка виключає можливість політичного тиску на рішення банку. При цьому результативність боротьби з інфляцією великою мірою визначається ефективним поєднанням усіх заходів макроекономічного регулювання, що також визначається статусом центрального банку.

БАЗОВІ ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОГО СТАТУСУ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ

Загалом статус центрального банку в кожній країні формується під впливом історичного розвитку, стану демократичних інститутів у суспільстві, врешті-решт є відображенням усіх процесів, що відбуваються в економіці. Однак на практиці безпосередній вплив на статус центрального банку та рівень його неза-

лежності має сукупність політичних та правових факторів, які умовно можна поділити на такі основні групи:

- процес формування керівництва центрального банку;
- особливості взаємодії центрального банку та уряду;
- законодавче визначення діяльності центрального банку;
- регулювання можливостей фінансування центральним банком державного бюджету.

1. Процес формування керівництва та визначення строків його повноважень є важливим фактором політичної незалежності центрального банку. У переважній більшості промислово розвинутих країн керівники банку призначаються або обираються із числа кандидатур, запропонованих урядом. Загалом виконавча влада має вирішальний вплив у процесі призначення вищого керівництва центрального банку, що на перший погляд може вважатися моментом, який суперечить самим основам його незалежного функціонування. Насправді у процедуру формування керівництва центрального банку з боку урядових структур закладено важливий стримуючий механізм, який включає два основні аспекти. По-перше, строки, на які призначаються керівники банку, як правило, перевищують термін дії мандата виконавчої влади: 14 років у США, 8 — у Німеччині, 7 — у Канаді, Нідерландах, Австралії. Це дає змогу усунути в діяльності центрального банку елемент політичної нестабільності у період перевиборних кампаній та змін урядів. По-друге, в більшості промислово розвинутих країн керівництво центрального банку не може бути відкликано раніше встановленого строку. У таких країнах, як Бельгія, Нідерланди, Данія процедура відкликання керівника центрального банку є досить складною, а у США, Німеччині, Великобританії, Ірландії дострокове припинення повноважень голови і членів директорату взагалі не допускається.

2. Наступним фактором, що визначає рівень незалежності центрального банку, є особливості його взаємодії з урядом та можливість останнього втручатися у механізм розробки й реалізації грошово-кредитної політики. У переважній більшості розвинутих країн центральні банки зобов'язані координувати свої дії із загальною стратегією державного регулювання. При цьому уряд має пра-

У переважній більшості промислово розвинутих країн керівники центрального банку не можуть бути відкликани раніше встановленого строку, який, як правило, перевищує термін дії мандата виконавчої влади

во інструктувати центральний банк щодо обрання напрямів грошово-кредитної політики і здійснювати контроль за його діяльністю. Такий стан справ характерний для Великобританії, Канади, Японії, Нідерландів, Швеції, Іспанії. Найнижчий рівень політичної незалежності серед центральних банків промислово розвинутих країн — у Франції та Італії, де центральні банки цілком перебувають під контролем уряду. Діаметрально протилежна ситуація у США, Німеччині та Швейцарії, де конструктивне співробітництво центральних банків із виконавчою владою не підміняється втручанням урядових структур у грошово-кредитну політику.

3. Ще один фактор — це правові аспекти незалежності центральних банків, пов'язані із законодавчим визначенням цілей їхньої діяльності. У більшості промислово розвинутих країн (Японії, Німеччині, Франції, Канаді, Швейцарії, Австралії, Нідерландах) основні цілі і сфера діяльності центрального банку відображені у конституції або у спеціальних законах. Наприклад, законодавством Німеччини основним обов'язком Бундесбанку визначено забезпечення стабільності національної валюти. При цьому перед центральним банком поставлено три головних завдання: регулювання грошового обігу, регулювання кредитного забезпечення економіки, організація платіжного обороту. У Швейцарії головною метою центрального банку є підтримання цінової стабільності. Подібні завдання визначено і для інших центральних банків, діяльність яких регламентована законодавством. У той же час даний фактор не відіграє ключової ролі щодо забезпечення незалежності центральних банків. У США, Великобританії, Італії та інших країнах законодавчого трактування завдань центрального банку або немає, або воно подається в загальних рисах. Щоправда, рівні не-

залежності центральних банків у цих країнах значно відрізняються між собою.

Незважаючи на те, що формування функцій центрального банку повинно законодавчо окреслювати поле його діяльності та основні повноваження, на практиці визначення таких широких орієнтирів, як підтримання макроекономічної стабільності або сприяння добробуту населення не може бути надійною основою самостійності банку щодо регулювання економіки. До того ж деякі із функцій центрального банку або пов'язані з ними завдання можуть мати й урядові структури. Тому в розвинених країнах закони здебільшого визначають інституційні характеристики діяльності центрального банку, структуру органів управління, процедури звітності. Водночас проблеми відносин центрального банку й органів державної влади, а також основи координації їхньої діяльності законодавчими актами, як правило, не розглядаються.

4. Важливе значення для незалежності центральних банків має фактор, який передбачає законодавче регулювання можливостей фінансування дефіциту державного бюджету. Центральні банки країн, у яких не діють обмеження на кредитування уряду, можна вважати більш залежними в реалізації своєї політики від органів виконавчої влади. Стосовно цього аспекту рівень незалежності центрального банку визначається його спроможністю звести кредитування державного бюджету виключно до меж цільових орієнтирів приросту грошової маси в економіці. Однак поширеним способом досягнення зазначеної мети є пряме законодавче обмеження або лімітування парламентом обсягів кредитування уряду, що застосовується, зокрема, у Німеччині, Швейцарії, Японії, Франції та в інших промислових розвинених країнах. Необхідність таких обмежень зростає при низькому рівні розвитку фінансового ринку в країні та більш слабких позиціях центрального банку стосовно уряду.

Розглянуті фактори пов'язані між собою, а їх сукупність слід вважати базовою передумовою формування незалежного статусу центрального банку будь-якої країни. І хоча загальною в усіх країнах із ринковими відносинами тією чи іншою мірою реалізується концепція незалежного центрального банку, даний статус запроваджується з урахуванням національної специфіки та історичних особливостей формування кре-

дитної системи, що включають конкретні механізми взаємодії центрального банку з іншими органами державного управління. Це стосується і країн із перехідною економікою.

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Труднощі переходу до ринкових відносин в Україні (спад виробництва, структурні диспропорції в економіці, нестабільність фінансової системи) мають безпосередній вплив на діяльність банків як ключової ланки соціально-економічної інфраструктури суспільства. Успішність реалізації заходів, спрямованих на реформування грошово-кредитної системи та досягнення макроекономічної стабілізації, значною мірою визначається статусом Національного банку як незалежного органу, що виконує загальнодержавні завдання із захисту національної валюти та забезпечення функціонування кредитної системи.

Хоча НБУ в своїй діяльності підзвітний лише Верховній Раді України і має право законодавчої ініціативи, чинні нормативні акти практично не забезпечують незалежного правового статусу Національного банку. У зв'язку із цим самостійність НБУ щодо проведення грошово-кредитної політики була істотно обмежена, що й спричинило значний тиск на нього з боку Верховної Ради і Кабінету Міністрів. На дії центрального банку вплинула також непослідовна економічна політика парламенту й уряду, а це, в свою чергу, негативно позначилося на стані фінансово-кредитної системи країни.

Нині зазначені негативні моменти дещо усунуто завдяки послідовній, виваженій політиці керівництва Національного банку, спрямованій на досягнення монетарної стабільності. Однак навіть ефективне управління

не може заповнити вакуум у законодавстві. Тому гарантією довгострокової фінансової стабілізації та міцної банківської системи повинно стати прийняття Закону "Про Національний банк України", який би чітко регламентував сферу повноважень центрального банку та його незалежність від виконавчої і законодавчої влади щодо питань грошової політики. При цьому основою механізму відносин між Національним банком та відповідними владними структурами мають стати регулярні консультації і надання інформації про діяльність центрального банку, а не прямі вказівки останньому.

У той же час законодавчо затверджена незалежність Національного банку, декларативно оформлена у тому чи іншому правовому акті, не може бути показником його реальної незалежності і гарантією невтручання у поточну діяльність. Тому важливо одностайно з прийняттям закону забезпечити незалежний статус Національного банку за іншими вищезгаданими напрямками. Зокрема, доцільно було б переглянути строки повноважень вищого керівництва банку з метою їх збільшення порівняно зі строками, протягом яких функціонують інші владні структури. Особливе значення за умов нестабільності фінансової системи, пов'язаної із незбалансованістю державних доходів і витрат, могла б мати, з одного боку, законодавча заборона Національному банку безпосередньо кредитувати дефіцит державного бюджету, а з другого, — встановлення системи обмежень щодо придбання центральним банком державних цінних паперів для власного портфеля.

Зрозуміло, що повноцінне виконання Національним банком України своїх базових функцій неможливе без забезпечення його повної самостійності щодо прийняття рішень та реалізації грошово-кредитної політики. Водночас використання зарубіжного досвіду в процесі реформування вітчизняної економіки не повинно супроводжуватися руйнуванням традиційних структур у централізованій банківській системі країни. Її реформування має здійснюватися поетапно, на еволюційній основі, з поступовим перетворенням центрального банку на справді незалежний впливовий інститут, який за допомогою монетарних важелів здійснюватиме регулювання економікою, захищаючи загальнонаціональні інтереси у грошово-кредитній сфері.

Закон України "Про Національний банк України" повинен чітко регламентувати сферу повноважень центрального банку та його незалежність від виконавчої і законодавчої влади щодо питань грошової політики

**Олександр
Петрик,**

заступник начальника управління — начальник відділу прогнозування і перспективних досліджень економічного департаменту НБУ.

Кандидат фізико-математичних наук.

ВІД РУЇНИ — ДО ПРОЦВІТАННЯ

Корейське “економічне чудо”

Ряд країн Східної Азії демонструє приклад високого та постійного економічного зростання. В першу чергу це стосується фантастично стрімкого поступу восьми економік: Японії, “чотирьох тигрів” — Гонконгу, Кореї, Сінгапуру, Тайваню та трьох нових індустріальних економік Південного Сходу Азії — Індонезії, Малайзії і Таїланду, надалі “вісімка” (графік 1).

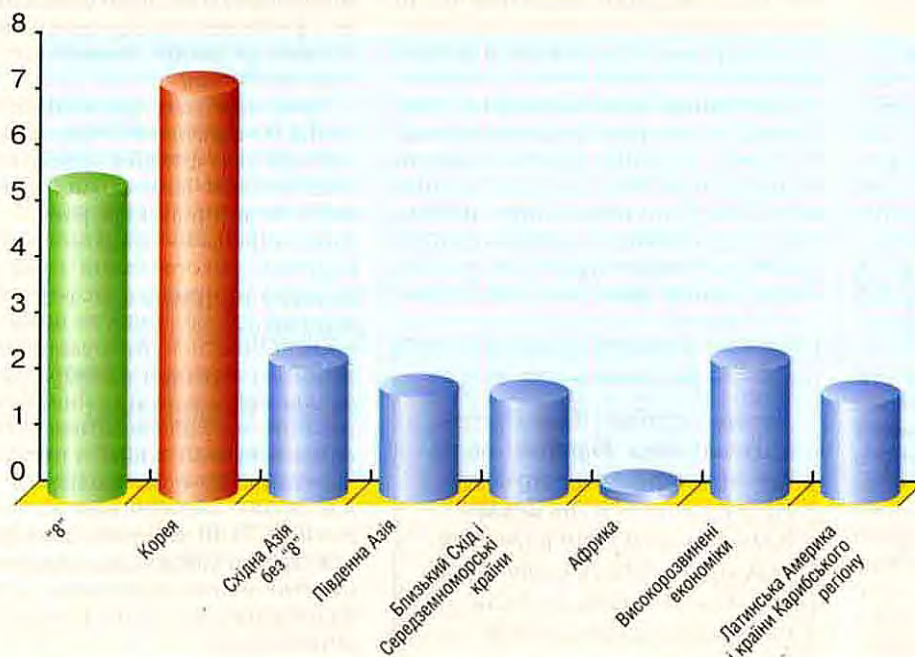
Чому саме цим економікам ми приділяємо таку увагу? Тому що не слабе інтерес до азійського “економічного чуда”. Що ж спричинило такий успіх “вісімки”? Значною мірою він пов’язаний зі створенням у цих країнах сприятливої законодавчої бази. Приватні внутрішні інвестиції та

людський капітал, який швидко збільшувався, стали своєрідним двигуном економічного зростання. Неабиякий рівень внутрішніх фінансових заощаджень “вісімки” підтримував високий рівень інвестицій. Одночасно зі зниженням відносної важливості сільського господарства його продуктивність помітно підвищилася. Деякі із економік цих країн узяли добрий старт у проведенні реформ, оскільки мали кваліфіковану робочу силу та досить ефективну систему громадської адміністрації. Взаємодія фінансової, монетарної, індустріальної і торгової політик — головний чинник у досягненні успіху. Макроекономічне управління було відмінним, а макроеко-

номічне виконання — стабільним, що забезпечило дуже високий рівень приватних інвестицій. Стабільність цін та банківських систем у країнах “вісімки” тримала і тримає на належній висоті планку заощаджень. Політика підтримки освіти увінчалася швидким підвищенням кваліфікації робочої сили. Всі ці країни не допускали як стрибка цін, так і значних коливань інфляції, були відкритими для нових світових ідей і технологій.

Але змальована таким чином картина безперечного прогресу не буде цілісною, якщо не згадати, що уряди цих країн активно, систематично і за допомогою різних каналів впливали на прискорення розвитку специфічних га-

Графік 1. Середній приріст ВВП на душу населення, 1965—1990 роки

Протягом майже 40 років “вісімка”, зокрема Корея, мала найвищі у світі темпи зростання ВВП на душу населення.

дузей. Така інтервенціоністська політика мала багато форм: цільове кредитування та субсидування окремих галузей; встановлення стелі на проценти за кредитами з метою підвищення прибутку таких галузей; захист імпортозаміщую-

Запорука успіху реформ у восьми країнах Східної Азії — у взаємодії фінансової, монетарної, індустріальної та торгової політик

чих галузей; надання фінансової допомоги галузевим банкам; державні інвестиції у прикладні дослідження; визначення специфічних експортних цілей та розвиток державних інститутів маркетингу із експорту; широкий обмін інформацією між державним та приватним секторами економіки. Ця стратегія вибіркового сприяння супроводжувалася значним рівнем накопичень, як правило, ефективним розміщенням ресурсів та високою продуктивністю. Чи була політика вибіркового інтервенцій корисною для швидкого зростання? На це немає однозначної відповіді і тому треба розглядати та розуміти її у контексті інституціональних та економічних обставин, що склалися в кожній із цих країн. У нашому огляді наводимо лише деякі риси "економічного чуда" на прикладі однієї з

Корея вибрала оригінальний шлях, пододала три стадії розвитку і увійшла у четверту, ще не останню

найяскравіших представниць "вісімки" — Республіки Кореї.

Корея пройшла три стадії розвитку і нині знаходиться на четвертій. На відміну від деяких більших країн Східної Азії, що еволюціонували від протекціоністських, спрямованих на ізоляцію режимів торгівлі, до відносно відкритих, Корея не мала достатньої кількості населення для обрання стратегії розвитку, альтернативної орієнтованій на експорт. Її розвиток передбачав форсоване економічне зростання. Він не базувався на експлуатації місцевих природних ресурсів, припливі робочої сили, потоках спекулятивного

капіталу або ж запровадженні нових засобів виробництва. Розвиток країни був результатом реалізації систематичної програми імпорту сировинних ресурсів і проміжних товарів із метою їх переробки й експорту для отримання доданої вартості.

Війна, реконструкція та земельна реформа (1950–1960 роки)

В кінці Другої світової війни Корея мала непогано розвинену інфраструктуру. Та після поділу півострова США та СРСР економічні зв'язки між переважно промисловою Північчю та аграрним Півднем було втрачено. Війна забрала 1.5 мільйона чоловік і зруйнувала дві третини промислового потенціалу. Маючи бідну базу природних ресурсів та одну із найвищих у світі густоту населення, після війни Південь цілком залежав від допомоги США. Війна, період розрухи, можливо, допомогли Кореї підготуватися до промислового злету, послабивши жорстку соціальну структуру і відкривши шлях до фундаментальних змін у світогляді людей. Після кількох невдалих спроб у 1950-х роках було нарешті досягнуто прогресу в реконструкції господарства країни, відновлено транспортні і комунікаційні мережі. Уряд також завершив земельну реформу, розпочату до війни.

Зростання експорту (1961–1973 роки)

За правління президента Парка Чунг-Хі агресивне просування експортних товарів на зовнішній ринок поєднувалося з класичним захистом від імпорту вдома. Політичні діячі, що приймали рішення в Кореї, встановили пильний контроль за торгівлею, фінансами, за політикою валютного курсу, а також за промисловістю. Вони використовували ці інструменти регулювання економікою, передбачали відповідні пільги з єдиною метою — швидкого росту експорту.

Навіть за цих умов перші інструменти політики сприяння експорту були адміністративними. Експортери одержали підтримку завдяки режиму мнотинного валютного курсу, прямим субсидіям, дозволу зберігати доходи в іноземній валюті для імпорту товарів обмеженої номенклатури, вони мали можливість робити позики в іноземній валюті. Ця система не тільки убезпечувала експортерів від збитків через обмеження на капітал і проміжні виробничі ресурси для власного споживання, але й відкривала доступ до

пільгового валютного курсу, що обумовлювався наявністю монопольних доходів на надмірно захищених внутрішніх ринках. Навіть із часом, коли адміністративні стимули замінили ринковими, експортери значною мірою були звільнені від обмежень на імпорт. Від мита звільнялися як прямі, так і непрямі експортери, і нежорсткі норми допустимих втрат давали можливість перепродувати певну кількість товару. Таким чином експортери уникали викривлень від протекціонізму та інколи отримували вигоду від захисту внутрішнього ринку.

Експортери мали також підтримку через регульовану державою банківську систему (завдяки пільговим кредитам цільового призначення). Виконуючи конкретні розпорядження уряду, банки все частіше використовували експортні показники як критерій кредитоспроможності.

Стимулювання галузей важкої і хімічної промисловості (1973–1979 роки)

Стимулювання галузей важкої і хімічної промисловості стало неабияким зрушенням у політиці країни. Запроваджене в період збільшення експорту нейтральне стимулювання уряд переглянув, зобов'язавшись спрямовувати ресурси в конкретні сектори, щоб швидко змінити структуру промисловості. Спеціальним законодавством визначено шість стратегічних галузей — сталеливарна, нафтохімічна, кольорових металів, кораблебудування, електроніка і машинобудування, — яким надавалася відповідна допомога, зокрема пільги при фінансуванні й оподаткуванні. Ці галузі були забезпечені детальною проектною документацією, субсидіями на комунальні послуги. Три перших галузі мали працювати на послаблення залежності країни від зовнішніх джерел сировини й матеріалів для промисловості. А решту передбачалося підтягнути до рівня високотехнологічних експортних галузей. На відміну від інших країн, які намагалися збудувати сектор важкої індустрії, Корея частково досягла успіху. Однією з причин цього було те, що уряд із самого початку дав зрозуміти, що чекає від цих галузей конкурентоспроможної на міжнародному ринку продукції. В результаті проекти набули перспективного спрямування — ввозилися лише сучасні технології, над виконанням важливих завдань працювали корейські вчені і спеціалісти, підготовлені в США.

Однак адміністративне втручання поширилося аж занадто, внаслідок чого було заборговано великі суми, а трудомісткі галузі переживали кредитний голод. Коли країну вразив другий нафтовий шок, інфляція була вже надто високою, а валютний курс — завищеним; недостатньо використовувалися потужності в секторі важкої і хімічної промисловості, експорт став нестабільним. Тут уряд різко змінив курс.

Функціональні стимули і лібералізація (1980–1990 роки)

Програму підтримки стратегічних галузей промисловості довелося згорнути і змінити на цілковито протилежну. Валюта була девальвована, від політики розподілу кредитів мусили відмовитися, а також і від великомасштабних переваг, які досі надавалися сектору важкої і хімічної промисловості. У п'ятирічному плані розвитку економіки, розробленому в 1979 році, констатувалося, що складність економічних явищ перевищує можливості управління з боку держави, наголошувалося на індикативному плануванні і зростанні ролі ринку. У кінцевому підсумку було прийнято пакет програм щодо фінансової

стабілізації і лібералізації імпорту. З 1979 року інтервенції (втручання в економіку з боку держави) спрямовувалися на реструктуризацію галузей промисловості, що перебували в стані занепаду, на розвиток технологій і підвищення конкурентоспроможності продукції.

Реакція на макроекономічну кризу в Кореї

1979 року Корея зіткнулася з рядом проблем, які могли відчутно уповільнити вражаючі темпи зростання, досягнуті в 70-х роках. Підвищення цін на нафту позначилося на умовах зовнішньої

торгівлі для Кореї, змінилося співвідношення внутрішніх і зовнішніх цін. Світова депресія призвела до спаду попиту на експорт, а через високі про-

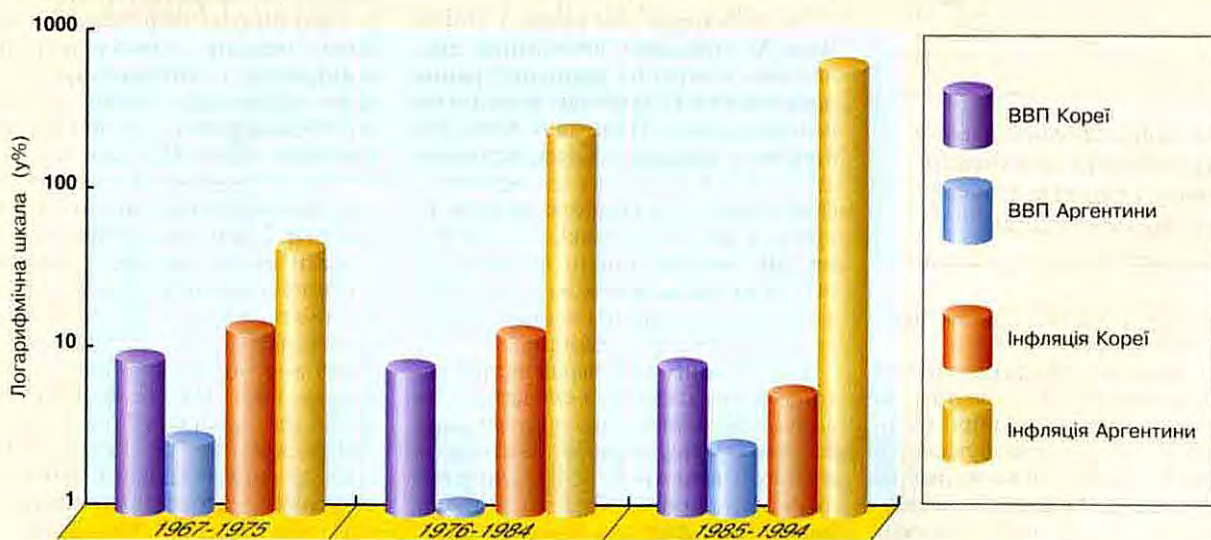
центні ставки зростала вартість обслуговування боргів. Звичайно, ці біди торкнулися не лише Кореї. Вони спричинили кризу зовнішніх платежів у багатьох країнах за межами Східної Азії. Крім згаданих, Корея мала безліч специфічних проблем. Завищений реальний курс валюти протягом дії режиму фіксованого валютного курсу в 1974–1979 роках підірвав конкурентоспроможність експорту. Неврожай рису, а також убивство президента Парк Чунг-Хі посилювало політичну невизначеність країни.

Проте у Кореї були деякі структурні переваги. На відміну від країн, які швидко вступили в кризу зовнішніх платежів, вона не мала великих та зростаючих дефіцитів бюджету. І хоча рівень приватних заощаджень знизився через спад виробництва продукції і зменшення доходів, інвестиції залишалися на високому рівні. Ще важливішим є те, що 1980 року Корея швидко відреагувала на свої проблеми пакетом стабілізаційних заходів, які мали наступальний характер і були підтримані кредитом "стенд-бай" МВФ. Уряд покінчив із режимом фіксованого валютного курсу, девальгував вон на 17 процентів, запровадив жорсткішу монетарну і фінансову політику.

"Ліки" швидкої дії, застосовані Кореєю в кризовий момент, — це цілий пакет стабілізаційних заходів наступального характеру

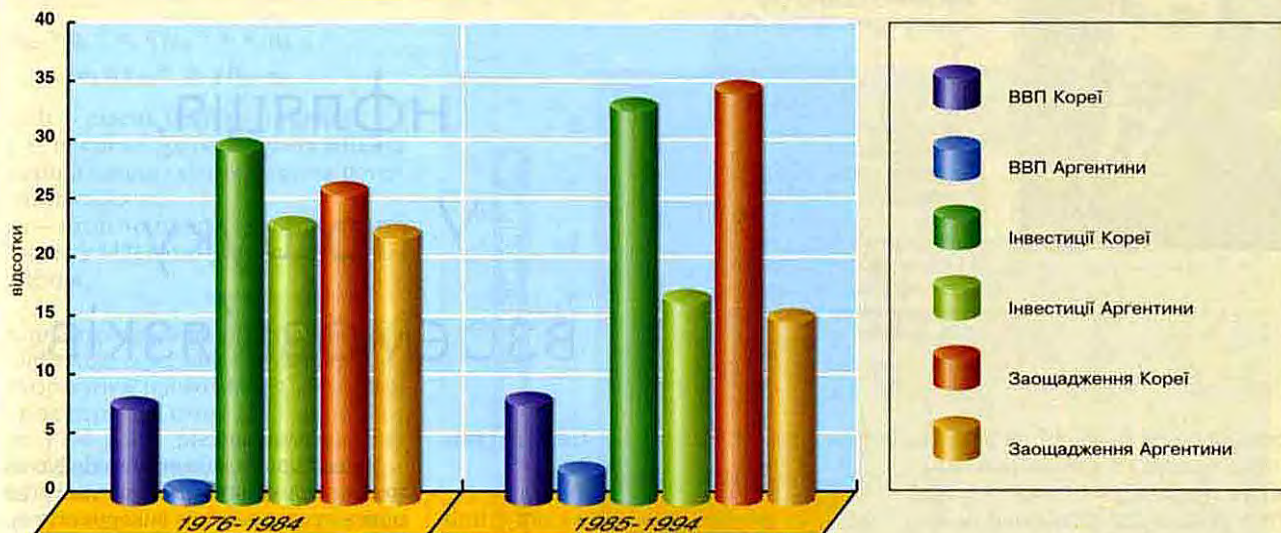
торгівлі для Кореї, змінилося співвідношення внутрішніх і зовнішніх цін. Світова депресія призвела до спаду попиту на експорт, а через високі про-

Графік 2. Прирости реального ВВП й інфляція у Кореї та Аргентині

Одним із ключових факторів економічного зростання Кореї була низька інфляція та стабільність зміни цін у довгостроковому періоді порівняно з іншими країнами, що розвиваються (наприклад, Аргентиною, яка протягом цього ж періоду проводила невдалу макроекономічну політику).

Графік 3. Приріст реального ВВП, частка інвестицій у ВВП та частка заощаджень у ВВП у Кореї та Аргентині

Значний рівень заощаджень та інвестицій як частини ВВП, а також висока продуктивність останніх були рушійною силою "корейського чуда". Вони значно перевищували відповідні показники інших країн, що розвиваються (для порівняння наводиться Аргентина).

У 1980 році обсяги виробництва впали на 5 відсотків, інфляція сягнула 25 відсотків, і дефіцит поточного рахунка наблизився до 9 відсотків від ВВП. Частково "сильнодіючий медичний засіб" призвів до погіршення симптомів в економіці: девальвація підштовхнула інфляцію, а жорстка політика обмеження сукупного попиту спричинила ще більший спад виробництва. Навіть за цих обставин і всупереч політичному галасу з приводу зростаючого зовнішнього боргу, країна продовжувала вдаватися до зовнішніх позик, підтримуючи таким чином високий рівень інвестицій навіть під час кризи.

Через два роки "ліки" почали давати бажаний результат. 1982 року інфляція знизилася до 7, а 1983-го — до 3.4 відсотка. Дефіцит поточного рахунка скоротився до 2 відсотків від ВВП 1983 року. Загалом оперативно й ефективно відреагувавши на потенційну кризу, уряд зміцнив економіку, підготував її до швидких темпів зростання в середині 1980-х років.

Світова депресія 1980—1981 років припала на тяжкі для Кореї часи. Корейські фірми, які зазнали диспропорцій у своєму розвитку і були прив'язані до ринку США, одночасно

но потрапили під прес і високих процентних ставок, і низьких обсягів реалізації. На фоні масового банкрутства фірм банки також почали виявляти ознаки нестабільності. Корейський уряд запобіг кризі тим, що різко знизив реальні процентні ставки за депозитами і кредитами, організувавши тим самим великомасштабне переливання капіталу від кредиторів (переважно домашніх господарств) до позичальників (здебільшого фірм). За умов, коли 1980-го року реальна процентна ставка за депозитами набула значення мінус 9.2 відсотка, переливання капіталу тоді ж становило 2.1

1980—1990-ті роки: від фінансових репресій до фінансової лібералізації

відсотка від ВВП. Така сильна фінансова репресія дала бажаний результат тому, що були запроваджені надзвичайно ефективні заходи валютного регулювання. Домашні господарства, які не змогли обміняти свої заощадження на іноземну валюту, мусили

тимчасово прийняти негативні реальні процентні ставки. Крім того, адміністративне втручання довго не тривало: реальні процентні ставки стали позитивними в 1982 році і надалі майже повсякчас залишалися такими.

Лібералізація фінансового сектора (1990-ті роки)

Ключовим моментом у виробленні промислової політики Кореї в майбутньому є її підхід до реформи фінансового сектора. Уряд долав наслідки переміщення у політиці 1970-х років, докладаючи особливих зусиль для усунення дисбалансу між галузями промисловості в умовах переважаючого розвитку деяких пріоритетних. Корея ще й нині несе тягар спадку, залишеного політикою адміністративного втручання, сповідуюною в минулому, та розплачується за невдачі у формуванні незалежного фінансового сектора.

У статті використано матеріали: World Bank report "East Asian Miracle", 1993; IMF, "International Financial Statistics", Yearbook, 1995.

**Володимир
Науменко,**

аналітик фінансово-
економічної газети "City"
(спеціально для "Вісника НБУ").

У 1996 році закінчив
обліково-економічний фа-
культет Київського дер-
жавного економічного
університету за фахом
"економічна статистика".
Як професійний аналітик
працює над досліджен-
ням інфляційних процесів,
над механізмами утворен-
ня облікових ставок.

ОПТИМАЛЬНІ МОДЕЛІ

Інфляція. У пошуку взаємозв'язків

Прогнозування інфляції на декілька місяців уперед в умовах економіки України є необхідним елементом, який повинен супроводжувати аналіз фінансових операцій та прийняття рішень, оскільки інфляція є похідним фактором для багатьох індикаторів ринку грошей в Україні. Це перш за все облікова ставка та доходність державних облігацій. Як показують розрахунки за 1995—1996 роки, варіація середньомісячної облікової ставки на 95.6 відсотка визначається факторами, головним серед яких є рівень інфляції. За допомогою комп'ютерних експериментів була знайдена модель, яка найкращим чином віддзеркалює характер взаємозв'язку інфляції та обліко-

вої ставки. Ця модель має такий вигляд:

$$Y = a_0 + a_1 \times X + a_2 \times t^2 + a_3 \times Y_{(t-12)},$$

де X — рівень інфляції за поточний квартал, t — змінна часу.

Таким чином, для прогнозування облікової ставки хоча б на один крок необхідно спрогнозувати на крок рівень місячної інфляції.

Модельовання рівня інфляції

Згідно з кількісною теорією грошей,
 $M \times V = P \times Y$,

де M — пропозиція грошей;

V — швидкість обороту;

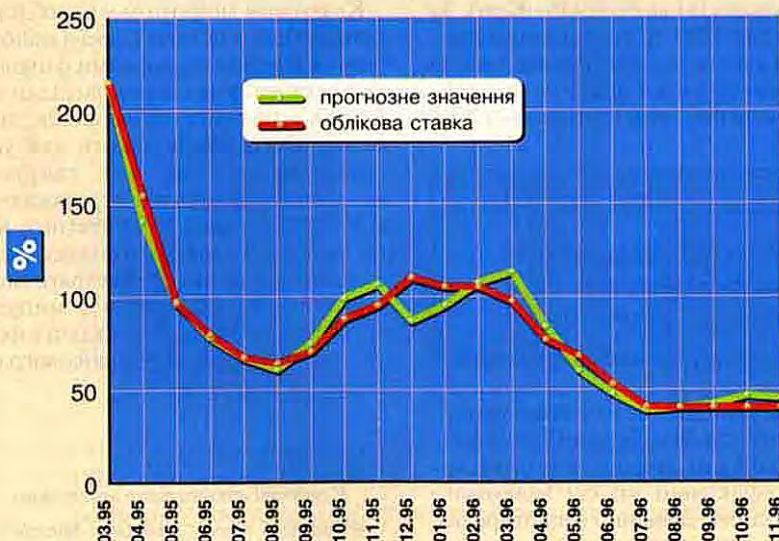
Y — реальний ВВП;

P — рівень цін.

Якщо за рівень цін вважати інфляцію, то для аналізу динаміки інфляції згідно із цією теорією можна використати вказані фактори.

При побудові регресійної моделі дуже важливо, щоб усі коефіцієнти при факторних змінних мали чітку економічну інтерпретацію. Отже, велику увагу доводиться приділяти тому, в якому вигляді буде включена в модель та чи інша змінна. Оскільки інфляція — це не що інше, як процент приросту цін, то такі фактори, як ВВП та грошова пропозиція теж доцільно включити в модель у вигляді процента приросту до рівня попереднього місяця.

Графік 1. Результати прогнозу облікової ставки

**Графік 2.
Структура впливу різних
факторів на інфляцію**

- швидкість обігу
- циклічні коливання
- приріст грошової маси
- приріст ВВП

У процесі комп'ютерних експериментів була знайдена модель, яка найкраще описує вплив вказаних вище факторів на рівень інфляції. Ця модель має вигляд:

$$h_{(t)} = a_0 + a_1 \times y_{(t)} + a_2 \times m_{(t-3)} + a_3 \times v_{(t)} + a_4 \times h_{(t-12)},$$

де h — рівень місячної інфляції;

y — процент приросту рівня ВВП за поточний квартал відносно рівня попереднього місяця.

m — процент приросту грошової маси (агрегат M2) щодо рівня попереднього місяця.

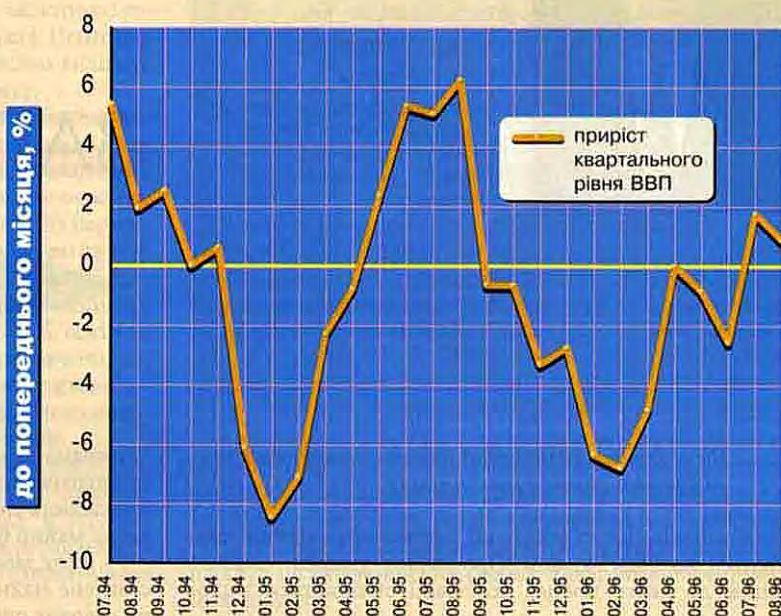
Структура впливу різних факторів на інфляцію показана на графіку 2.

Розрахунки проводилися за даними НБУ за період із січня 1995-го по серпень 1996 року. Межі цього періоду були вибрані не випадково. Якщо звернути увагу на динаміку інфляції, то відразу впадає у вічі велика різниця між рівнями ряду в 1994-му та в 1995 роках. Та різниця є не тільки в рівнях ряду. Галопуюча інфляція в 1994 році була пов'язана в основному з необґрунтовано завищеними темпами нарощування грошової маси. Більш жорстка монетарна політика НБУ в 1995 році вже почала приносити свої плоди. При цьому структура факторів, що впливають на інфляцію, суттєво змінилася. Все більшого значення набувають темпи падіння ВВП, і знижується роль нарощування грошової маси.

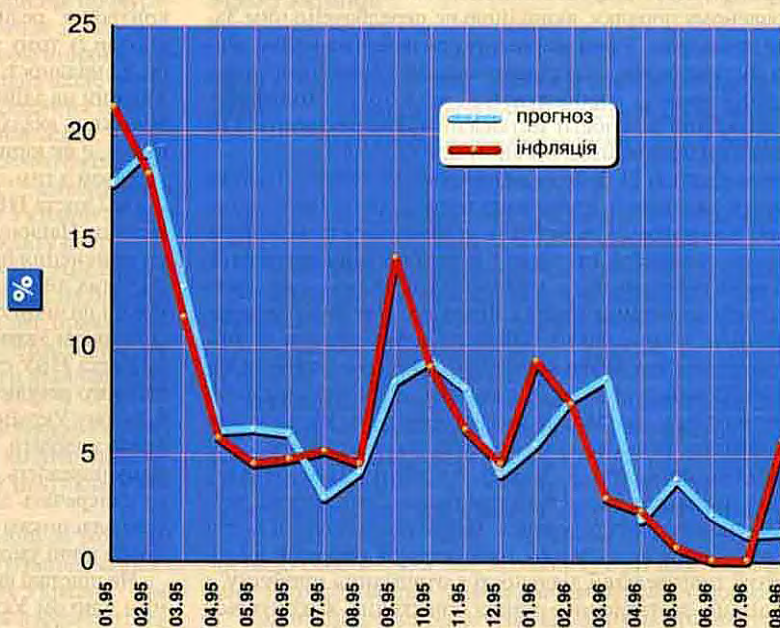
Попри все інше, заслуговує на увагу такий фактор, як циклічні коливання інфляції. Практика останніх двох років свідчить, що підвищення рівня інфляції слід чекати з настанням осені, а також у січні. Це пов'язано швидше за все із сезонністю економічної активності в країні (графік 3). Він починається восени, супроводжуючись зростанням цін, та досягає свого піку до січня. Аналіз показує, що характер циклічних коливань відіграє суттєву роль і практично не поступається останнім часом за важливістю таким факторам, як грошова маса та швидкість обігу. Виключення вказаного фактора з моделі значно погіршує її характеристики.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що описана вище модель цілком придатна для короткострокового прогнозування інфляції відносно можливих сценаріїв розвитку. Сукупність факторів моделі пояснюють 76 відсотків варіації місячного рівня інфляції при середній похибці прогнозу 3.1 процентних пункта.

Графік 3.
Динаміка приросту квартального рівня ВВП

Графік 4. Результати прогнозу рівня інфляції

**Віктор
Рябець,**

начальник управління правового забезпечення банківської діяльності юридичного департаменту Національного банку України.

Народився 1958 року. У 1985 році закінчив юридичний факультет Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка. Працював юрис-консультом на підприємствах народного господарства, в органах прокуратури України, Адміністрації Президента України.

РУБРИКУ ВЕДЕ

ЮРИДИЧНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ НБУ

ЗАПИТАННЯ —

ВІДПОВІДЬ

Чи можуть комерційні банки самостійно реалізувати заставлене майно?

Правовідносини щодо реалізації заставленого майна регулюються Законом України “Про заставу” (надалі — Закон). Відповідно до нього процес реалізації складається з двох етапів:

- 1) звернення стягнення на заставлене майно;
- 2) реалізація заставленого майна.

Згідно зі статтею 20 Закону звернення стягнення на заставлене майно здійснюється за рішенням суду, арбітражного суду, третейського суду, якщо інше не передбачено законом, а також у безспірному порядку на основі виконавчого напису нотаріусів у випадках, передбачених законодавством України.

Заставлене майно, на яке звернено стягнення, реалізується судовим виконавцем на підставі виконавчого листа суду або наказу арбітражного суду, або виконавчого напису нотаріусів у встановленому порядку, якщо інше не передбачено цим Законом чи договором. У разі звернення стягнення на майно державного підприємства (відкритого акціонерного товариства, створеного у процесі корпоратизації, всі акції якого перебувають у державній власності) заставлене майно реалізується на цій же підставі відповідним органом приватизації.

Згідно зі статтею 21 Закону реалізація заставленого майна провадиться з аукціонів (публічних торгів), якщо інше не передбачено договором, а державних підприємств та відкритих акціонерних товариств, створених у процесі корпоратизації, всі акції яких перебувають у державній власності, — виключно з аукціонів (публічних торгів). Якщо аукціон (публічні торги) оголошено таким, що не відбувся, заставотримач за згодою заставодавця має право залишити заставлене майно за собою за початковою оцінкою. У випадках, коли заставодавець такої згоди не дав, заставлене майно реалізується у встановленому порядку, якщо інше не передбачено договором.

Відповідно до статті 3 Закону України “Про банки і банківську діяльність” комерційним банкам заборонено займатися діяльністю у сфері торгівлі. Проте реалізуючи заставлене майно, банк не здійснює торговельних операцій як таких. Метою торговельної діяльності є отримання прибутку, а при реалізації заставленого майна практично виконується кредитна угода і банк ніякого додаткового прибутку від реалізації не отримує. Отже, на наш погляд, комерційний банк може безпосередньо реалізувати заставлене майно, якщо це вре-

гульовано договором і Законом не передбачено іншого порядку щодо реалізації (наприклад, реалізація заставленого майна державного підприємства). Безпосередньо реалізувати заставлене майно банк може в таких випадках:

- після завершення процедури звернення стягнення на заставлене майно, тобто після отримання відповідного рішення судових органів або виконавчого напису нотаріусів;
- після проведення аукціону (публічних торгів), який оголошено таким, що не відбувся.

Чи можливе надання Національним банком України індивідуальних ліцензій фізичним особам на здійснення інвестицій за межі України?

Згідно з пунктом 4 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” резиденти мають право здійснювати інвестиції за кордон (у тому числі шляхом придбання цінних паперів) лише за наявності індивідуальної ліцензії Національного банку України на здійснення разової валютної операції. Виходячи з положень вказаного декрету, резидентами, яким надано таке право, є як юридичні, так і фізичні особи.

Разом з тим, згідно з діючим на сьогодні положенням пункту 4.2 листа НБУ №19019/44 від 05.01.1994 року “Про умови надання Національним банком України індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за межі України” право на одержання таких ліцензій мають, крім резидентів — юридичних осіб, тільки фізичні особи, які зареєстровані як підприємці згідно із Законом України “Про підприємництво”. Вказане положення листа НБУ суперечить вимогам Декрету “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”, а також статті 4 Закону України “Про власність”, згідно з якою власник має право володіти, користуватися і розпоряджатися майном, що йому належить, та вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Відповідно до Закону “Про власність” усім власникам (юридичним та фізичним особам) забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

На підставі викладеного вважаємо, що надання Національним банком України індивідуальних ліцензій фізичним особам на здійснення інвестицій за межі України правомірне, оскільки передбачене Декретом Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”.

Чи потрібні ліцензії НБУ для отримання резидентом України позики від нерезидента та при укладенні договорів дарування?

Розрахунки за договорами, що укладаються між резидентами і нерезидентами України, регулюються положеннями Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" (надалі — Декрет). Проте при укладанні договорів дарування та позики необхідно виділити деякі особливості застосування вказаного Декрету.

У статті 5 (пункт 4, підпункт "в") Декрету передбачено отримання індивідуальної ліцензії НБУ тільки для надання та одержання резидентами України кредитів у іноземній валюті. Договір позики згідно із Цивільним кодексом України є окремим видом зобов'язань. Отримання резидентом позики від нерезидента валютним законодавством спеціально не регламентується, тому, на нашу думку, одержання ліцензії для цієї операції не потрібно. Повернення коштів відповідно до договору позики також здійснюється без індивідуальної ліцензії, оскільки статтею 5 (пункт 4, підпункт "а") Декрету передбачено, що індивідуальної ліцензії не потрібно для платежів в іноземній валюті, які здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами.

Що стосується договорів дарування, то ліцензія видається лише у випадку, коли дарувальником є резидент України, оскільки відповідно до статті 5 (пункт 4, підпункт "а") Декрету операції щодо вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей потребують індивідуальної ліцензії.

Який порядок накладення арешту на кошти юридичних і фізичних осіб та припинення операцій на рахунках клієнтів?

Відповідно до статей 149—152 Цивільного процесуального кодексу України, 66 і 67 Арбітражного процесуального кодексу України та 29 і 126 Кримінально-процесуального кодексу України для забезпечення цивільного позову арбітражні і загальні суди, судді, а також прокурори, слідчі органів прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України за порушеннями кримінальними справами можуть за заявою сторони, що подала позов, або зі своєї ініціативи вжити заходів щодо забезпечення позову. Одним із таких заходів є накладення арешту на кошти, що належать юридичній або фізичній особі.

Згідно з пунктом 151 Інструкції № 7 "Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України", затвердженій постановою Правління Національного банку України № 204 від 02.08.1996 року, заходи щодо здійснення арешту коштів виконуються банками за наявності ухвали суду або постанови прокурора, слідчого про накладення арешту за станом на початок операційного дня. Ухвала суду або постанова прокурора, слідчого надсилається безпосередньо до банку, де відкрито рахунок юридичної або фізичної особи, на кошти якої накладено арешт.

Таким чином, у вказаних вище законодавчих актах України мова йде про накладення арешту на грошові кошти юридичних і фізичних осіб, які знаходяться на їхніх рахунках у комерційних банках, а не на самі рахунки.

Що стосується питання припинення операцій за рахунками клієнтів слідчими органів прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, то статтею 18 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" передбачено обов'язок Національного банку України з метою реалізації державної політики в сфері боротьби з організованою злочинністю за рішенням слідчого або суду при-

пиняти фінансування та операції з рахунків клієнтів. Тобто вимоги цієї статті можуть застосовуватися лише щодо клієнтів Національного банку України, а не комерційних банків.

Який порядок здійснення комерційними банками операцій із власними ощадними сертифікатами?

Відповідно до статті 18 Закону України "Про цінні папери і фондову біржу" ощадний сертифікат є письмовим свідченням банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і процентів за ним.

Для зберігання (депонування) грошових коштів клієнтів ус- тановами банків відкриваються депозитні рахунки. Згідно з пунктами 2.1.6, 6.1.5 Інструкції № 3, затвердженій постановою Правління Національного банку України № 121 від 27.06.1996 року, депозитні рахунки відкриваються в національній та іноземній валютах. В іноземній валюті вони можуть відкриватися фізичним і юридичним особам (резидентам і нерезидентам). У національній валюті депозитні рахунки відкриваються фізичним особам (резидентам і нерезидентам), юридичним особам (резидентам) та постійним представництвам іноземних компаній. Кошти на депозитні рахунки перераховуються з розрахункового, поточного рахунку підприємства, з рахунку типу "П", відкритого постійним представництвом іноземних компаній, і після закінчення строку зберігання повертаються на ці ж рахунки.

Таким чином, комерційні банки можуть видавати ощадні сертифікати своїм клієнтам після перерахування грошових коштів на депозитні рахунки в національній та іноземній валютах.

Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до статті 3 Закону України "Про цінні папери і фондову біржу" ощадний сертифікат є одним із видів цінних паперів. Згідно зі статтею 3 Закону України "Про банки і банківську діяльність" цінні папери комерційні банки повинні випускати в національній валюті України. Тобто номінальна вартість ощадного сертифіката має бути виражена лише в національній валюті України.

Який порядок застосування у зовнішньоекономічній діяльності розрахунків шляхом укладання угод щодо переведення боргу та уступки вимоги?

Цивільне законодавство України містить обмеження здійснення уступки вимоги в таких випадках:

- якщо воно тісно пов'язано з особою кредитора;
- якщо уступається вимога про відшкодування збитків, пов'язаних із погіршенням стану здоров'я або зі смертю;
- якщо така уступка суперечить чинному законодавству або укладеній між сторонами угоді.

Здійснення конкретних валютних операцій підпадає під режим ліцензування Національним банком України. Згідно з частиною 5 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" одержання індивідуальної ліцензії однією зі сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Таким чином, передбачена Цивільним кодексом України можливість здійснення переведення боргу чи уступки вимоги не суперечить Декрету Кабінету Міністрів "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" та Закону України

“Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті”. Названим вище Законом визначено строки розрахунків в іноземній валюті за контрактами. А оскільки при уступці вимоги до нового резидента-кредитора право вимоги переходить у повному обсязі, то і відповідальність за порушення законодавчо встановлених термінів розрахунків за експортно-імпортними операціями покладається на нього.

На даний час існує тільки обмеження укладання угод щодо передачі права вимоги між українськими юридичними особами з юридичними особами—резидентами країн, які входили до складу СРСР (підстава — інструктивний лист Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 23 квітня 1993 року).

Враховуючи викладене, підстав для заборони здійснення розрахунків за угодами щодо уступки вимоги та переведення боргу, крім зазначених вище, при зовнішньоекономічних операціях не вбачається.

Чи має право комерційний банк зараховувати кошти від реалізації заставленого майна в рахунок заборгованості за кредитами та відсотків за ними, обминаючи розрахунковий рахунок підприємства, майно якого реалізується?

Відповідно до пункту 5 Указу Президента України “Про заходи щодо нормалізації платіжної дисципліни в народному господарстві України” на єдиний власний розрахунковий рахунок підприємства повинна спрямовуватися виручка від реалізації товарів (робіт, послуг), кошти, повернуті з депозитів, а також суми заборгованості, що надійшли від інших підприємств, у тому числі від гарантів або поручителів. У даному випадку мова йде про кошти, отримані від реалізації заставленого майна.

Статтею 1 Закону України “Про заставу” заставу визначено як спосіб забезпечення зобов’язання, згідно з яким кредитор (заставоотримувач) має право у випадку невиконання боржником (заставадальцем) забезпеченого заставою зобов’язання отримати відшкодування вартості заставленого майна з перевагою порівняно з іншими кредиторами. Згідно з частиною 1 статті 20 Закону України “Про заставу” заставоотримувач набуває права звернення стягнення на предмет застави, якщо в

момент настання терміну виконання зобов’язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано (коли інше не передбачено договором).

У разі прийняття рішення суду про звернення стягнення на заставлене майно на користь кредитора (заставоотримувача) кошти від реалізації заставленого майна зараховуються на рахунок № 904 “Інші дебітори і кредитори”. Ці кошти спрямовуються тільки на погашення заборгованості за позикою під заставлене майно (підстава — лист № 262 Національного банку України від 13.06.1995 року).

Отже, порушення чинного законодавства при перерахуванні коштів на рахунок заставоотримувача, обминаючи розрахунковий рахунок самого підприємства, не вбачається.

Чи є Національний банк України суб’єктом підприємницької діяльності?

Відповідно до статті 1 Закону України “Про підприємництво” №698-ХІІ від 07.02.1991 року підприємництво — це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Національний банк України є юридичною особою з особливим статусом — центрального банку держави. Одержання прибутку не є метою діяльності НБУ, що випливає з його функцій, закріплених Законом України “Про банки і банківську діяльність” та Статутом Національного банку України. НБУ має право здійснювати відповідно до своїх функцій певні прибуткові операції (наприклад, видавати комерційним банкам кредити). Проте отримані доходи використовуються не Національним банком як юридичною особою, а державою. Відповідно до статті 11 Закону України “Про бюджетну систему” №512-ХІІ від 05.12.1990 року однією зі статей формування доходів Державного бюджету України є доходи Національного банку України, які перевищують його видатки. Згідно зі статтею 20 Закону “Про банки і банківську діяльність” Національний банк України подає Верховній Раді України звіт про свою роботу, баланс своєї діяльності, а Верховна Рада України щорічно за поданням НБУ затверджує його кошторис.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що Національний банк України не є суб’єктом підприємницької діяльності.

Національний банк України готує до випуску

Збірник нормативних актів Національного банку України

за 1996 рік. Це видання містить останні нормативні документи НБУ, які регулюють питання організації та регламентації діяльності комерційних банків, валютного регулювання, кредитування і розрахунків, зокрема, тут друкуються положення щодо організації та форм міжбанківських розрахунків, реєстрації, ліцензування комерційних банків, інструкції щодо порядку відкриття банками рахунків юридичним і фізичним особам у національній та іноземній валютах, здійснення безготівкових розрахунків у господарському обороті України.

Це видання розраховане на працівників банків, керівників, економістів підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також підприємців.

Вихід його у світ планується у лютому 1997 року. Видання буде розповсюджуватися лише згідно із замовленнями.

Замовлення на Збірник нормативних актів Національного банку України приймаються за адресою:

**252028, Київ-28, пр.Науки, 9,
Інженерно-технічний центр при Національному банку України.**

Тел. 265 32 07.

Дмитро Рікберг,
керівник прес-служби НБУ

Офіційний візит в Україну Голови Правління Народного банку Польщі

На запрошення Голови Національного банку України В.Ющенка у Києві з офіційним візитом перебувала Голова Правління Народного банку Польщі Ганна Гронкієвич-Вальц.

На фото: головний банкір Польщі Ганна Гронкієвич-Вальц під час прийому у Президента України Леоніда Кучми.

Економіки України і Польщі мають багато схожих етапів розбудови, різниця лише у темпах і масштабах розвитку та у стартових можливостях. У 1992—1993 рр. Польща зазнавала саме таких труднощів, як і Україна. Але за останні роки рівень інфляції тут знижено удвоє: нині він становить 19.5%. Подальше зниження інфляції, наголосила пані Гронкієвич-Вальц, потребує більш жорсткої бюджетної політики, значного зменшення державних субсидій та обмеження державних монополій. Нагадаємо, що в Україні рівень інфляції знижено за останні роки із більш як 10000% (1993 р.) до 39% минулого року.

Ще більше схожості виявилось в розвитку банківської справи двох країн. Для характеристики розвитку банківської системи у Польщі скористаємося оцінкою, яку дала їй сама пані Гронкієвич-Вальц на прес-конференції для українських і польських журналістів, що відбулася після закінчення візиту.

Коли 1990 р. у Польщі розпочалися економічні реформи, державний борг країни становив 50 млрд. доларів. Головним чином він сформувався за часів побудови у Польщі соціалізму і не сплачувався колишнім урядом кілька років. Для сприяння у проведенні економічних реформ у країні 18 найрозвинутіших держав світу допомогли створити їй стабілізаційний фонд (згадаймо, що в Україні із його створенням було набагато складніше). Вносили до нього від 100 і більше мільйонів доларів. За словами пані Гронкієвич-Вальц, Республіка Польща була настільки бідною, що мусила брати все, що дають.

Нині Народний банк Польщі має 18 млрд. доларів резервів, банківська система нараховує 23 млрд. доларів. Але у свою чергу державний борг становить 42 млрд. доларів. У МВФ Польща позичала двічі і минулого року ці борги повернула. Винна республіка ще Європейському інвестиційному банку, Світовому банку та деяким іншим міжнародним

організаціям. Але альтернативи отриманню іноземних кредитів поляки не бачать. 50 років будівництва соціалізму вкрай виснажили економіку. На думку пані Гронкієвич-Вальц, у них є лише два шляхи: позичати або жити.

Головним для центрального банку залишається питання його незалежності. У Польщі одні діячі з політичних міркувань піддають монетарну політику різкій критиці, інші — навпаки, фетишизують її. Останні гадають, що не приступаючи до широкого проведення економічних реформ, нехтуючи економічними законами, іншими немонетарними інструментами, за допомогою лише процентної ставки, курсоутворення чи інших фінансових інструментів можна добитися економічного чуда. Але в економіці чудес не буває. У статуті Народного банку Польщі записано, що основним завданням діяльності НБП є підтримка стабільності національної валюти. Тому він співробітничав з урядом настільки, наскільки дії уряду відповідають цій меті. За кілька років Польщу буде прийнято до Європейського Союзу і тоді взагалі втрачатиме сенс дискусії про незалежність центрального банку від уряду, бо згідно з міжнародними правилами це є однією з головних умов прийняття до ЄС.

Керівництво центрального банку має бути стабільним, без цього не можна працювати на перспективу. Сама пані Гронкієвич-Вальц із 1992 року співробітничала вже із шостим прем'єр-міністром та шостим міністром фінансів.

Під час перебування у Києві головного банкіра Польщі прийняв Президент України Леонід Кучма. Голова Правління Народного банку Польщі відвідала Банкотно-монетний двір НБУ, де ознайомилася з технологічними процесами друкування грошей, високо оцінила роботу колективу підприємства. На прес-конференції вона заявила: "Не виключено, що польські гроші друкуватимуться у Києві, хоча Польща має власну банкотну фабрику. Де будуть найкращі умови — нижча ціна і вища якість, — там ми розміщуватимемо замовлення".

На запитання, чи будуть в Україні польські банки (оскільки, як відомо, вже давно ведуться розмови про відкриття філії Люблінського банку у Луцьку), пані Гронкієвич-Вальц відповіла: "Це залежить від України. Адже за рахунок лише розрахункових операцій банк існувати не може. Він має зиск головним чином із надання кредитів".

Головний банкір Польщі запросила Віктора Ющенка відвідати Польщу з офіційним візитом. Запрошення було з вдячністю прийнято.

**Олена
Щербакова,**
начальник відділу
ліцензування та кон-
тролю небанківських
установ Національного
банку України.

ки, наводиться досвід ряду країн світу (в тому числі СНД) у сфері досягнення стабільності і конвертованості національної валюти.

На наш погляд, автор у досить сконцентрованому вигляді спробував простежити суть та етапи конвертованості, особливо процесу запровадження конвертованості з урахуванням світового досвіду, основні його методи і форми.

У книзі три розділи. У першому розглядаються проблеми суті конвертованості ва-

в'язуватися з курсом національної валюти. О.М. Шаров докладно зупиняється на питанні так званого реального валютного курсу, справедливо наголошуючи, що воно є одним із найскладніших і в теорії, і в практиці валютного регулювання. При цьому автор цілком слушно зауважує, що "реальність валютного курсу визначається станом рівноваги платіжного балансу".

Значне місце відведено проблемі паритету купівельної спроможності, що є економічною основою визначення валютного курсу. До переваг праці можна віднести і те, що цю проблему автор розглядає не на рівні схоластичних міркувань, а спираючись на математичні розрахунки і формули. Однак він правомірно зазначає, що "паритет

Питання про конвертованість національної валюти пов'язане з розвитком міжнародної торгівлі, яка вже давно стала невід'ємною частиною економічної діяльності країн світового співтовариства. Водночас конвертованість грошової одиниці, її стабільність і привабливість для світових фінансових агентів достатньою мірою впливає (почасти благотворно, почасті руйнівні) на національну економіку країни. Адже стан валюти тісно пов'язаний зі станом усіх секторів економіки, а зміни, особливо за кризових ситуацій, позначаються на всіх сферах життя суспільства.

Монографія О.М. Шарова "Конвертируемость валют" — перше вітчизняне дослідження проблем валютного курсу, конвертованості національної валюти, які надзвичайно актуальні для України. Самостійно ці питання досить рідко розглядаються в економічній літературі як окрема проблема. По суті, автор зробив спробу підготувати першу цілісну розвідку питання конвертованості як у теоретичному, так і в практичному плані.

Основні завдання економічної політики держави в умовах ринкової економіки обумовлені існуючими рівнями інфляції, безробіттям, досягненням певних темпів економічного зростання і рівноваги платіжного балансу — це так званий "магічний трикутник", "кути" якого є першорядними орієнтирами у діяльності державних органів. Тому саме рівень розвитку валютного ринку, валютний курс і пов'язана з ним стабільність національної валюти є основними критеріями її конвертованості.

В умовах нестабільності економіки, високої зовнішньої заборгованості, від'ємного сальдо платіжного балансу досліджування проблема набуває для України ще більшого значення. Саме ці питання з урахуванням найновіших тенденцій світової теорії і практики за останні кілька років розглядаються в монографії. Вперше у вітчизняній літературі подається комплексна оцінка як теоретичних, так і практичних аспектів проблеми валютно-курсової політи-

лїт, подано визначення та її економічну роль, зроблено аналіз плюсів і мінусів процесу конвертованості, висвітлено проблеми валютного прогнозування і можливі варіанти прогнозування динаміки валютного курсу, переваги й недоліки цих моделей, їхні особливості.

Другий розділ присвячено процесу запровадження конвертованості, сформульовано необхідні передумови для цього, проаналізовано роль центрального банку й уряду як взаємодіючих учасників даного процесу. Автор підкреслює, що створення політично незалежного центрального банку — необхідна умова як забезпечення стійкості національної валюти, так і стабільної грошової системи в цілому.

Велику увагу приділено валютно-курсовій політиці, адже конвертованість сама по собі не може розглядатися як мета економічної політики, а повинна прямо по-

купівельної спроможності можна визначити як теоретичну основу валютного курсу, але не більшою мірою, ніж собівартість товару — основою його ціни".

Докладно розглядає автор валютні режими. При цьому підкреслюється, що однозначної відповіді на питання, який валютний режим кращий — фіксований чи плаваючий, — не дають ні теорія, ні практика валютного регулювання. Це значною мірою залежить від економічної політики уряду, його стратегічних завдань і цілей, структури економіки тощо.

Наведений у книзі фактичний матеріал підводить до висновку, що країнам із перехідною економікою (до їх числа входить і Україна) бажано використовувати режим регульованого валютного курсу, що дасть змогу зменшити монетарні та політичні шоки і зберегти відносну стабільність економічної системи.

РЕЦЕНЗІЯ

Перше вітчизняне дослідження проблеми конвертованості національної грошової одиниці

У третьому розділі йдеться про валютне регулювання до виходу з рублевої зони, прискорену лібералізацію валютного контролю на початку 1993 року, запровадження адміністративно встановлюваного фіксованого валютного курсу і спробу переходу на ринкові важелі встановлення валютного курсу. У світлі цих проблем аналізується законодавча база валютного регулювання в Україні, переваги і недоліки чинних законів, що регулюють процеси валютної сфери.

Водночас у праці порушуються проблеми, які потребують подальшої розробки, а деякі — поглибленішої аргументації. Наприклад, автор лише побіжно торкається факторів, що впливають на валютний курс, зо-

Також глибоко не розглядається в праці проблема реальності валютного курсу в Україні (завищений він чи занижений), обґрунтованості його підтримання на даному рівні. Деякі експерти вважають, що на сьогодні валютний курс є завищеним, у результаті чого прогнозується його тимчасова стабілізація. Цієї лінії дотримується і Національний банк України. Основний аргумент — відставання валютного курсу від темпів інфляції. Зокрема, за період з 01.01.1994 року по 01.01.1996 року інфляція в Україні зросла у 5.5 раза. Відповідно до цього повинен був знизитися і номінальний валютний курс. Проте цього не сталося, курс упав із 65 тисяч карбованців до 179.4 тисячі карбованців за 1 долар США, тобто в 2.7 раза. Подібне спостерігалося і в 1996 році. За перше півріччя минулого року інфляція становила 125 відсотків, а валютний курс не тільки не знизився, а навпаки зріс. Цьому сприяв ряд стабілізуючих факторів.

По-перше, зростання темпів експорту порівняно з імпортом. Так, у 1995 році рівень українського експорту зріс на 18.5 відсотка, імпорт — на 16.9 відсотка. (Платіжний баланс України за 1995 р. Додаток до статистичного бюлетеня НБУ). У першому півріччі 1996 року ця тенденція зберігалася: рівень експорту зріс на 33 відсотка, імпорту — на 39.2 відсотка (Платіжний баланс України за II квартал 1996 р. Додаток до статистичного бюлетеня НБУ).

По-друге, збільшення відкритості економіки і зближення цін внутрішнього ринку із зовнішнім приводять до подальшої врівноваженості номінального і реальному курсів.

По-третє, підтвердженням стабілізації є випереджувальне зростання долларової оцінки середньої зарплати і грошових доходів населення. Так, якщо на 01.01.1995 року середня зарплата в народному господарстві України в долларовому еквіваленті становила 25.4 долара США, то на 01.01.1996 року — 77.1 долара.

Існують й інші фактори, які підтверджують об'єктивну основу стабілізації національної валюти України, що в цілому визначають її стійкість на поточний період.

Проте можна стверджувати, що нинішній валютний курс гривні не завищений, а, навпаки, дещо занижений порівняно з тим, яким він міг би бути в умовах економічної рівноваги. Це можна пояснити так. На початку 1992 року за існуючими оцінками перших кроків реформи різниці між офіційним курсом рубля щодо долара і паритетом його купівельної спроможності становила 4 рази (Беляков А. Валют-

ний курс рубля: вчора, сьогодні, завтра. Известия. — 1995. — 12 авг.). Інфляція в Україні зросла в 21 раз. Із цього випливає, що валютний курс під дією двох факторів знизився у 84 рази. Однак фактично він упав у 1063 рази (з 0.6 рубля за 1 долар США до 637.7 карбованця). Порівнюючи ці дві величини, одержуємо коефіцієнт 12.7, який характеризує вплив на зниження валютного курсу карбованця одного з основних курсоутворюючих факторів — долларового попиту. Зробивши за аналогією аналіз, одержимо такі дані.

У 1993 році, який був рекордним за масштабами інфляції, роздрібні ціни зросли у 5 разів, а валютний курс знизився у 8.3 раза. У 1995 році ціни зросли в 2.8 раза і одночасно спостерігалося падіння валютного курсу в 1.7 раза. Це означає, що 1994 року відносна вартість карбованця знизилася в 1.7 раза, а 1995 — зросла в 1.7 раза. Підбиваючи підсумок, який характеризує динаміку відносної (долларової) вартості українського карбованця, можна зробити такий висновок.

1992 року відносна вартість карбованця знизилася в 12.7 раза, 1993-го — у 2.44 раза, у 1994—1995 роках показники зниження і зростання компенсували один одного. Таким чином, на кінець 1995 року абсолютний валютний курс національної валюти України залишався заниженим приблизно у 2.5 раза, що дає підстави стверджувати про наявність певного запасу міцності валютного курсу карбованця. А це в свою чергу за правильної економічної політики дасть змогу надалі підтримувати стабільність валютного курсу.

До переваг книги слід віднести прагнення автора зробити економічний аналіз природи конвертованості національної грошової одиниці, її вплив на всі макроекономічні процеси, що відбуваються у суспільстві. На думку О.М. Шарова, "ступінь конвертованості національної валюти повинен бути адекватним не лише досягнутому рівню розвитку еволюції світових грошей, а й рівню розвитку системи ринкових відносин стосовно даної країни.

У випадку з державами з перехідною економікою це означає, що ступінь конвертованості, тобто ступінь лібералізації валютного контролю, не повинен значно відрізнятися від ступеня залучення держави до регулювання інших сфер економічного життя суспільства, оскільки це може призвести до розбалансування такої системи у зв'язку із несумісністю різних її елементів у процесі управління народним господарством".

Досвід роботи автора в Національному банку України та різних фінансово-кредитних установах робить книгу цікавою і пізнавальною як для спеціалістів банківської справи, так і для широкого загалу читачів.

Шаров А.

Конвертируемость валют.
— К., Нива. — 1996

крема основоположного з них — платіжно-го балансу, підкреслюючи мимохідь його важливість при визначенні валютно-курсової політики. Крім того, книга охоплює період до 1995 року, а найцікавіші і найзначніші фінансові події на валютному ринку відбулися у 1995—1996 роках.

З ІСТОРІЇ ГРОШЕЙ

Античні монети — свідки історії і шедеври мистецтва

СВІТЛО ЗГАСЛИХ ЗІРОК

Астрономи повідали людям, що світло згаслих зірок досягає Землі через мільйони й мільйони років. Наука нічого не знала б про ті зірки, якби їхні промені врешті-решт не потрапили на Землю. Так і стародавні монети, що є посланнями давніх цивілізацій, держав і народів, які безповоротно відійшли у минуле. Античні монети бачили спартанських гоплітів, що відважно вийшли супроти незліченного персидського війська в урвищах Фермопіл; шалену кінноту Ганнібала, що розчавила римські легіони в бойовищі поблизу Тразименського озера; непереможні фаланги Олександра Македонського, який завоював півсвіту; смерть Перікла й тріумфи Цезаря; скіфські орди біля мурів Херсонеса...

Монети є надзвичайно важливим історичним джерелом, особливо при вивченні віддалених від нас епох, що недостатньо або зовсім не відображені в писемних і речових (археологічних) пам'ятках. Однак монети з'явилися на світ не внаслідок тих чи інших історичних подій, а в процесі суспільно-економічного розвитку людства, коли його вже не задовольняв примітивний товарообмін, що відродився знову, і який пишномовно називають іноземним словом "бартер".

В "Іліаді" великого давньогрецького поета Гомера знаходимо опис обміну одних речей на інші. Одного разу, розповідає співівець, греки-ахейці вимінювали вино в інших греків — з острова Лемносу:

**"Бартер" давні греки зне-
важали. Для взаєморозра-
хунків вони майже три ти-
сячі років тому винайшли
гроші**

"Все купували залізом, яскравою міддю платили,

Дехто — воловими шкірами, а хто і самими биками".

Але то було на зорі грецького суспільства. Поступово люди винайшли більш універсальні й зручні товаро-гроші: золоті й срібні зливки. Якийсь час використовувалися й мідні, що засвідчено Гомером. Видатний грецький філософ IV ст. до н.е. Арістотель у праці "Політика" зазначав, що люди "досягли угоди давати або одержувати при взаємному обміні щось таке, що само собою становило цінність і було разом із тим зручним у щоденному вжитку: наприклад, золото, срібло або щось інше, до них подібне". Однак такі зливки мали суттєвий недолік: вони були завеликими й занадто дорогими для купівлі дрібних речей і продуктів харчування. Їх мусили ділити на частини. Крім того, не було гарантії, що той чи інший злинок має високу якість. Часом золото підміняли міддю, а срібло — оловом. Нарешті, під час купівлі-продажу зливки та їхні фракції доводилося безперервно зважувати.

ЗЛИВКИ ПЕРЕСТАЮТЬ ЗАДОВОЛЬНЯТИ ТОРГІВЛЮ. ВИНИКНЕННЯ МОНЕТИ

Настав час, коли люди вирішили зробити металеві товаро-гроші більш придатними й зручними для користування й одночасно запобігти їхньому псуванню та підробці. Арістотель у "Політиці" зафіксував важливий етап переходу від злинок до монет: "Спочатку встановили у загальних рисах величину й вагу таких предметів (невеликих злинок. — М.К.) і врешті-решт, щоб звільнитися від їх вимірювання та зважування, стали позначати їх особливим знаком, який був показником вартості".

Так було зроблено вирішальний крок на шляху перетворення невеликого зливка бла-

Микола Котляр,

член-кореспондент Національної академії наук України, доктор історичних наук, професор. Заслужений діяч науки України.

городного металу на монету: на ньому почали ставити клеймо, яке засвідчувало певну, встановлену законом, його вагу та якість, випуск у світ від імені міста, держави або їхнього правителя. То й була перша монета. У Середземноморському регіоні це сталося в першій половині VII ст. до н.е.

До речі, перші монети називалися по-давньогрецьки "номісмами". Арістотель у творі "Нікомахова етика" так пояснив цей термін: "Загальним засобом обігу гроші стали за домовленістю. Вони тому й називаються номісмом, що існують не від природи, а на

**На думку вчених, першу
монету в світі було виго-
товлено у VII ст. до н.е. у
Середземномор'ї**

підставі номоса (закону. — М.К.). Саме ж слово "монета" з'явилося набагато пізніше, й не у Греції, а в Давньому Римі.

280 року до н.е. в Італії висадився із сильним військом цар грецької держави Епір на ім'я Пірр. Почалася довга й виснажлива для обох сторін війна, аж поки римляни не завдали Піррові остаточної поразки. Переможці були переконані, що успіхом завдячують шанованій у Римі богині Юноні Монеті (наставниці. — М.К.). Вони щедро нагородили храм і його жерців. Було прийнято декрет, згідно з яким Римська держава могла карбувати гроші лише в храмі Юноні Монеті (щоправда, згодом його порушили). З того часу римляни й почали називати гроші монетами. Це слово запозичили від них інші народи. Та повернемося до перших на Землі монет.

Стародавні греки й римляни вважали монети витворами геніїв і тому віддавали честь їх винайдення богам або міфічним героям. Гре-

1. Мідний ас IV ст. до н.е. Рим.
Натуральний розмір.

ки — учасників Троянської війни Пеламеду, якому приписували, одночасно із винаходом монети, винайдення алфавіту, цифр, ліку чашу тощо. Або іншому уславленому героєві — Тесею, котрий серед своїх численних подвигів здійснив найзнаменитіший: убив страшенне чудовисько Мінотавра у зловісному лабіринті на острові Крит. За словами грецького історика II ст.н.е. Плутарха, Тесей в Афінах «карбував монету, вибиваючи на ній зображення бика».

На відміну від греків, римляни вважали першовідкривачами монети майже виключно богів. Римський поет Овідій (43 рік до н.е. — 17 рік н.е.) у творі «Фасти» запитував себе:

«Навіщо на мідній монеті
З одного боку вміщено корабель,
А з іншого — двоголове зображення?»¹

— і не міг відповісти. Інші римські мислителі, що жили після Овідія, також намагалися знайти правильну відповідь. Авл Персій (34—62 роки н.е.) був переконаний, що описану Овідієм монету виготовив син бога Юпітера бог Сатурн.

Сам момент появи монет і греки, й римляни відносили до правдивих часів. Уже великий грецький драматург Еврипід (V ст. до н.е.) не мав уявлення про те, коли виникли перші монети, й писав у трагедії «Циклоп», ніби Одисей платив монетами, тоді як відомо, що гомерівські герої користувалися товаро-грішми. Древні римляни теж вважали, що монети винайшли за незапам'ятних часів божества Сатурн і Янус, бо на деяких римських монетах — литих мідних асах — вміщено їхні зображення.

Насправді обставини й самі причини появи карбованої монети були набагато прозаїчнішими. Перші монети винайшли не боги чи герої, а люди. І зробили вони це на певній стадії розвитку суспільства, коли потреба в карбованій монеті стала конче необхідною.

МАЛОАЗІЙСЬКА ДЕРЖАВА ЛІДІЯ — БАТЬКІВЩИНА МОНЕТИ

Багато років наука не могла дійти однозначного висновку щодо того, коли й де саме з'явилися перші монети. Цьому існували вагомі причини: рідкісність знахідок найраніших монет, незначна кількість і суперечливість писемних джерел. Лише виявлення британськими археологами на початку нашого століття дуже давнього скарбу з 93

¹ Йдеться про першу римську монету — мідний ас із зображенням двоголового бога Януса й носа корабля (фото 1).

електрових² монет, що датувався рубежем VII і VI ст. до н.е., внесло певну ясність. У тому скарбі були ще напівмонети — зливочки металу без зображень, але монетовидної форми й близької до певного стандарту ваги, а також такі самі шматочки електра із зображеннями, що свідчило про розвиток монетного типу від найпримітивнішого до більш досконалого. Це дало змогу нумізматам аргументовано визначити час виникнення монет — перша половина — середина VII ст. до н.е.

Тривалий час учені вважали найбільш вірогідними дві концепції виникнення монет. Згідно з першою карбовані гроші народились у малоазійській державі Лідії, про що впевнено пишуть батько історії Геродот (V ст. до н.е.) й інші грецькі автори. Відповідно до концепції першу монету виготовили на грецькому острові Егіна в Середземному морі, де її запровадив цар Фейдон. Про це повідомив грецький історик Ефор (IV ст. до н.е.), працю якого часто цитував великий грецький географ Страбон (помер у 23 році н.е.).

2. Електровий статер
першої половини VII ст. до н.е. Лідія.
Натуральний розмір.

Нині в нумізматів не залишилося сумнівів, що найранішими в історії людства монетами були лідійські електрові статери, які з'явилися близько середини VII ст. до н.е. Лідія була стародавньою державою в північно-західній частині Малої Азії. Вона улаштувалася багаточисними золотими й срібними копальнями. Її цар Крез (правив у 560—547 роках до н.е.) досі є уособленням казково багатого людини — кажуть: багатий, як Крез. Він завоював усі грецькі міста в Малій Азії, крім Мілета, і не лише обклав їх важкою даниною, а й порядкував у цих містах як господар. Лише 547 року до н.е. перський цар Кір здолав Креза, захопив його столицю Сарди і приєднав Лідію до своєї держави. Зрозуміло тепер, що карбування статерів у Лідії ґрунтувалося на могутній сировинній базі.

Найраніші монети були ще вкрай примітивними. Лідійські статери мають вигляд великого боба. Подоба зображення є лише на одному боці. Це — сліди одного або кількох стрижнів, якими притискали, робили пластичними бобоподібний зливочок електра. Виготовлення найраніших статерів (фото 2) більшість нумізматів пов'язує з попередником Креза царем Гігесом (685—652 роки до н.е.). Перші лідійські статери важили від 13.93

² Електр — природний твердий сплав золота й срібла.

до 14.29 г, а середня їхня вага — приблизно 14.25 г.

ПОЯВА СРІБНИХ МОНЕТ

Важко визначити й час виникнення перших монет на грецькому острові Егіна. Вони виготовлені більш досконало, ніж лідійські, й не з електра, а зі срібла. Спочатку нумізмати пов'язували народження егінських монет з ім'ям царя Фейдона — правителя міста Аргоса, що на Пелопонесі. Фейдон зумів підкорити Егіну і, як здогадуються, почав карбувати там монету. Історики гадають, що Фейдон правив приблизно у середині VII ст. до н.е. Тому егінські монети тривалий час вважали сучасниками лідійських.

Однак багаторічне вивчення кількох поколінь нумізматів скарбів античних монет, у яких були егінські статери, дало підстави дещо зменшити історичний вік карбування монет на Егіні. Виявилося, що воно бере свій початок не раніше 550 року до н.е.

Найраніші егінські срібні монети-статери мають вигляд товстих шматочків металу неправильної форми, на лицьовому боці яких зображено черепаху — герб міста (фото 3). Сучасна наука вважає, що егінці не запозичували монету в Лідії чи іншого міста Малої Азії або Греції, а винайшли її самі. Про це свідчать особливості форми, вага, техніка карбування, нарешті — зображення на статерах Егіни.

Потреба у монетах стрімко зростала. Логічним і закономірним є те, що перші у світі монети з'явилися в басейні Середземного моря, який здавна був центром світової торгівлі. У VII ст. до н.е. ця торгівля досягла такого масштабу й рівня, що виникнення карбованої монети було просто неминучим. Якби монету не винайшли в Лідії, то вона виникла б у Афінах, Коринфі, Мілеті чи іншому приморському торговому місті.

Ще недосконалі з технічного боку й малопривабливі зовні лідійські монети, однак, були значно зручнішими у користуванні, ніж зливки чи прутки металу. У цьому швидко переконалися у всіх середземноморських державах, а потім і у віддаленіших, проте економічно розвинутих містах та країнах Грецького світу. З Лідії монетне карбування швидко поширюється по всьому Середземномор'ю та прилеглих до нього землях.

3. Срібний статер середини VI ст. до н.е.
Егіна. Натуральний розмір.

ПОШИРЕННЯ МОНЕТ
У СЕРЕДЗЕМНОМОР'І

Ше у VII ст. до н.е. власні гроші починають випускати грецькі торговельні осередки Іонії, розташовані на малоазійському узбережжі Середземного моря. Головним із них стало місто-держава Мілет, а також кілька сусідніх островів. А в VI столітті

Практично кожне давньогрецьке місто карбувало свої власні гроші

до н.е. монетне карбування було започатковане в Афінах, Коринфі, містах Великої Греції (Південна Італія), Сицилії, Північної (материкової) Греції, деяких грецьких містах Північного Причорномор'я. У наступні століття кожний грецький поліс (місто-держава) прагнув мати власну монету. За підрахунками істориків, більше тисячі грецьких міст у той чи інший час карбували гроші.

З плином часу інші народи, що торгували з греками, теж відчули переваги нових засобів купівлі-продажу над товаро-грішми. В VI ст. до н.е. емісію власних золотих монет започаткувало Перське царство, а срібних — прото-державні утворення в Південній Фракії. Пізніше починають карбування грошей негрецькі середземноморські міста й держави: Карфаген, Фінікія, Македонія, Італія, Іудея та інші.

Сучасній людині, якби вона могла потрапити на ринки грецьких і негрецьких міст VII та наступних століть до н.е., було б важко розібратися в тогочасних грошах і їхніх співвідношеннях. Річ у тому, що монети сотень міст різнилися між собою не лише зображеннями чи розмірами кружала, а й ваговими системами, відповідно до яких їх виготовляли. Існувало кілька монетно-вагових систем, заснованих на електрі: мілетська, фокейська, кізікінська та інші. Так само побутувало кілька систем, що базувалися на сріблі: егінська, афінська, євбейська тощо.

Кількість і різноманітність монетно-вагових систем у Греції й узагалі в Середземномор'ї була зумовлена економічною замкненістю численних міст-держав і відсутністю єдиного, спільного для всіх ринку. Це перешкоджало впровадженню універсальної монетно-вагової системи, що в свою чергу утруднювало економічний обмін. За таких умов цілком закономірною є поява професії міняйл, яких греки називали трапедзитами.

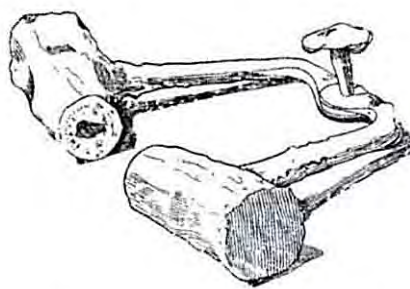
З пам'яток писемності й образотворчого мистецтва давніх греків відомо, що в кожному місті на ринковій площі стояли спеціальні столи (трапедзи), за якими й сиділи міняйли. Вони обмінювали гроші однієї монетно-вагової системи на монети іншої системи,

розмінювали монети великих номіналів на дрібніші, швидко багатіючи за рахунок цього. Поступово трапедзитами стали посередниками майже в усіх торговельних угодах, займалися лихварством. Із часом багаті трапедзитами стали справжніми банкірами, здійснюючи різноманітні кредитно-грошові операції. Та це вже тема іншої розповіді. Повернемося власне до монет.

ЯК ВИГОТОВЛЯЛИСЯ
ГРЕЦЬКІ МОНЕТИ

Як мовилося, перші електрові (лідійські) та срібні (егінські) монети були невеличкими зливками металу неправильної форми, що мали примітивні зображення, та й то спочатку з одного боку. Потім монети набули форми правильного кружала (плаского чи лінзоподібного), що мало з обох боків зобра-

Перші електрові монети були зливками неправильної форми з примітивними зображеннями на одному боці

4. Штемпельні щипці римського часу.

5. Мідний ас V ст. до н.е. Ольвія. Зменшення в два рази.

ження і написи. Поступово монети вдосконалювали — майстри, які їх виготовляли, досягли високого технічного і художнього рівня вже у V ст. до н.е.

Техніка виробництва грецьких і тогочасних східних монет вражає довершеністю навіть нинішніх фахівців. Самі монетні кружала відливали в спеціальних, звичайно металевих, формах, а далі на них за допомогою двох залізних або бронзових штемпелів викарбовували потрібні зображення. Вчені припускають, що давні греки винайшли зручний пристрій для того, щоб вісі зображень лицьового й зворотного боків збігалися: вони з'єднали між собою відповідні штемпелі, утворивши таким чином своєрідні щипці. Археологами знайдено такі щипці, що, правда, пізнішого (здогадно, римського) виробництва (фото 4). Але більшість пар штемпелів як у Греції, так і в Римі залишалася нез'єднаною. Мідні великі монети відливалися у повністю готових формах без додаткового карбування. За такою технологією у VI—V ст. до н.е. виготовлялися монети Ольвії (грецької колонії у Північному Причорномор'ї). На них були зображення голів Горгони, Афін чи Деметри (фото 5) або пізніші римські аси.

Грецькі монети відзначаються винятково високими художніми якість. Краї серед них вважаються неперевершеними шедевра-

6. Срібна декадрахма, карбована близько 479 року до н.е. Сіракузи (Сицилія). Натуральний розмір.

7. Срібна тетрадрахма V ст. до н.е. Афіни. Натуральний розмір.

За чотири століття до нашої ери грецькі монети стають справжніми ви- творами мистецтва

ми світового мистецтва. До них належить і декадрахма (10 драхм³) грецького полісу Сіракузи на Сицилії, карбована близько 479 року до н.е. (фото 6). Монета вражає довершеністю зображень, досконалістю форми, витонченістю малюнка, елегантністю і красою рельєфних постатей, висотою самих тих рельєфів.

Учені неодноразово робили спроби систематизувати зображення на грецьких монетах і дійшли висновку, що на їхньому лицьовому боці, як правило, зображувалася голова або постать шанованого в тому чи іншому місті божества. Такою є одна з найпоширеніших у Середземноморському світі монет: афінська тетрадрахма (4 драхми) V ст. до н.е. з головою покровительки міста богині Афін (фото 7). На монетах Родоса карбували зображення голови сонячного божества Геліоса, на грошах Олімпії — Зевса тощо. Вражає динамізмом постать бога Аполлона на монеті VI ст. до н.е. з грецького міста Тарента, що у Малій Азії (фото 8). Поряд із головними богами грецького пантеону на чолі з верховним божеством Зевсом на багатьох монетах нерідко зображувалися й місцеві божества, котрі опікувалися даним містом, німфи річок і джерел. Серед них — зображення німфи Аретуси на згаданій мною сіракузькій декадрахмі (фото 6).

Як зазначалося, більшість грецьких монет перебувала в обігу на обмеженій території — у місті, де карбувалася, та його околицях. Лише деякі монети, що виконували роль міжнародної валюти, використовувалися на ринках багатьох грецьких полісів, а то й усього Середземномор'я. Ці монети випускалися у величезній кількості. До них належали зокрема афінські тетрадрахми, а також срібні статери міста-держави Коринфа.

НАРОДЖЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ ВАЛЮТ

Утворення Олександром Македонським світової імперії та перехід грецького світу до доби еллінізму спричинили кардинальні зміни в грошовому господарстві античної ойкумени. Захопивши величезні запаси золота й срібла в переможеного перського царя Дарія, Олександр налагодив емісію незліченної кількості золотих статерів і срібних тетрадрахм. Вони одразу стали головною міжнародною валютою, відтіснивши на дру-

³ Драхма — монетно-вагова одиниця в Давній Греції. Її вага в різних вагових системах коливалася від 4,25 г до приблизно 7 г.

8. Срібний статер VI ст. до н.е. Тарент.
Збільшення в 2 рази.

9. Золотий статер початку III ст. до н.е.
Фракія. Збільшення в 2 рази.

гий план золоті й срібні монети інших країн і міст. По смерті Олександра Македонського (323 рік до н.е.) його величезна монархія розпалася на декілька так званих елліністичних держав. Однак правителі деяких із них продовжували традицію карбування зображення знаменитого імператора. Навіть на дуже популярних статерах початку III ст. до н.е., що випускалися за правління фракійського царя Лісімаха, продовжували зображувати Маке-

Навіть після смерті Олек- сандра Македонського його зображення ще довго карбу- валося на монетах

донського, що правив в образі єгипетського бога Амона — з ріжками (фото 9).

Грецькі міста-держави продовжували карбувати власні монети й у III, і в II ст. до н.е. Та коли Греція 146 року до н.е. потрапила під владу Риму, монетні емісії її міст опинилися під суворим наглядом римських фінансових чиновників і швидко згасли. Пануванню грецьких монет у Середземноморському світі настав кінець.

ПОЯВА РИМСЬКИХ МОНЕТ

Наймоїсть у басейні Середземного моря, починаючи з III ст. до н.е. почали конкурувати з грецькими монетами гроші римського виробництва. Порівняно з Грецією, в Стародавньому Римі монетне карбування почалося пізно: десь у IV ст. до н.е. Історики пояснюють запізнiлу появу римських монет в основному тим, що, на відміну від Греції, Рим протягом кількох століть залишався землеробською державою з примітивною і малорозвиненою торгівлею. Господарство довгий час мало натуральний замкнений характер, коли майже все, що було потрібно селянинові, вироблялося в його власному господарстві.

Так тривало до IV ст. до н.е., коли розвиток товарно-грошових відносин спричинив появу перших римських монет — мідних асів із малюнком довгоногого Януса й носа корабля (фото 1). Перші аси були великими й важкими — майже 300 г кожний. У подальшому їхня вага кілька разів зменшувалася. Аси, що випускалися кількома номіналами (1, 2, 3, 4 і 6 унцій), мали невелику вартість і призначалися для потреб внутрішнього ринку Рима та інших міст Італії. Для ведення великої, особливо міжнародної торгівлі аси виявилися непридатними. Тому майже одночасно з ними в місті Капуї були виготовлені срібні статери за зразком грецьких.

На відміну від Греції, в якій налічувалися сотні великих і малих полісів, Рим завжди був унітарною державою, керівництво якої тримало карбування монет у своїх руках, прагнучи зосередити його в столиці. Тому емісія в Капуї тривала недовго. А з 269 року до н.е. в Римській державі почали карбувати срібні

10. Срібний денарій 88 року до н.е. Рим.
Натуральний розмір.

11. Срібний сестерцій імператора Нерона.
Рим. Збільшення в 3 рази.

денарії вартістю спочатку 10 асів (фото 10) і сестерції вартістю 2.5 аса.

Спочатку на лицьовому боці денаріїв і сестерціїв зображували голову богині Рому — покровительки Рима, а на зворотному — божественних близнюків Діоскурів, синів Зевса. Але потім ця традиція була порушена. В імператорський період із 44 року до н.е. на срібних і золотих монетах почали карбувати портретне зображення правлячого імператора. Одна з таких монет — сестерцій, карбований за часів лиховісно знаменитого Нерона, що правив у 54—68 роках н.е. (фото 11).

РИМСЬКА МОНЕТА ПІДКОРЮЄ СВІТ

Поступово римська монета все більше поширюється в Середземномор'ї, по всій Європі та на Сході, а після приєднання в середині II ст. до н.е. грецьких полісів до Риму їхні монети остаточно витісняються з обігу римськими. За першого римського імператора Августа (27 рік до н.е. — 14 рік н.е.) починається масове карбування золотих монет — ауреусів (фото 12), які до того, тобто в останні роки існування республіки, карбувалися хіба що епізодично. Ауреус важив трохи більше 8 г і дорівнював 25 денаріям. Римське монетне золото поширилося по всьому світові. Ауреуси зрідка знаходять на території сучасної України.

І все ж таки основною грошовою одиницею Римської імперії завжди був і залишився до останніх років її існування срібний денарій, монета вагою від 3.4 до 4 г (фото 13).

12. Золотий ауреус імператора Августа. Рим. Натуральний розмір.

13. Срібний денарій Нерона. Рим. Натуральний розмір.

14. Срібний антонініан імператора Каракалли 217 року н.е. Рим. Натуральний розмір.

Римські монети ауреуси не часто, але знаходили й на території України

Денарії здобули широкую популярність у світі. Ними охоче користувалися не лише піддані імперії, а й сусідні народи, які підтримували з римлянами економічні відносини. Ці народи не користувалися монетами у внутрішній торгівлі, а перетворювали їх на скарби, іноді переплавляли на зливки, виготовляли прикраси. Таке нове життя одержали римські монети й на землях східних слов'ян.

Із II ст. н.е. якість металу денаріїв погіршилася, оскільки до срібла почали додавати багато лігатури — міді. Через це люди в Римській імперії і сусідніх землях почали менш охоче приймати такі монети, надавали перевагу давнішим, у яких містилося більше срібла, тож і оцінювали їх дорожче. На початку III ст. н.е. імператор Каракалла випустив нові срібні гроші — так звані антонініани (фото 14), які були важчими, ніж денарії. Але й вони поступово перетворилися фактично на мідну монету з невеликою домішкою срібла.

Техніку карбування римляни успадкували від греків і досконало оволоділи нею. Римські срібні та золоті монети також відзначаються високохудожніми якостями: малюнки чіткі, рельєфи виразні, а зображення людей мають портретну схожість. І все ж таки, мені здається, в художньому плані римські монети поступаються перед грецькими. Лише окремі типи й екземпляри справляють враження мистецьких витворів. Як правило, на римських монетах зображення чіткі, але "сухуваті" й мають, так би мовити, діловий характер.

ГРЕЦЬКА Й РИМСЬКА МОНЕТИ НА ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

Залишається коротко розповісти про побутування грецьких і римських монет на території України. Немає достатніх підстав говорити про повноцінний грошовий обіг на майбутніх слов'янських землях у I тисячолітті до н.е. — перших століттях н.е. Знахідки срібних грецьких монет трапляються у нас не часто, а якщо і трапляються, то здебільшого на території колишніх грецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Інша річ — золоті монети. Завдяки своїй універсальності, незмінно високій якості й вартості вони вільно долали морські й сухопутні кордони. У Північному Причорномор'ї, знову-таки в середовищі грецьких колоністів, люди користувалися електровими кізкінами — статерами малоазійського міста Кізіка вагою близько 16 г, що карбувалися з VI по IV ст. до н.е. Нерідко в грецьких містах Північного Причорномор'я археологи знахо-

дять золоті статери Олександра Македонського і Лісімаха.

Інша справа — римські монети. Знахідки окремих із них, часом цілих скарбів срібних денаріїв і антонініанів I—III ст. н.е., на території України є надзвичайно численними. Причому, як зазначав видатний нумізмат І.Г.Спаський, їх часто знаходили у найдавнішому давньоруському місті Києві. Натомість римські золоті монети, що в ту добу відігравали помітну роль у східній торгівлі Риму, на землю України не потрапляли.

РОЛЬ РИМСЬКОЇ МОНЕТИ У СЕРЕДОВИЩІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Історики й нумізмати досі сперечаються з приводу того, яку роль відігравали римські срібні монети у середовищі давнього населення Східної Європи. Ставиться головне запитання: чи могли вони взагалі бути засобом купівлі-продажу для цього населення, зокрема для праслов'ян. Значна кількість знахідок та інтенсивне утворення численних, слід гадати, скарбів-скарбниць, переважно не дуже значних за кількістю, само собою свідчить про те, що римські монети на терені України виконували певні функції, обмежені рівнем тогочасного суспільно-економічного розвитку. Не викликає сумніву лише одна із цих функцій — накопичення.

Тогочасна людність Східної Європи, серед неї і праслов'яни, стояла на тому шаблі соціально-економічної еволюції, коли ще не виникає потреби в універсальних засобах

Грецькі і римські монети, напевно, були для прадавніх східних слов'ян перш за все засобом накопичення

платежів — монетах. Однак, як влучно зауважив І.Г.Спаський, "ті, хто сумнівається в можливості самого існування грошей на такому ранньому етапі суспільного розвитку, не беруть до уваги могутньої ролі контактів і зовнішніх впливів, спроможних призводити до найхимерніших відступів від класичних норм примітивного господарства і побуту", а це дає змогу припустити наявність дуже обмеженого обігу денаріїв та антонініанів у праслов'янському суспільстві I—III ст. н.е. Той обіг, поза сумнівом, мав верхівковий характер: грішми користувалися вожді й плеїнна верхівка, жерці й багаті купці у відносинах з іншими племенами, народами і країнами. Абсолютна більшість людей тогочасної Східної Європи римськими монетами не послуговувалась, а надавала перевагу товаро-грошам.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Середньовічний математик Лука Пачолі — уперше про бухгалтерський облік

Георгій Хілінський,

головний спеціаліст Київської аудиторської фірми "Прискорення" (Житомирська філія). Кандидат економічних наук.

1961 року закінчив Київський інститут народного господарства. Автор кількох видань, серед яких "Ревізія фінансово-хозяйственной деятельности строительных организаций", "Справочник ревизора строительно-монтажной организации".

Лука Пачолі — італійський математик, учений, гуманіст, філософ, поет — жив і творив у епоху Відродження. Він народився 1445 року в невеликому містечку поблизу Флоренції. У дитинстві навчався в майстерні відомого в Італії художника П'єро делла Франческо, де, крім спеціальних дисциплін, викладали математику, яка дуже цікавила Луку Пачолі. З 19 років брав уроки у знаменитого венеціанського математика Домені Брагелано, одночасно працюючи вихователем у сім'ї багатого купця Антоніо де Ремпіазі, якому, крім того, допомагав вести конторські справи. Тут він познайомився ще з одним відомим математиком Антоніо Корнаро (їх багато років єднала тісна дружба), а також з архітектором, ученим, письменником, музикантом — Леоном Батістою Альберті (1404 — 1472 рр.). Знав особисто і багатьох інших відомих людей своєї епохи, зокрема Франческо делла Ровере, генерала ордену францисканців, який 1471 року став папою римським під ім'ям Сікст IV. Обидва його племінники, один з яких згодом теж став папою римським (Джуліно), добре ставилися до юнака. Отже, дякуючи освіченому, шляхетному оточенню, талановитий Лука Пачолі мав доступ до найновіших досягнень тогочасної науки і культури. У 1470 році Пачолі написав свою першу книжку — підручник арифметики.

У 27-річному віці Лука Пачолі постригся в монахи. Чернецтво саме в душі того часу прислужилося йому: вводило в певне культурне середовище, давало можливість займатися науковою роботою, освітою і самоосвітою, забезпечувало грошовими й матеріальними засобами, підпорядковуючи його церковній, а не світській юрисдикції.

У Венеції 10 листопада 1494 року вийшла з друку відома праця Луки Пачолі "Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення" (скорочено "Summa..."). IX розділ цієї книги вміщував трактат "Про рахунки і записи". 1504 року побачило світ його друге видання під назвою "Досконала школа торгівлі".

У 1496 — 1499 роках під впливом поглядів свого друга Леонардо да Вінчі Лука Пачолі написав трактат "Божественні пропорції" (рік видання — 1509), який уміщував теоретичні матеріали про геометричні пропорції, наприклад, правило так званого золотого перетину. Книгу проілюстрував Ле-

онардо да Вінчі, якому Лука Пачолі, зі свого боку, допомагав виконувати деякі необхідні розрахунки. Але увічнив ім'я Пачолі трактат "Про рахунки і записи", написаний мовою, що була сумішшю латинської та італійської, з явною перевагою останньої. Таким чином, Лука Пачолі був першим ученим, який писав наукові праці італійською мовою, до нього із цією метою використовувалася лише латинська.

У трактаті "Про рахунки і записи" йдеться про найдавнішу італійську форму обліку. Зокрема автор наголошував на зручності ведення відповідних облікових книг, які умовно називалися "Меморіал", "Журнал", "Головна книга".

"Меморіал" — чорнова книга, в якій проводяться записи з усіма подробицями. Вона заміняла власне документи. "Журнал" призначався для хронологічних записів із обліковими графами "дати" і "мати", тобто для розмітки враховуваних операцій щодо дебетових і кредитових рахунків. У "Головній книзі" записувалися господарські операції за рахунками аналітичного обліку (на той час поділу за рахунками синтетичного обліку не було). Кожному боржнику і довірителю відкривався в "Головній книзі" окремий рахунок. "Головна книга", — як повчав Лука Пачолі купців, — повинна бути збалансована. Він пояснював, що на згорнутому вздовж аркуші "по праву руку" повинні перераховуватися усі довірителі, а "по ліву" — усі боржники. Якщо суми під написами "дати" і "мати" (йдеться про дебет і кредит) збігаються, то це свідчить про те, що книгу складено правильно.

Під балансом автор (глава 32) розуміє процедуру встановлення тотожності оборотів за дебетом і кредитом рахунків "Головної книги". Згодом учений-економіст А.П.Рудаковський назве це положення аксіомою Луки Пачолі, який процес становлення балансу пояснював як виявлення відхилень у записях облікових книг і виправлення знайдених помилок.

Цьому італійському вченому належить перша класифікація оборотних витрат в обліку торговельної діяльності (глава 22) за трьома суттєвими ознаками, пов'язаними зі ставленням до підприємства, товару і господарського процесу. Залежно від виокремлених ознак усі оборотні витрати Пачолі поділяє на торговельні й домашні, прямі й побічні, звичайні й надзвичайні. Особливо

важливий поділ оборотних витрат на прямі та побічні. Перші вчений відносить на рахунки товарів, другі — на спеціальні рахунки торговельних витрат. Він також запропонував відкрити рахунок, де обліковувалися б спеціальні витрати, не пов'язані з нормальними умовами доведення товарів від виробника до споживача.

У трактаті Л.Пачолі (глава 24) йдеться про класифікацію векселів, про порядок введення сальдо за рахунками в "Головній книзі". Тут підкреслюється, що кредитове сальдо рахунка прибутків і збитків вказує на величину прибутку, а дебетове — на величину втрат. Середньовічний математик ототожнює терміни "сальдо" і "залишок". Але необхідно пам'ятати, що "сальдо" ширше поняття, ніж "залишок". Останній придатний лише для інвентарних (матеріально-речових) рахунків.

Глава 34 трактату займає центральне місце в системі поглядів Луки Пачолі як ученого. Саме тут він уперше зробив спробу виокремити теорію балансу, який, на його думку, завершує весь цикл облікових даних і є результатом подвійного запису. Такий підхід був загальноновизнаним аж до кінця XIX ст.

Варто підкреслити основні положення трактату "Про рахунки і записи":

1. Насамперед, теоретичне тлумачення подвійного запису. Лука Пачолі першим спробував пояснити такі поняття, як дебет і кредит, хоча і не вживав саме ці терміни. Учений створив персоналістичну модель обліку, заклавши таким чином основу для його юридичного тлумачення.

2. Лука Пачолі побудував фундамент для виокремлення бухгалтерського обліку в самостійну науку, яка повинна застосовуватися для відбиття будь-яких економічних процесів.

3. Італійський математик уперше ввів у систему бухгалтерського обліку моделювання, що ґрунтувалося на комбінаторній.

Один із перекладів трактату "Про рахунки і записи" відомого ученого-економіста Я.В.Соколова побачив світ 1983 року у видавництві "Фінанси і статистика" (Москва).

Ця праця донині не втратила свого значення. Вона може бути використана у наукових дослідженнях із проблем теорії бухгалтерського обліку, а також зацікавить усіх, хто вивчає бухгалтерську справу.

ІНФОРМАЦІЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ТОРГІВ НА УКРАЇНСЬКІЙ МІЖБАНКІВСЬКІЙ ВАЛЮТНІЙ БІРЖІ (з 15 грудня 1996 року по 15 січня 1997 року)

Дата	Курс	Обсяг продажу	Полит	Пропозиція	Кількість банків
------	------	---------------	-------	------------	------------------

німецькими марками					
За 100 DEM			Дані в тис. DEM		
16.12.1996р.	120.30	498.00	157.00	2286.00	19
17.12.1996р.	122.10	354.00	1383.00	222.00	19
18.12.1996р.	122.00	598.00	598.00	966.00	15
19.12.1996р.	121.20	491.00	122.00	2483.00	19
20.12.1996р.	121.00	370.00	194.00	670.00	19
23.12.1996р.	120.50	582.00	448.00	588.00	16
24.12.1996р.	120.60	569.00	639.00	0.00	12
25.12.1996р.	121.40	500.00	501.00	185.00	16
26.12.1996р.	120.80	242.00	242.00	321.00	14
27.12.1996р.	122.20	403.00	970.00	312.00	15
28.12.1996р.	121.60	192.00	192.00	197.00	13
30.12.1996р.	125.50	2774.00	3551.00	126.00	15
31.12.1996р.	125.00	927.00	927.00	2176.00	10
03.01.1997р.	122.00	0.00	0.00	706.00	2
04.01.1997р.	120.40	444.00	198.00	625.00	12
09.01.1997р.	120.80	625.00	743.00	525.00	17
10.01.1997р.	120.80	1120.00	316.00	1120.00	17
11.01.1997р.	119.60	924.00	924.00	1939.00	15
13.01.1997р.	118.00	798.00	350.00	1000.00	13
14.01.1997р.	119.60	1670.00	3550.00	0.00	25
15.01.1997р.	118.90	681.00	404.00	4519.00	15

російськими рублями					
За 10000 RUR			Дані в млн. RUR		
16.12.1996р.	3.387	1047.00	532.00	1047.00	16
17.12.1996р.	3.385	4354.00	3193.00	4354.00	14
18.12.1996р.	3.386	2151.00	3631.00	443.00	14
19.12.1996р.	3.387	3958.00	6233.00	278.00	15
20.12.1996р.	3.387	1166.00	1166.00	284.00	11
23.12.1996р.	3.388	1235.00	2120.00	268.00	11
24.12.1996р.	3.388	931.00	931.00	0.00	10
25.12.1996р.	3.38	3885.00	2704.00	4885.00	15
26.12.1996р.	3.381	2380.00	2380.00	611.00	13
27.12.1996р.	3.369	4786.00	2558.00	5786.00	14
28.12.1996р.	3.365	3769.00	2140.00	4269.00	8
30.12.1996р.	3.365	2307.00	2792.00	2307.00	9
31.12.1996р.	3.3	3026.00	1661.00	9460.00	11
03.01.1997р.	3.368	62.00	1870.00	62.00	5
04.01.1997р.	3.368	907.00	907.00	1502.00	10
09.01.1997р.	3.372	1923.00	4223.00	662.00	10
10.01.1997р.	3.339	4301.00	1127.00	6518.00	19
11.01.1997р.	3.366	3516.00	14494.00	460.00	21
13.01.1997р.	3.37	3715.00	4415.00	2090.00	12
14.01.1997р.	3.36	3976.00	3455.00	6077.00	15
15.01.1997р.	3.367	3223.00	5805.00	396.00	11

італійськими лірами					
За 10000 ITL			Дані в млн. ITL		
18.12.1996р.	12.20	10.10	41.80	10.10	5
25.12.1996р.	12.10	42.30	2.20	45.50	7
11.01.1997р.	14.50	7.40	7.90	0.60	5
15.01.1997р.	12.60	25.00	0.00	25.00	5

Дата	Курс	Обсяг продажу	Полит	Пропозиція	Кількість банків
------	------	---------------	-------	------------	------------------

доларами США					
За 100 USD			Дані в млн. USD		
16.12.1996р.	188.50	3.50	3.50	2.50	13
17.12.1996р.	188.50	5.80	0.40	5.80	8
18.12.1996р.	188.50	8.86	0.54	8.86	14
19.12.1996р.	188.50	20.27	0.00	20.30	16
20.12.1996р.	188.50	6.99	0.35	6.99	10
23.12.1996р.	188.60	5.34	5.34	0.00	15
24.12.1996р.	188.60	4.60	4.49	4.60	11
25.12.1996р.	188.60	11.39	0.03	11.39	10
26.12.1996р.	188.60	4.60	0.01	4.60	7
27.12.1996р.	188.60	2.35	0.07	2.35	10
28.12.1996р.	188.60	1.98	0.00	1.98	9
30.12.1996р.	188.90	0.74	8.74	0.00	9
31.12.1996р.	189.30	2.33	13.97	2.33	10
03.01.1997р.	189.30	4.70	2.10	4.70	5
04.01.1997р.	189.30	4.47	4.42	4.47	9
09.01.1997р.	189.30	1.09	1.09	0.45	10
10.01.1997р.	189.30	37.80	0.31	39.80	15
11.01.1997р.	189.30	11.04	0.42	11.04	12
13.01.1997р.	189.30	2.12	1.23	2.12	11
14.01.1997р.	189.30	2.74	0.48	2.74	11
15.01.1997р.	189.13	39.94	0	39.94	7

білоруськими рублями					
За 10000 BYR			Дані в млн. BYR		
16.12.1996р.	0.835	1642.00	1381.00	2718.00	16
18.12.1996р.	0.835	1317.00	2317.00	637.00	11
23.12.1996р.	0.84	2771.00	3425.00	2771.00	16
25.12.1996р.	0.767	2520.00	212.00	13218.00	15
30.12.1996р.	0.54	10066.00	2018.00	12987.00	13
04.01.1997р.	0.57	4785.00	5382.00	77.00	9
11.01.1997р.	0.652	4682.00	12928.00	268.00	18
13.01.1997р.	0.632	2961.00	2951.00	5882.00	13
15.01.1997р.	0.576	2669.00	405.00	11218.00	14

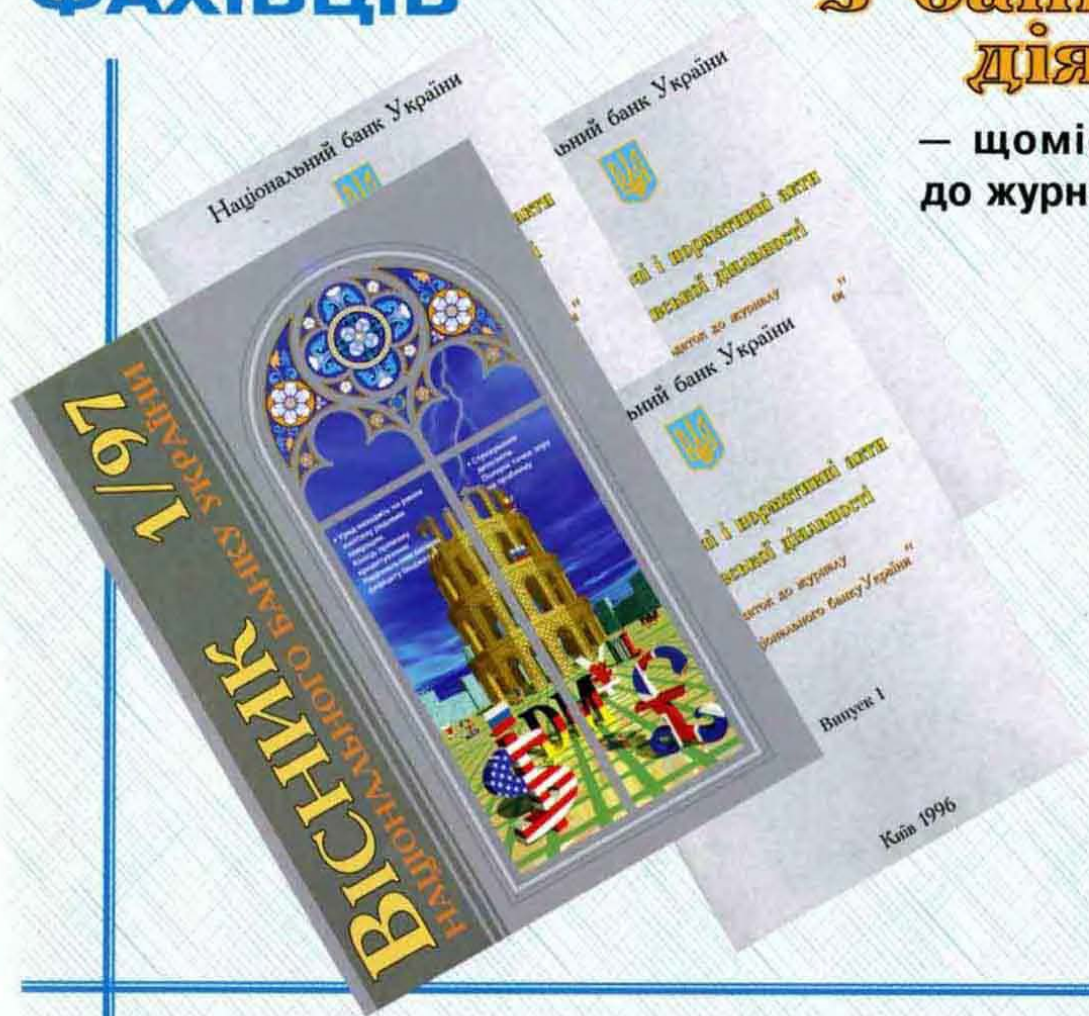
англійськими фунтами стерлінгів					
За 100 GBP			Дані в тис. GBP		
19.12.1996р.	300.00	291.00	24.00	441.00	9
26.12.1996р.	300.00	38.00	88.00	38.00	10
28.12.1996р.	310.00	5.00	52.00	0.00	4
09.01.1997р.	320.00	0.00	322.00	0.00	6

французькими франками					
За 100 FRF			Дані в тис. FRF		
17.12.1996р.	36.80	240.00	995.00	90.00	9
24.12.1996р.	33.00	377.00	0.00	693.00	9
31.12.1996р.	36.80	139.00	309.00	0.00	5
14.01.1997р.	38.10	359.00	377.00	357.00	8

ВИЧЕРПНА ІНФОРМАЦІЯ ФАХІВЦІВ

Збірник "Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності"

— щомісячний додаток
до журналу "Вісник НБУ"

- повні тексти нормативних актів НБУ;
- усі додатки до них;
- наступні зміни та доповнення;
- роз'яснення НБУ.

Передплату приймають:

Українське об'єднання поштового зв'язку "Укрпошта"

252001, м.Київ-1,
вул. Хрещатик, 22
тел.: 228-79-69,
факс: (044)228-79-89

ТОВ "Київська служба передплати"

253054, м.Київ-54,
вул. Кудрявська, 3/5, к. 1
тел./факс: (044) 212-08-46

Кур'єрська фірма "М & С РАК"

290071, м.Львів-71,
вул. Словацького, 5, 2-й поверх
тел./факс: 72-74-10

Фірма "САММІТ"

252001, м.Київ-1, а/с 541,
вул. Рибальська, 2
тел./факс: (044) 290-77-63,
290-71-06

філіал у м.Харкові:
тел./факс: (0572) 43-70-78

філіал у м.Миколаєві:
тел./факс: (0512) 22-52-43

філіал у м.Луганську:
тел./факс: (0642) 52-82-37

Наш передплатний індекс у Каталозі періодичних видань України — **74132**

Телефон для довідок у редакції: 293-21-33.
Бажаючи також можуть придбати повний комплект випусків збірника
"Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності" за 1996 рік.

Кубок мисливський.
Англія, Лондон. 1902 р. Срібло

З фондів музею НБУ
"Скарби України"

